

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

ALAPÍTVÁ 1866.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata

TARTALOM

Tanulmány

SZALMA JÓZSEF:

Okozatosság és polgári jogi deliktualis felelősség 177

PIOTRE TULEJA - KRZYSZTOF WOJTICZEK:

A szerzett jogok védelme - a jogállam alkotó eleme?

Megjegyzések a lengyel alkotmánybíráskodásról 189

Európai jogi figyelő

KECSKÉS LÁSZLÓ - SZÉCSÉNYI LÁSZLÓ:

A közösségi jog közvetlenül hatályosuló rendelkezései és az azokkal szembeni engedetlenségi lehetőségek az Európai Közösségek jogában 203

Szemle

UJLAKI LÁSZLÓ:

A beszámítás jogintézményének alaktana és a perbeli beszámítás mechanizmusa 211

Jogirodalom-Jogélet

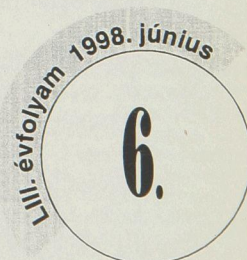
SZUROMI SZABOLCS:

Erdő Péter: Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés 216

NAGY LÁSZLÓ:

Újabb lépés az összehasonlító munkajogi publikációk terén

(Prugberger Tamás: Magyar és Európai Munka- és Közszolgálati Jog) 218

Contents

Studies

JÓZSEF SZALMA:

Causality and Civil Law Delictual
Responsibility

PIOTRE TULEJA KRZYSZTOF
WOJTICZEK:

Protection of Vested Rights - the Basic
Element of Rule of Law?

Notes on the Polish Constitutional Court's
Jurisdiction

European Law Observer

LÁSZLÓ KECSKÉS - LÁSZLÓ SZÉCSÉNYI:
The Direct Effect Directions of Community
Law and the Possible Ignorance of them in the
Law of European Communities

Review

LÁSZLÓ UJLAKI:

The Morphology of Set-off's Legal Institution
and the Mechanism of Set-off in Lawsuit

Legal Life - Legal Literature

PÉTER ERDŐ:

The Sources of Canon Law. Historical
Introduction (SZABOLCS SZUROMI)

LÁSZLÓ NAGY:

Another Step in the Field of Comparative
Labour Law Publications

(Tamás Prugberger: Hungarian and European
Labour and Public Service Law)

Inhalt

Abhandlung

JÓZSEF SZALMA:

Kausalität und die zivilrechtliche deliktuelle
Haftung

PIOTRE TULEJA - KRZYSZTOF
WOJTICZEK:

Der Schutz der wohlerworbenen Rechten - das
schöpferische Element des Rechtsstaates?

Bemerkungen über polnische
Verfassungsgerichtsbarkeit

Europarechtlicher Beobachter

LÁSZLÓ KECSKÉS - LÁSZLÓ SZÉCSÉNYI:
Unmittelbar geltende Vorschriften des
Gemeinschaftsrecht und die Möglichkeiten
der Unfolgsamkeit in der EG-Rechtsordnung

Rundschau

LÁSZLÓ UJLAKI:

Die Formlehre des Einrichtungsrechtsinstitutes
und die Mechanismus der Einrichtung in der
Klage

Rechtsliteratur - Rechtsleben

PÉTER ERDŐ:

Péter Erdő: Quellen des kanonischen Rechts.
Historische Einführung (SZABOLCS SZU-
ROMI)

LÁSZLÓ NAGY:

Neuere Schritt am Gebiet der arbeitsrechtlichen
Publikationen
(Tamás Prugberger: Der ungarische und euro-
päische Arbeit- und im öffentlichen Diensts-
recht)

Jogtudományi Közlöny * A MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata.

A Szerkesztő Bizottság vezetője: **Dr. Szabó András** főszerkesztő.

A Szerkesztő Bizottság tagjai: Dr. Gáspárdy László, Dr. Lamm Vanda, Dr. Rác Attila.

Felelős szerkesztő: **Dr. Vörös Imre**. Szerkesztő: **Dr. Szalai Éva**

A szerkesztőség címe: 1015 Budapest, I. Donáti u. 35-45.

Levélcím: 1525 Budapest, Pf.: 773. * Telefonszám: 212-1185; Fax: 212-1184.

Kiadja a LOGOD Bt. 1012 Budapest, Logodi u. 49. Telefonszám/fax: 375-1490.

Előfizethető a LOGOD Bt. számlaszámain;

belföldön : 11701004-20141604 számlaszámon, külföldön: CART HUHB 73476020-USD,
vagy CART HUHB 73476038-DEM vagy CART HUHB 73476046-ATS számlaszámokon

Felelős kiadó: Buday Miklós ügyvezető igazgató. * Tipográfia: Váradi Levente
Nyomdai előkészítés: LOGOD Bt. * Terjeszti a LOGOD Bt. Megrendelhető a kiadó címén,
valamint a Jóbarát '92 Bt.-nél: 1277 Budapest, Pf. 80., Tel./fax: (36-1) 201-8448

Előfizetési díj belföldön egy évre: 5947 Ft, külföldön 78 USD • 96 DEM • 600 ATS.

Egyes lapszámok külön is megvásárolhatók, 500 Ft/szám áron, melyet a postaköltség felszámolásával kézbesítünk.

Nyomdai munkálatok: Alfaprint Kft., Felelős vezető: Barabás Gábor. * HU ISSN 0021-7166

Okozatosság és polgári jogi deliktuális felelősség

✎ Szalma József, az Újvidéki Egyetem Jogi Karának rendes tanára (Újvidék–Novi Sad)

I.

Fogalommeghatározás; elméleti álláspontok az okozati kérdésről; az okozatosság funkciója

1. A jogellenes magatartás és az ebből következő kár közötti okozati összefüggés feltétele és alapja a polgári deliktuális felelősségnek. Nélküle azonban a szerződési felelősség sem képzelhető el.

Mint *felelősségi feltétel*, az okozati kapcsolat általános polgári jogi felelősségi fogalom, mert nem nélkülözheti sem az alanyi (vétkességi), sem a tárgyi (vétkességtől független, azaz a fokozott veszéllyel járó dolog vagy tevékenység kockázatán, vagy az okozatosságon alapuló), sem a szerződési felelősség.

Mint *felelősségi alap* (jogcím, ok, indíték, amiért egy jogi felelősség bevezetésére sor kerül) az okozatosság speciális fogalom, mivel az okozati összefüggés csak a tárgyi felelősségnél döntő felelősségi indok, míg az alanyi felelősségnél ebből a szempontból mellékes jelentőséggel bír.

Az okozati összefüggésnek (okozatosságnak) mint *tényállásnak* a különböző polgári jogi felelősségi rendszerekben különböző valorizációja van: míg az alanyi felelősségnél a jogellenes magatartás és a közelebbi vagy távolabbi (kár-) következmények közötti okozati kapcsolat a legtöbb európai jogrendszerben *bizonyítandó*, amelynek bizonyítási terhe a károsultra hárul, addig a tárgyi deliktuális és szerződési felelősségnél ez a kapcsolat törvénnyel *vélelmezett*, igaz, megdönthetően, miköz-

ben az ellenkezőnek bizonyítási terhé az alperes viseli. A tárgyi felelősségnél ugyanis, ha a kár fokozott veszéllyel járó üzem vagy tevékenység kapcsán jött létre, vélelmezhető, hogy a kár valóban ezen üzem üzemeltetésének következménye, mindaddig, amíg az ellenkezője nem nyer bizonyítást. A szerződési felelősségnél vélelmezhető, hogy a szerződési kár okozója, s ezzel érte való felelőse, azaz térítésének kötelezettje, az a szerződő fél, amely teljesítési késedelembe esett, vagy más módon nem teljesített szerződészerűen (részben, vagy hibásan teljesített). A szerződési okozatosság vélelme megdönthető (*presumptio iuris et de iure*).

2. Az okozatosságot az *elmélet* nem határozta meg általánosan elfogadott módon. Különbőféle, egymástól eltérő szempontok előtérbe helyezésével alakultak ki állásfoglalások. Az ún. *természettudományi* felfogások közös kiindulópontját az ok és a következmény természetes láncolata képezi.¹

A másik csoportba sorolhatók a *jogi* kauzáliselméletek, amelyek a természetes okozatosságnak a jogi felelősség ésszerűsítését célzó, jogi értékelését tartják mérvadónak.

A „jogi” elméletek két további alcsoportba sorolhatók: az elsőbe az ún. *előfeltételekről* szóló elmélet, amely az okozatosságot az adott esetben a következményeket előidéző, döntő *tények* alapján elemzi. A másodikba sorolhatók az ún. *norma cél-elméletek*, amelyek az „értéktételei”, azaz a *normatív* szemszöveget helyezik előtérbe, s a kauzalitási tényállás megállapítását, a törvény keretében, a bírói megítélésre, iudiciumára bízzák. Az utóbbi elmélet csak a sértett jogi norma célja, azaz tartalma szerinti tényállást kutatja. Az első esetben a faktumok kiválasz-

1 Az okozatosság természettudományi elméletét a polgári és büntetőjogban különösképpen *Träger* képviselte (Der Kausalitätsbegriff im Straf- und Zivilrecht, 1904, u.ő., Problem der Unterlassungsdelikte im Straf- und Zivilrecht, in: Festgabe für Enneccerus, 1913), mégpedig John Stuart Mill elméleti alapozása nyomán, amelyet különösképpen a System der deduktiven und induktiven Logik c. munkájában fejtett ki, - németről fordította Gomperz, 1885. II. 31. §. Mill szerint az ok nem más, mint egy következmény feltételösszessége. *Larenz* (Lehrbuch des Schuldrechts, I. kötet, Allgemeiner Teil, 12. kiadás, C. H. Beck, München, 1979, 42.) szerint „a szűkebb értelemben vett természettudományi okozatosság akkor áll fenn, ha egy meghatározott esemény azonos feltételek közepette olyan módosulásokat, mint következményeket hoz létre a természeti törvényeknek megfelelően, amelyek szükségszerűek.” A jogi okozatosság e felfogás szerint nem különbözik a természetes okozatosságtól. Az, ami a természetben ok, az ok a jogban is. *Wolff* (Verbotenes Verhalten, 259) szerint sem választható el egymástól a természetes és jogi okozatosság, hivatkozván ennek alátámasztása céljából a BGB 460., 965. és 1311. §§-aira, amelyek megfogalmazása a conditio qua sine non elméletét tükrözik. Az osztrák jogban hasonló álláspontokat, L. *Klang* és mások, Kommentar zum ABGB, 6. kötet, Wien, 1951, 7-36., az ABGB 1294. §-hoz fűzött kommentárban.

tására konkrét esetben fennálló, a következményeket kiváltó döntő befolyás alapján kerül sor, míg a második esetben norma, azaz normaértelmezés határozza meg az okozatosság döntő tényállásállagát.

A „jogi” elméletek két további nagy csoportja ismeretes: az *előfeltételek egyenrangúságának* elmélete (ekvivalencia-elmélet) és az *okkiválasztó elmélet* (beleértve az adekvát, azaz a megfelelő, a döntő és a tipikus feltételeket kiemelő elméleteket).

Kísérlet történt az *előfeltételek* és az *okok* különválasztására is. A feltétel körülmények összessége, melyek nélkül a következmény nem állna be; nem kötelezően csak a jogellenes magatartást jelenti, hanem az azon túlmenő, kárhoz hozzájáruló körülményeket is. Azonos körülmények ugyanolyan cselekmény kapcsán azonos következményekhez vezetnek. E körülmények hiánya a kár beálltát is megakadályozzák. Az ok az az esemény, amely közvetlen kiváltója a kárnak.

Maga az *előfeltétel*ről szóló elmélet tehát abból indul ki, hogy az *előfeltétel* olyan esemény (tényállás, körülmény), amely nélkül a kár nem következett volna be.² Ebben az értelemben *előfeltétel*ként szerepelhet mind az

emberi (jogellenes) *magatartás*, attól függetlenül, hogy az tudatos vagy sem, azaz vétkes vagy vétlen, mind az olyan események, amelyek az emberi ellenőrzésen és előrelátáson kívüliek, amilyen az *erőhatalom* (vis maior) és a *véletlen* (casus). A legtágabb értelemben vett előfeltételt, mint okot, külön kell választani a felróhatóságtól, azaz a kár valakinek a felelősségi körébe való utalásától.³ A jogi racionalitás és méltányosság követelménye miatt, azaz anélkül, hogy a kárt megelőző végeláthatatlan feltételek láncolatának elemzésére a bizonyítási eljárásban sor kerülne, annak érdekében, hogy az okok „közelítsenek” a jogi felelősség követelményeihez anélkül, hogy a természetes okozatosságtól eltérne, valamint azért, hogy az okok (előfeltételek) és a felelősség kapcsolatba hozhatók legyenek, szükség van az okok (feltételek) *ténybeli és jogi minősítésére*.⁴

Ennek alapján jutott el az elmélet a konkurrens és a kumulatív előfeltételek fogalmához. Tulajdonképpen a több előfeltétel fennforgása esetén mindkettő nyújt egy-egy jogi racionalizálási, okkiválasztási lehetőséget.

Az első, a *konkurrens előfeltételek* elmélete a jogi okkiválasztásnál a hangsúlyt a közvetlen, lényeges okra

- 2 A feltételekről szóló elméletet *Buri* (Die Kausalität und ihre strafrechtliche Beziehungen, 1885) alapozta meg és különösen a büntető jogban nyert alkalmazást. E szerző szerint a feltételt számos olyan tény képezi, melyeknek „találkozása” képezi a következmény (a kár) együttes okát. Elméletének számos követője akadt a civilisztikában is, mint pl. *Mommens, Windscheid* és mások. (L. *Ennesser-Kipp-Wolff*, *Recht der Schuldverhältnisse*, 15. kiadás, 2. kötet, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1958, 65. III/1.). Az osztrák jogban *előfeltétel*nek nevezik azt a körülményt, amelynek a valóságban fenn kell forognia ahhoz, hogy egy másik körülmény a valóságban létrejöhessen. (L. Dr. *Heinrich Klang*, *Kommentar zum ABGB*, 6. kötet, im., 8. A definíció utal *Wolff* Verbotenes Verhalten c. munkájában kifejtett álláspontjára, im., 10.)
- 3 „A természettudományok okozatossági elméletének hiányossága az, hogy az okozatosságot határatlanná teszi, a felelősségmegállapítás pedig, ezzel szemben, megköveteli az elhatárolást. Az események oly, mind távolabbi láncolatát követi, amellyel eltávolodik a valóságtól és a jelentől [...]. A károkövetkezmények felróhatóságával, valamely személy felelősségi körébe való utalásával juthatunk el a jogi értelemben vett okozatossághoz [...], különösképpen Rümelin és Traeger adekvát okozatossági elméletének segédletével [...]. Ez az elmélet az előfeltételek mérlegelését tűzte ki céljául, ami valójában közelít a természettudományi felfogáshoz, - azaz, hogy az egészen távoli előfeltételt is felróhatja meghatározott személynek [...] kivéve, ha az tapasztalt szemlélő számára teljesen elfogadhatatlan, valószínűtlen.” Így: *Larenz*, Dr. Karl, *Lehrbuch des Schuldrechts*, I. kötet, Allgemeiner Teil, 12. kiadás, C.H. Beck, München, 1979, 361., b) pont. Az okozatosság jogi racionalizálásáért száll síkra, éppen valaki felelősségének megállapítása céljából a francia irodalomban *René Savatier* is (Traité de la responsabilité civile en droit Français, II. kötet, 2. kiadás, Paris, Pichon et Durand-Auzias, 1951, 21-22. old., 471., 37-52., 483-496.). Szerinte „ahhoz, hogy a kár előrelátható legyen, előidézésére a szokásos módon kell, hogy sor kerüljön, s csakis így róható fel valakinek, azaz terhelheti valakinek a vétkeességét.” (Ibid., op. cit. 37.) A svájci kötelmi jogban (*Guhl*, Das schweizerische Obligationenrecht, 7. kiadás, Schulthess, Zürich, 1980, Kausalität, 60-63.) uralkodik az a felfogás, hogy „maga a károkozó esemény és a kár beállta között okozatosság áll fenn, mint ok és következmény között, szükségzerű, de nem elegendő előfeltétele a kárért való felelősség megállapításának, azaz valakinek a felelősségére való hárításának. Két oka van annak, hogy szükség mutatkozik a jogi mérlegelésre, korlátozásra. Az első az okozati láncolatra vonatkozik, amely áttekinthetetlenül válik az „Ádámig és Éváig” való kiterjesztésnél.” [...] „A kár oka nemcsak cselekmény, hanem mulasztás is lehet, amennyiben a cselekvés adott esetben jogilag előírt kötelezettség volt, s e cselekvés kimaradt, különösképpen mint kármegelőző magatartás.” (uő. im., 61.) Az előfeltételek értékelésének, mérlegelésének eredménye az, hogy megkülönböztetést nyert a közvetett és közvetlen kár azaz, hogy a térítési kötelezettség csak az utóbbira vonatkozik.” (Ibid., uő. im., 61., ugyanígy a svájci Szövetségi Bíróság, BGE 79 II 376; I. a svájci Kötelmi Törvénykönyv 41, 51/2 szakaszait is.) A magyar jogi irodalomban, habár *Marton Géza* is az okozatosság jogi racionalizációjának oldalán áll, mert szerinte is az okozatosság tág értelmezése „a tettes fejére zúdított olyan következményeket is, melyeket a tettes semmiképp előre nem láthatott, melyekért való marasztalása sokszor csak a jogerőt súlyos sérelmével történhetné” (Kárterítési kötelek jogellenes magatartásból, különlenyomat a Magyar Magánjog III. és IV. kötetéből, szerk. Szladits, Budapest, Általános Nyomda és Grafikai Intézet R.t., 1942, 11.), pl. az autóbalesetknél nem lehet bevonnai a felelősségrevonás körébe az autó gyártóját, eladóját, stb. (uő. 13.), mégis úgy véli, hogy az okkiválasztó elméletek nem térhetnek el a természetes kauzalitástól (uő. 12.). Kifejezi továbbá, hogy „a beszámításhoz kell, hogy a kérdéses eredmények előállása bizonyos mértékben előrelátható volt legyen [...] Ami ekként nem volt előrelátható, az (jogilag) nem is okozatos.” (uő. 14.) - Nota bene, az autóbaleset példájával kapcsolatban nem zárható ki a gyártó, ha a baleset döntő oka gyártási kellékhiba volt.
- 4 Arról, hogy az okozatosság ténybeli vagy jogi kérdés-e, a bírói gyakorlat is eltérően vélekedik. Így pl. Szerbia Legfelsőbb Bíróságának (Rev. 1957/96. sz. 1996. május 15-ei, a Bilten südske prakse VSS 2/1996, 20. oldalán megjelent) állásfoglalása szerint „az okozatosság jogi kérdés, tekintve, hogy ettől függ a kereseti kérelem alapos volta és ennél fogva nem tekinthető tényállásbeli, azaz tényjellegű kérdésnek. Ezért az okozatosság eljárásjogi szemszögből szemlélve vitatható a másodfokú bírói ítélet ellen benyújtott revíziós perorvoslati kérelemben. (Megj.: a revíziós eljárásban a Jugoszláviai Pp szerint nem puhatolhatók tényállásbeli kérdések, hanem csak az anyagi jog téves alkalmazása és a lényeges eljárásjogi sérelmek.) E bíróság álláspontja szerint, az okozatosság ilyen eljárásjogi minősítésének további jogi jelentősége abban nyilvánul meg, hogy az okozatosság fennforgásának megállapítása a bizonyítási eljárás során szakértői véleményezésre utalható, amennyiben az okozatosság olyan szakmai ismeretet igényel, amivel a bíróság nem rendelkezik. Az okozatosság tehát nem olyan tény, amely tanú nyilatkozata alapján bizonyítható, tekintve, hogy a tanúk a következményekről nyilatkozhatnak és nem az okozatosságról.” - Megjegyezhető, hogy az okozatosság megállapításánál vannak olyan esetek, amelyeknél nélkülözhetetlen az adott szakmai ismeret (az idézett állásfoglalás esetében pl. arról volt szó, hogy a személygépkocsi miért fogyasztott a javítás előtt a szokásosnál nagyobb mennyiségű olajat), de úgy tűnik, hogy az okozatosságnál mégis az okozatosság megállapítása azon körülményektől, tényektől függ, amelyek a kárt előidézték. Minthogy általában a jogi kérdések megállapítása bírói feladat, úgy itt is, végső soron az ok és a következmény megállapítása is a „bíróság dolga”, s nem a szakértői véleményezés. Nem vitás, hogy vannak olyan okozatossági esetek, amelyeknél elengedhetetlen a szakértői közreműködés, s flymódon az okozatosság megállapítását az adott szakma közvetítése révén állapíthatja meg a bíróság, de az okozatosság megállapítása ezekben az esetekben is bírói feladat, hiszen végülis a „jogi” logika, azaz a bírói szillogizmus alkalmazása útján nyer végső formát. Vannak olyan esetek is, amelyeknél elegendő a tényállás és a jog (az okozatossági szabályok) ismerete ahhoz, hogy az okozatosság helyes megállapítást nyerjen. Az okozatosságnak tehát vannak tényállásbeli és jogi minősítési elemei egyaránt, s az nem tekinthető sem kizárólagosan tényállásbeli, sem kizárólagosan jogi kérdésnek. Az okozatosság jogi mérlegelése szerintünk elválaszthatatlan a tényállás pontos és releváns állagától.

helyezi, mellőzve a többi feltételt, mint lényegteleneket, s az utóbbiak hordozói nem vonhatók jogilag felelősségre, tekintettel arra, hogy ezek „a károsultak az élettel járó rendszerinti kockázatait” és kárviselési kötelezettségét képezik. A konkurrens előfeltételek - elmélet hozzájárulásának az tekinthető, hogy a számos lehetséges előfeltétel (pl. természeti körülmények, közelebbiek és távolabbiak, azaz közvetlenek és közvetettek, tipikusak és atipikusak, stb.) előidézője közül a felelősséget egy meghatározottra telepíti, egy meghatározott, döntő előfeltétel előidézőjére. A konkurrens-elmélet tehát az okkiválasztó elméletek közé sorolható, hozzájárul a felelősség *individualizálásához*.

A *kumulatív előfeltételekről* szóló elmélet, ezzel szemben, abból a tapasztalati tényből indul ki, hogy a kár rendszerint több előfeltétel együttes hatására jön létre. Azzal, hogy az előfeltételek vagy egyidejűleg, vagy egymást követően, láncolatosan egy bizonyos idő elteltével, de szintén együtt hozzák létre a kárt. Ez az elmélet azonban nem választ az okok, előfeltételek között, tekintve, hogy a több előfeltétel mindegyikére szükség van ahhoz, hogy a kár létrejöhön. Mindegyik előfeltétel csak a másikkal együtt „képes” előidézni a kárt. Ha tehát ílymódon, adott esetben a kárt több olyan előfeltétel okozta, amelyek közül bármelyik hiányában nem állt volna be a következmény, a kár, a konkurrens okozatossággal ellentétesen, itt a különböző előfeltételek hordozói közötti *osztott felelősségre* kerül sor.

A *hipotetikus*, azaz az ún. „utólért” okozatossági elmélet az okozatosságot úgy szintén a felelősség jogi racionalizálása és több ok, azaz feltétel hatása alapján elemzi. Figyelmének középpontjában azonban nem az okok hordozója, azaz minden egyes oknak a kárhoz való hozzájárulása áll. Fő szempontja ennek az elméletnek az *okok időrendi sorrendje*. A felelősséget attól függően alapítja meg, hogy vajon az előfeltétel jóval a kár létrejövetele előtt, vagy közvetlenül a kár keletkezését megelőzően hatott-e. Arról van szó, hogy a kár keletkezése előtt

az egyik előfeltétel (időben) megelőzte a másikat, miközben bizonyos, hogy a későbbi előfeltétel is, amely úgyszintén bekövetkezett, azonos következményt (kárt) idézett volna elő, a megelőző előfeltétel hatása nélkül is. Ennek az elméletnek egy interpretációja szerint az egyik (időrendben első) előfeltétel „félbeszakította” a másik (időrendben rákövetkező) előfeltétel hatását, s így az azonos következmény korábban beállt.⁶ Vitás volt, hogy ki a felelős, vajon a megelőző vagy az utólagos („félbeszakított”) feltétel előidézője, esetleg az osztott felelősség szabályai alkalmazandók-e.

Az *adekvát előfeltétel* elmélete az ekvivalenciaelméletet abban korrigálja, hogy az előfeltételek közül csak azt tartja döntőnek, amelyik a konkrét esetben megfelel a létrejött kárnak. Kizárja tehát a szokatlan (egyébként ekvivalens) okokat. Két vagy több előfeltétel közül, melyek bármelyike alkalmas a kár előidézésére, arra esik a választás, amely a konkrét esetben előidézte a kárt. Az adekvát kauzalitás tehát általában nem osztja a felelősséget a különböző feltételek hordozói között. Felelősségre csak az adekvát előfeltétel előidézője vonható.⁷

A *normacél-elmélet* az adekvát, megfelelő okhoz, azaz annak hordozójához kapcsolódó felróhatóságot annak a normának a céljához, jelentéséhez fűzi, amely a felelősséget szabályozza.⁸ E tanítás szerint nem téríthető az a kár, amely ugyan adekvát módon előidézett, de a sértett jogi norma oltalmazási célján kívül áll.⁹

3. Az okozatosság *felelősségfeltételi funkciója*, rendeltetése általános, abban az értelemben, hogy az okozatosság bizonyítása szükséges mind az alanyi, mind a tárgyi felelősségnél. Mint felelősségi feltétel az okozatosság tehát *tényállásbeli* kérdés: nem más, mint döntő, lényeges kapcsolat a jogellenes magatartás és az annak hatására beálló kár között. Mint tényálláshalmaz, az okozatosság bizonyítási kérdés. Láttuk azonban, hogy az elmélet joggal szemléli az okozatosságot úgy is, mint *jogi minősítés* tárgyát. Ebben azonban a nehézségek on-

5 L., B. Kahrs, Kausalität und überholende Kausalität im Zivilrecht, 1968; Knappe, Das Problem der überholende Kausalität, 1954; Larenz, Neue Juristische Wochenschrift, 50, 487; Niederländer, Archiv für zivilistische Praxis, 153, 41; Hermann Lange, Archiv für zivilistische Praxis, 152, 153; Caemmerer, GS, 402; Jauerling, BGB mit Erleuterungen, C. H. Beck, München, 1979, 206.

6 Német jogalkalmazásról ismert példa erre, ha a szabálytalan felszíni bányarobbanás következtében minden környező ház ablaka betört, de adott esetben az egyik üzleti kirakat ablakát valaki még a robbantás előtt betört.

7 A forrásmunkák a következő jegyzet példájára utalnak a németországi bírói gyakorlatból: Áttekinthető úton teherautó 27 km/h sebességgel előzi a kerékpárost. Az előzés közben fennálló távolság a teherautó és a kerékpáros között mindössze 75 cm. A kerékpáros ittas (1,95 o/oo). A szakértői véleményezés szerint a kerékpárost a teherautó akkor is elütötte volna, ha a teherautó vezetője betartotta volna az előzésre előírt 1,5 m-es távolságtartási kötelezettséget. Az elágazott kerékpáros halálának okát a szakértő megállapítása szerint nem maga a szabálytalan (megfelelő távolságtartás nélküli) előzés képezi, hanem a kerékpáros szabálytalan közlekedése. A bírósági minősítés szerint a teherautó szabálytalan előzése ebben az esetben nem adekvát (megfelelő) ok. Adott esetben ugyanis, habár a teherautó vezetője nem tartotta magát mindenben az előzési jogszabályokhoz, ez a magatartás nem tekinthető a kerékpáros szabálytalan közlekedésével együttes oknak, s így a felelősség sem osztható, azaz a teherautó vezetőjének felelőssége kizárt. (Bundesgerichtshof, 11, 1. Juristenzeitung, 58, 260, idézve Fikentscher Wolfgang, Schuldrecht, 6. kiadás, W. de Gruyter, Berlin-New York, 1976, 269. III. p. alapján). Szerbia Legfelsőbb Bírósága is egyik állásfoglalásában az adekvát okozatosság elvét alkalmazza (SZLB, Rev. 1882/92, 1992. VI. 25., idézi: Zoran Ivosevics, Adekvatna uzrocnost kod odgovornosti za stetiu (Adekvát okozatosság a kárlésítési felelősséggel) c. cikkében, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu (A Belgrádi Jogi Kar Közlönye), 3-4/1994. sz., 437-439.). Adott esetben közlekedési balesetben elszenvedett súlyos testi sérülésért járó térítésnél a vita tárgyat többek között az elmaradt bérrel kapcsolatos kérelemrész alaposága képezte, azaz az a tény, hogy a munkaképtelenséget, amely lelki betegség miatt állt be, maga a baleset okozta-e, vagy az a balesettől függetlenül jött-e létre. Adott esetben ugyanis, tegyük hozzá, tipikus ok a munkaképtelenségből következő elmaradt jövedelemre nézve a baleset, de a konkrét esetben a munkahely megszűnése a lelki betegség miatt állt be. Bizonyítási kérdés tehát, hogy a lelki betegség mint a konkrét esetben beálló adekvát előfeltételtől, a baleset következménye-e, vagy sem.

8 Így Caemmerer, Das Problem des Kausalzusammenhangs im Privatrecht, 1956; uő, Gesammelte Schriften, 395; Larenz, Hegels Zurechnungslehre und der Begriff der objektiven Zurechnung, 1927; ibid, Neue Juristische Wochenschrift, 1955, 1009.

9 L., Fikentscher, Schuldrecht, 1m., 261. c. pont.

nan származnak, hogy maga a törvény (okkal) nem határozza meg az okozatosság fogalmát, s maga az elmélet sem nyújt „maradéktalan”, azaz teljesen egzakt minden helyzetre egyaránt alkalmazható, általánosan elfogadott definíciót.

Mind az előfeltételek egyenrangúságának, mind az okkiválasztó elméleteknek szemszögéből szemlélve elengedhetetlen a tények vizsgálata, de az okok végleges meghatározásánál a jó judíciumnak is fontos szerepe van. Végülis a jogi minősítés döntően jogi kérdéssé emeli az okozatosságot, s így az okozatosság nemcsak pusztán bizonyítási tényállásbeli kérdés. Ugyanakkor az okozatosság tartalmazza *valakinek* (természetes vagy jogi személynek) a jogellenes magatartását, amelyből a kár következett. Az okozatosságnak tehát akkor lehet igazán jogi funkciója, ha segítségével és más felelősségi feltételekkel, különösen a vétkességgel karöltve hozzájárul a felróhatóság, azaz a kártérítési felelősség alanyának megállapításához. Ekkor az okozatosság funkciója nemcsak ontológiai, tényállás-orientált, hanem döntően meghatározza a térítésre kötelezhető felelős jogalanyt. Másszóval az okozatosság szinte rámutat, *ráutal a kárért felelős személyre*. A felelős személy az, aki a kárt okozta és elvben egyúttal a térítés kötelezettje. Kivételt képez ugyan a szerződéses alapon való, azaz a cessio, a subrogatio, a megbízás, a biztosítás útján, valamint a törvény alapján történő felelősségtelepítés, azaz a mások jogellenes cselekményeikért való felelősség esetei (szülő vagy gyám felelőssége vétőképtelen kiskorú jogellenes cselekményeikért, továbbá az állam felelőssége szerveinek jogellenes magatartásából keletkezett károkért, valamint a vállalkozás felelőssége a foglalkoztatott által harmadik személynek okozott károkért).¹⁰ Közvetett úton azonban az okozatosság ezekben az esetekben is meghatározza a kártérítés kötelezettjét (pl. kinek a biztosítója a térítés kötelezettje). Ennek alapján tehát az okozatosság mint felelősségi feltétel bizonyítás tárgyául szolgál, tehát tényállásbeli kérdés, de ugyanakkor megállapításánál okhalmaz esetén elengedhetetlen a jogi racionalizáció, azaz pontos minősítés s ezáltal jogi kérdésként is szerepel. Gyakorlati jelentősége abban áll, hogy ráutal a felelős alanyra, azaz a kár térítésének kötelezettjére.

A tárgyi felelősségnél természetesen az okozatosság-
nak kettős jelentősége van, hiszen itt felelősségi alapként, indokként és felelősségi feltételként is egyaránt szerepel. Ennél a felelősségformánál az okozatosság indokolja azt, hogy a veszélyes üzem tulajdonosa vagy üzemeltetője, vagy a környezetre fokozott kárveszéllyel járó dolog tulajdonosa vétkességétől függetlenül, tehát szigorúbb felelősségi módozatban legyen felelősségre vonható. Természetesen ahhoz, hogy e felelősségi forma alkalmazására sor kerüljön, elengedhetetlen, hogy a kár a veszélyes üzem vagy dolog üzemeltetésének, azaz használatának következménye.

Habár az általánosan elfogadott szabály, amely szerint a kárért az a személy felelős, akinek a jogellenes magatartásából következik a kár, teljesen egyértelmű, világos és vitathatatlan - a jogalkalmazásban egymagában, közelebbi meghatározás hiányában számos nehézséget hordoz. Természetes és magától értetődő, hogy minden jogalany saját jogellenes magatartásából következő károkért felelős. A polgári jogi felelősségnél, kivéve a mások magatartásáért való törvénnyel vagy szerződéssel előírt eseteit, főszabály az, hogy mindenki csak a saját magatartásával okozott kárért felelős. A kár azonban gyakran nemcsak kizárólag egy utólag egykönnyen meghatározható személy tevékenységéből következik, hanem úgy is, mint egész sor különböző, a károkozó magatartásához többé vagy kevésbé kapcsolódó körülmény, azaz más személy magatartása, továbbá véletlen (casus) vagy erőhatalom (vis maior) közrehatásának eredményeként. Ilyen okozatossági előfeltételhalmaz esetében igen nehéz meghatározni, csak egy általános formuláció alapján valamely meghatározott személy kártérítési felelősségét, azaz ennek mértékét, amit egyébként a jogi racionalizáció joggal igényel - hiszen a kereseti kérelemre a jogalkalmazónak meg kell adni a (marasztaló vagy elutasító) válasz, lehetőleg a jogi méltányossághoz és a valósághoz legközelebb álló judíciumával. A polgári jog a károsult és a károkozó jogviszonyát elemzi. Mindkettő individualizált. Az individualizáció követelménye érvényes mind az osztott (pl. a károsult hozzájárulása esetében), mind az egyetemleges felelősségre. Az egyetemlegességnél azzal a módosítással, hogy a „végleges individualizáció”, azaz a kármegosztás (az in solidum egyetemlegesség-változatnál) majd csak a visszkereseti perben valósul meg, amelyet az egyetemleges kötelmet teljesítő jogalany a többi egyetemlegesen kötelezett iránt indíthat meg, mégpedig a kárhoz való egyenkénti hozzájárulás kritériuma szerint. Az individualizációs követelmény is a jogi okozatosság „lebontását”, operacionalizálását, azaz pontosítását szorgalmazza, s nem elégedhet meg az általános formulációval.

Azok a kísérletek, amelyek a károkozási jogviszony okozatosságára általános érvényű, egzakt definíciót kívántak adni, vitathatatlan hozzájárulásuk ellenére, nehézségekbe ütköztek, mert gyakorlati alkalmazásuk során az „általánosság hézagainál fogva” nem tudták „lefedni” a sajátos egyedi esetek összes felmerülő problémáit, azaz nem nyújtottak mindig megnyugtató megoldást, választ az azoknál jelentkező összes problémára, kérdésre. Az operacionalizációval, lebontással keletkező pontosítási definíciók pedig volens-nolens a „jogi racionalizáció” érve alatt eltértek vagy a „természetes kauzalitástól”, vagy a jó judíciumra oly jellemző méltányosságtól, azaz túlsúlyba került náluk az értékítéleti szempont a lényeges tényállási állag, terjedelem megállapításánál. A jog nem vitathatja, hogy mindegyik előfeltételt, amely nélkül a kár nem jött volna létre, okként kell minősíteni, sőt azt sem,

hogy maga az elsődlegesen beálló kár egy további kárnak előfeltétele lehet, azaz a *következmény okká válhat*.

Mind a „racionalizáló”, mind a „valorizáló” okkiválasztó jogi elméletek hozzájárulása az okozatosság fogalom-meghatározásához jelentős, hiszen lehetővé tették az okozatossági láncolat jogilag releváns állagának szempontok szerinti rendszerezését. Így láttatják, hogy egyes okozatossági elemek, azaz előfeltételek az okozatossági felbontatlan láncolatban az elsődlegesen beálló kár létrehozásának és időpontjának szempontjából „közelebbiek”, mások „távolabbiek”; közvetlenek vagy közvetettek; a következmény, beálló kár szemszögéből szemlélve megfelelőek (adekvátak), vagy nem megfelelőek, azaz kivételesek. Egyes okozatossági előfeltételek tipikusak, rendszerint vonják magukkal a konkrét esetben beálló kárt mint következményt, mások atipikusak. A szubjektív elem jelenléte, konnexitása szempontjából – a kár, dimenziójában, mint következmény a károkozó által tudatosan előrelátott, azaz szándékosan előirányzott, vagy legalábbis előrelátható volt, vagy azt a károkozó teljes faktikus állagában nem kívánta, vagy nem láthatta be. Annak alapján, hogy az előfeltételek, azaz okok mely személyeket vonják be a tértítésre kötelezhetőek körébe, ezek feloszthatók individuális, osztott és egyetemleges felelősségre utalókra; a felelősség típusa szerint, függően attól, hogy ezen előfeltételek kapcsolatosak-e fokozott veszéllyel járó üzemek és dolgok használatával, tárgyi és alanyi felelősségre utalókra. Több előfeltétel esetében beálltunknak időpontja szerint lehetnek konkurrenssek (több feltétel egyidejű hatása), vagy egymást utólérőek, azaz felfüggesztoek (hipotetikus vagy utólért feltétel). A bizonyítási kritérium szerint egyes feltételek, okok vélelmezettek, mások pedig a felperes károsult bizonyítási terhére képezik.

4. Az okozati tényállásállag jogi valorizációját a magyar szakirodalom is elengedhetetlennek tartja, de óv a valóságos kauzalitás mellőzésének veszélyeitől.

Marton kritikájában az adekvát okozatossági elméletek két fontos hibáját emeli ki. Az első az, hogy az adekvát kauzalitás az okozatosság tényállásbeli kérdésének területére kívánja „átjátszani” azt a jogpolitikai kérdést, hogy a felelősség határát hol kelljen célszerűen megvonni.¹¹ A második észrevétel az, hogy a *felelősség korlátozását csak a vétkességre helyezi*. Ha egyszer az embert vétkessége alapján tesszük felelőssé, akkor azt csak oly következményekre vonatkozólag tehetjük, melyek tekintetében vétkessége fennforog.¹² „Elveszti azonban talaját (e szempontból) ott, ahol véten” (tárgyi) „felelősségről

van szó.” „Ha ugyanis egyszer valaki olyan körülmények közé jutott, ahol vétkesség nélkül, azaz az átlagos gondosságon (előreláthatóságon) túl is felelnie kell, akkor felelősségének terjedelme sem függhet többé a bonus pater familias kaptafájára szabott általános emberi előreláthatóság mértékétől.”¹³ Kritikája szerint az adekvát elmélet okfogalomról beszél, amikor adekvát beszámításról kellene szólnia. „A jogi okfogalom nem lehet más, mint természettudományi. Hogy ennek fokozatai a jogi felelősségrevonás meddig mehet, illetőleg hol kell (...) megállnia, arra a felelősségi tannak kell felelnie.”¹⁴ Marton tehát az okozatosságot abban, hogy azt a természetessel egyenlő eseménynek tartja, különválasztja a felelősségtől, mint jogi fogalomtól, amely nemcsak szubjektív (bűnösségi), hanem objektív (ténybeli) „beszámítás” (felróhatóság) lehetőségét is tartalmazza.¹⁵

A különféle jogpolitikai szempontokból kiinduló okkiválasztó elméleteket Marton azért nem tartja elfogadhatónak, mert ez a jogpolitikai érveket, azaz a beszámítást belejuttatja az okozatosság ténybeli kérdéseibe, s ez hamis megoldásokhoz vezethet, azaz ez a valós okozatosságtól eltávolítja a bírót figyelmét. „A jog”- írja Marton, „megteheti, ha akarja, hogy szemet huny egy meglévő okozatosság fölött, ha ez rá nézve hasznavehetetlen, de ennek nem az a helyes módja, hogy az okozatosság létét megtagadja, hanem az, hogy nyíltan bevallja, ez az okozatosság rá nézve értéknélküli.”¹⁶

Az okkiválasztás jogpolitikai szempontjait helyezi előtérbe Dr. Zoltán Ödön. A számos előfeltétel közül szerinte azok az okok a lényegesekek, amelyekre a jog eszközeivel hatni lehet, tehát, ilyen módon befolyásolhatók, ami azt jelenti, hogy a jogalkalmazónak ki kell választania a *szankció alkalmazásával befolyásolható* okokat.¹⁷ A szerző itt elsősorban *prevenció* szempontjait tartja szem előtt. A kártérítési kötelezés csakis a kár okozásával szemben méltányos. Ugyanakkor az okozati összefüggés a *károkozó irányában* is hat, nemcsak az általános prevenció érdekét szolgálja. Az okozati összefüggés ugyanis meghatározza a *kártérítés terjedelmét*, hiszen a *kárért felelős* személy a jogellenes magatartásának *csak azokat a következményeit* viselheti, amelyek magatartásával *okozati összefüggésben* vannak.¹⁸ A prevenció szempontját egyébként Marton is kiemeli, de annak *individualizált* formájában. Marton szerint is az okozatosság odavezeti a szankcióalkalmazót, *ahhoz a személyhez, akire a szankciónak hatnia kell*. Ehhez azonban hozzáfűzi, hogy más kérdés, „hogy a szankció egyáltalán helyénvaló-e és milyen mértékű legyen”, mert arra a beszámítás tana nem ad útmutatást, azt más tényezők szab-

11 I. Marton Géza, A polgári jogi felelősség, a kéziratot kiadás alá rendezte, Zlinszky János, lektorálta Sólyom László, Triorg Kft, Budapest (a könyv előszava 1945-ből, eredetije megjelent francia nyelven Párizsban 1938-ban), 125-126.

12 uő, im, 125.

13 uő, im, 126.

14 uő, im, 126.

15 uő, im, 126.

16 uő, im, 123.

17 Zoltán Ödön, Felelősség a szerződésen kívül okozott károkért, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961, 25.

18 Im. 24. Az okozatosság funkcióját a felelősségi feltétel-szerep mellett a kártérítési felelősség mértékének meghatározásában látja prof. Novotny Z. és Újváriné Antal Edit, Magyar polgári jog, Felelősségtan c. munkájában, Miskolc, 1995, 46.

ják meg.¹⁹ Marton joggal óv attól, hogy bármennyire is fontos a jogpolitikai mérlegelés, adott esetben az (individualizált) preventív szempont, hogy ez az alapvetőleg értékítéleti szempontokat is tartalmazó hozzáállás netán túlságosan is eltávolíthatja a jogalkalmazót a természetes okozatosságtól. A jognak, ha a természetes okozatosságról valamilyen szempont figyelembevételével lemond, ezt nyíltan ki kell mondania; *a jog nem teheti meg, hogy valamilyen célt követve meghamisítsa az igazi okfogalmat.*²⁰

A magyar szakirodalom az okozati összefüggést a tárgyi felelősségnél joggal nemcsak általában a jogellenes magatartás és a következmény függvényében vizsgálja. Külön kihangsúlyozza ugyanis azt a külön feltételt is, hogy a „kár és a fokozott veszéllyel járó tevékenység között okozati összefüggés van, a kár a tevékenység fokozott veszélyességéből ered.”²¹ Enélkül nem alkalmazható a tárgyi felelősségnek az alanyinál szigorúbb felelősségi rendszere. A magyar bírói gyakorlat, joggal alkalmazza az alanyi felelősség szabályait, amennyiben az „általános okozatosság” fennforgása mellett veszélyes üzemnél nem nyert bizonyítást az a tény, hogy a kár a veszélyes üzem működéséből, azaz annak „veszélyességéből” következik. (Pl. az álló gépjármű ajtaja okoz testi sérülést, vagy az állomáson álló helyzetben lévő vonatról történő le- és felszállás közben történik a baleset).²² Ezzel szemben a gyakorlat a vonat mozdonyából kipattant szikra által okozott tűzkárt a vasút fokozottan veszélyes jellegével összefüggő kereset tárgyaként ítéli meg.²³

Grosschmid az ok-okozat valózírációnál különös tekintettel van teljes térítés elvére, azaz arra, hogy a kár-
okozó köteles minden olyan kárt téríteni, mely megtartásából előreláthatóan következett be, beleértve a felmerült kárt (damnum emergens), az elmaradt jövedelmet (lucrum cessans), vagyoni és nemvagyoni (erkölcsi) kárt is. A szerződési felelősségnél a szerző a szerződési érdek megtérítését is előíranyozza.²⁴ Közben nem tartja okozatnak azt, ami a pendens ok nélkül is bekövetkezett volna.²⁵

II.

Az okozatosság jogi következményei

(Az egyes elméletek hatása a felelősség mértékére; több okfeltétel és osztott felelősség; a felelősség redukciója az ún. következmény-károokra)

I. A számos kifejtett elmélet alapvetőleg két nagy csoportra osztható: az elsőbe tartoznak a feltételek egyenér-

tékűségét valló teóriák. Ehhez tartoznak a közös nevezőket tartalmazó, sokszor csak más-más elnevezésen „futó” viszonylag egymáshoz közelálló vagy csaknem azonos felfogások, azaz a természetes okozatosság elmélete (John Stuart Mill), valamint a „conditio sine qua non” - azaz az elengedhetetlen előfeltétel elmélete. Ezek, mint láttuk, a természetes, azaz a formális-logikai okozatosságot helyezik előtérbe. Alapvetőleg minden előfeltétel ok, ha nélküle nem jön létre a kár. Az okredukció a „szükséges, azaz elengedhetetlen előfeltétel” fogalma által történik. A második csoportba tartoznak az ún. okkiválasztó elméletek, amelyek előfeltétel-konkurrencia esetén „jogi mérlegelés” alapján jutnak el a döntő, tipikus, adekvát okig és az ennek megfelelő következményig, azaz a felelősség mértékéig.

A jogi racionalizáció, habár messzemenőleg tiszteletben kívánja tartani a „természetes okozatosságot”, vitatja az előfeltételek egyenértékűségének elméletét, mert alkalmazása a tapasztalat szerint ok- és okhordozóhalmoz esetén alaptalanul kiterjeszti és felaprózza, osztja a felelősséget. A kártérítési jog elsősorban a károsult érdekeit tartja szem előtt. Túlságosan diszperzált okhalmaz, melynek több hordozója lehet (egészen „Ádám-tól Éváig”), nem szolgálja a károsult racionális védelmét, hiszen az osztott felelősség faktikus akadályokat gördíthet a térítés elé. Előfordulhat továbbá, hogy az „elengedhetetlen előfeltételek” hordozója olyan jellegű magatartással mulasztott, vagy cselekedett, amelynél nem látható előre, más okok közrehatásának ismerete nélkül, az adott esetben beálló következmény, így a „parciális okhordozó” felelősségrevonása is méltánytalan lenne.

Az elmélet tehát, szembekeverülve azzal a ténnyel, hogy a törvény nem definiálja az okozatosságot, hogy a jogalkalmazás számos, részben ma is megoldatlan problémát vetett fel, megkísérelt az okozatosság fogalom-meghatározási kihívásaira legalább támpontok nyújtásával válaszolni. Nem volt más megoldás, mint az okozatosság „jogi adaptációja”, tekintve, hogy támpontok hiányában nehezen lett volna megoldani a polgári jogi felelősségrevonást, s hogy az okozatosság egyaránt feltétele a felelősségi rendszer minden változatának, az alanyi, a tárgyi, a deliktualis és szerződési felelősségnek.

Egyértelmű, hogy az előfeltételek egyenértékűségét szorgalmazó „jogi adaptáció”, hozzájárulása ellenére, mellyel figyelmeztet a természetes okozatosság jelentőségére, nem hozott általánosan elfogadott eredményeket a jogi felelősségrevonás racionalizációs törekvése terén. Megmutatkozott, hogy előfeltételkonkurrencia esetében egyformán osztja a felelősséget olyan károkozók, vagy potenciális károkozók között, akik nem egyenlően járul-

19 Marton Géza, A polgári jogi felelősség, 123.

20 vö.: Marton, im., 123-124.

21 I. A polgári törvénykönyv magyarázata, szerk. Gellért György, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, első kötet, harmadik, átdolgozott kiadás, Budapest, 1995, 921.

22 Uott, 921. Főv. Bíróság 41. Pf. 24 725/1984.

23 Uott, 921. Legfelsőbb Bíróság, Gf. III. 30 154/1979, Bírósági Határozatok, 1980/7. sz. 254.

24 L. Grosschmid Béni, Fejezetek kötelmi jogunk köréből, első kötet, Budapest, Grill, 1932, 655.

25 663. 3.p

tak hozzá a kár létrejöttéhez. Másrészt olyanokat is felelősségre von alanyi felelősség címén, akiknek a kár irányában semmilyen szubjektív „kapcsolatuk” nem volt, azaz olyan alanyokat, akik a kárt nem láthatták elő, vagy nem voltak kötelesek azt előlátni.

Az egyenlőtlen előfeltételek, azaz az okkiválasztó elméletek ezért a „természetes”, „személytelenített” okozatosságot volens-nolens *kapcsolatba hozták a vétkességgel*, azon túlmenően, hogy magát a természetes okozatosságot is „racionalizálták” oly módon, hogy keresték annak adekvát, túlnyomó, döntő, lényeges vagy tipikus elemét. A vétkességgel való szorosabb kapcsolata az okozatosságnak oly módon támpontot nyújtott arra, hogy a térítési kötelezettség azt a személyt érintse, aki tudatosan mulasztott vagy cselekedett jogellenesen, azaz akinek magatartása eltért az adott helyzet kívánta standartól, úgy, hogy kívánta vagy előreláthatta a beálló következményeket.

Láttuk, hogy nem egyértelműek az elméleti álláspontok arról, hogy az okozatosság jogi kérdés-e, azaz, hogy nem más-e mint a tényállásbeli előfeltételek jogi mérlegelése, vagy pedig kizárólagosan tényállásbeli kérdés, s így csak része a bizonyítási eljárásnak. Az előfeltételek egyenrangúságának elmélete szerint az okozatosság faktikus kérdés és csak annyiban jogi, mert általános feltétele a polgári jogi deliktuális felelősségnek. Az okkiválasztó elméletek azt az álláspontot képviselik ebben a kérdésben, hogy a különféle előfeltételek között jogi választást kell eszközölni, s ez nem más, mint egyfajta prejudiciális (faktumokon túlmenő) előkérdés, s a bizonyítási eljárás lefolytatására majd csak ennek a választásnak megfelelően és azt követően kerülhet sor. Ez az előzetes „ítélet”, azaz az előfeltételek között való választásnak előzetesen figyelemmel kell lennie az összes természetes előfeltételre, de a közülük való választás során döntő okot keresi, mégpedig a prevalens, lényeges vagy adekvát jelzők közelebbi kritériumai szerint. Így a bizonyítási eljárás csak a kiválasztott feltétellel szorítkozik. A *bizonyítékok szabad bírói mérlegeléséről* szóló elméletek az okozatosságnál nem engedélyezik, hogy valamely előzetes (túl általános) definíció, vagy kritérium alapján sor kerüljön a „prejudiciális” előfeltétel „kiszűrésére”. Ennél az eljárásnál helyesebb útnak tartja, ha a bíróság a károsult felperes bizonyítási javaslata alapján (esetleg azon túlmenően is), figyelembe veszi az eset összes körülményeit, továbbá elvégzi a döntő előfeltétel kiértékelését. Az okozatosságot tehát át kell adni a bírói mérlegelés feladatkorán összhangban a polgári peres eljárásban érvényesülő, a bizonyítékok szabad bírói mérlegelésének elvével.

Vannak azután olyan elméleti álláspontok is, amelyek azt tartják, hogy az előfeltételek segítségével egyáltalában nem magyarázható meg a polgári jogi felelősség okozatossága. A kár létrejöttéhez, érvelnek az álláspont képviselői, gyakran hozzájárulhatnak olyan előfeltételek is,

amelyeket a károkozó nem láthatott előre. Ha az okozatosság funkciója végül is a kárért felelős személy, valamint felelőssége mértékének megállapítása, akkor többek között eliminálni kell az összes valós okot, amely a károkozó szándékán és előrelátásán kívül állott. Az elmélet szerint meg kell különböztetni az előfeltételt és okot (tényeket), amelyek a kár előidézéséhez vezetnek és azokat az előfeltételeket (okokat), amelyek a cselekmény vagy mulasztás normatívalma szerint a felelősséghez vezetnek. Az első feltételcsoport, habár reális okot takar, nem releváns, míg a második lényeges. E felfogás szerint tehát az előfeltételek kiválasztásánál döntő azon törvényi norma, amelynek tilalmát megszegte a deliktuális cselekmény.

2. Az elméleti álláspontok nemcsak a kár valós okának meghatározása tekintetében térnek el egymástól, hanem abban is, hogy a *következmények* közül melyeket öleli fel a *felelősség* az okozatosság mérlegelése útján (ún. *következmény-okozatosság*). Ebből a szemszögből „két okozatossági viszony” áll fenn: az egyik az (összes) feltétel is következmény közötti, a másik pedig adott felelős személy saját magatartásából, vagy más feltételkövetelményből következő kárért való felelősség-viszony. Az egyik kárból következhet a másik, azaz a közvetett kár. Mindenesetre az első viszony a természetes okozatosság viszonya, a másik az ún. jogi okozatosság, tekintettel arra, hogy az utóbbi megkísérli a következményt, a kárt valakinek a felelősségére írni.

3. Általánosan elfogadott álláspont szerint az ok (előfeltétel) valamilyen jogellenes cselekményből származik, tehát egy „aktív” magatartásból. A korai okozatossági irodalom vitatta, hogy mulasztás tekinthető-e oknak kiindulva a büntetőjogi fogantatású szentenciából - cogitationis damnum nemo partitur, tehát az ún. „gondolati veszélyeztetés” teljesen helytálló tételéből.²⁶ Ma már azonban a kártérítési irodalomban egyértelmű, hogy a mulasztás is szerepelhet jogi okként. Olyan mulasztásról van szó, amelynél az adott helyzetre nézve a törvény meghatározott cselekvési kötelezettséget irányoz elő, s a kötelezett ezt nem teljesítette. Az irodalom egy része azonban vitatta, hogy mulasztás esetén a kötelezett ugyanolyan mértékben felel a kárért, mint az aktív jogellenes magatartásnál. Végül az elmélet és a gyakorlat arra az álláspontra jutott, hogy a kötelezett azonos módon és mértékben felel a (jogellenes) mulasztásért, mint a jogellenes cselekményért, azaz amikor a törvénnyel „aktívan” szembeszállt. A kötelezett tehát mindkét esetben (cselekmény, mulasztás) egyaránt felelős mind a felmerült kárért (damnum emergens), mind az elmaradt jövedelemért (lucrum cessans).

4. Kísérletek ellenére az elmélet nem nyújthatott általános érvényű definíciót, olyat, amely alapos kifogások

nélkül alkalmazást nyerhetett volna a kártérítési felelősség minden esetére és fajára. Az ún. *vétkességhez csatolt okozatosság* alaptalanul fűzi össze a vétkességet és az okozatosságot, pontosabban, nem nyerhet általános érvényt, mert a „kívánt cselekmény” (az okozatossági előfeltétel bekövetkezésének kívánalma) és a „kívánt következmény” (az okozott következmény kívánalma) felelősségmeghatározó szintagma esetleg, alkalmazható az alanyi felelősségnél, míg a tárgyi felelősségnél természetesen nem, mivel az utóbbinál a vétkesség mint felelősségi feltétel kizárt. A vétkességnek és az okozatosságnak a kombinációja, mint a felelősség mértékének meghatározója a büntető jogban alkalmazott módszer. A büntető jogban sikeresen alkalmazták talán azért is, mert a büntető jog kizárólagosan alanyi (szubjektív) típusú felelősségi rendszer. Ebben a rendszerben a vétkesség foka (a cselekmény és a következmény előirányzásának szándékos vagy gondatlan volta) meghatározó a felelősség mértékére (szigorúbb vagy enyhébb büntetés kiadására) nézve. A polgári jogban a törvényhozások többségében, amióta érvényesül az ún. teljes térítés elve²⁷ alapvetőleg és általában még az alanyi felelősségnél sem meghatározó a vétkesség mértéke a felelősség mértékére nézve. A károsult favorizálása érdekében ugyanis érvényre jutott az a szabály, amely a vétkesség olyan legkisebb fokozata fennforgása esetében is (pl. gondatlanság, culpa levis), amelyért a károkozót egyáltalán felelősségre lehet vonni, a felelősség teljes, azaz a kötelezett köteles téríteni az összes beálló következmény-kárt.

Ennél fogva természetes, hogy a polgári jogi deliktuális felelősségnél a felelősség mértékének megállapításánál az okozatosság áll a bírói figyelem központjában, s ebből a szemszögből elvben a vétkesség fokozatának szerepe elhanyagolható. Az alanyi felelősségnél azonban mégsem mellőzhető teljes egészében a vétkesség és annak fokozata a felelősség mértékének, helyesebben összes felelősségbe írható közeli és távolabbi következményeinek tekintetében. Lehetséges ugyanis, hogy a károkozó kívánván a cselekmény elkövetését, a bekövetkeztetett közül csak egyes következményeket láthatott elő vagy kívánt megvalósítani. Ilyenkor lehetséges, azaz indokolt, a felelősség „redukciója” a kívánt következményekre, kiváltképpen ha károkozó cselekménye mellett több más előfeltétel is közreműködött a kár összallagának előidézéséhez, olyan előfeltételek is, amelyekre a károkozónak nem volt ráhatása. Amennyiben azonban egy károkozó cselekményről van szó, és

amennyiben a vétkességfogalom objektív fogalom meghatározásából indulunk ki (elvárttól eltérő magatartás), úgy tűnik, hogy a felelősséget a nem „kívánt”, azaz előre nem látott kár is terheli, amennyiben a kár közvetlenül a károkozó cselekményéből következett. Ez egyébként abból az általános szabályból is következik, hogy a deliktuális felelősségi jog elsősorban a károsultat favorizálja, oltalmazza. Az oltalom különösképpen a károsult előző vagyoni állapotának helyreállításában, a teljes kártérítés elismerésében nyilvánul meg, még akkor is, ha a károkozás nem volt szándékos. A teljes térítés elvét elfogadó polgári törvénykönyvek már a gondatlanság esetében is teljes kártérítési kötelezettséget irányoznak elő azokért a károkokért, amelyek a károkozó jogellenes magatartásából következnek.

A teljes térítés elve azonban differenciálható a következmény-károk fogalmától. Az első ugyanis a felmerült kár és az elmaradt haszon teljességét, azaz együttesét érti, a másik elvnek pedig az összes közvetlen és közvetett kár-következmény iránti, az okozatosság, vagy a „kívánt okozatosság” mércéje alapján történő felelősség-telepítésről (felelősségbe helyezéséről, azaz a felróhatóságról) van szó.

5. Megmutatkozott, hogy a *conditio sine qua non*-elmélet ésszerűtlenül kiterjeszti a felelősséget olyan alanyokra, akiket a méltányosság, vagy a józan jogi judícium semmi esetre sem vonna felelősségre.²⁸ Ezért sokan indokoltan állították, hogy az *előfeltételek egyenértékűségéről* szóló elméletek csak egy fontos korrekcióval alkalmazhatók: az *összes* előfeltétel oknak tekinthető, amennyiben nélkülük a kár nem jött volna létre, kivéve azokat az előfeltételeket, amelyek rendkívüli, szokatlan körülmények közepette fonódott egybe az okokkal.²⁹ Ezért a formális-logikai ok nem tekinthető jogilag releváns oknak.³⁰

A *döntő okozatosság* elmélete tulajdonképpen különböző felfogások gyűjtőfogalma. A kár ok-előfeltételeinek minden egyes esetben való mérlegeléséből, értékeléséből indul ki. Több okelőfeltétel fennforgása esetében a szabad bírói mérlegelés alapján történő, a konkrét eset összes körülményei közül azokat választja ki, amely adott esetben lényegesen hozzájárult a kár létrehozásához, apsztrahálván, mellőzván a többi előfeltételt. Az elmélet egyik hátránya, hogy a bizonyítási eljárást nagyszámú tényálláskörülményre terjeszti ki, anélkül hogy szavatolná, hogy az okkiválasztás biztosan „rálatál” az igazi, döntő okra. Előfordulón mellőzi az

27 A magyar jogra vonatkozólag l. Grosschmid Béni, Fejezetek kötelmi jogunk köréből, I. kötet, Budapest, Grill K., 1932, 655. (1.) p.

28 Ismert példája ennek az az eset, amikor a kísérő rábeszéli az utast, hogy ne az első, hanem a második vonattal induljon. Az első vonat célát ér, a második vonat kisiklik s utasunk súlyos testi sérüléseket szenved. A *conditio sine qua non* elmélete szerint a kár oka az, hogy a vendéglátó rábeszélte az utast arra, hogy a második vonattal utazzon, hiszen e rábeszélés nélkül az utas az első vonattal nem szenvedett volna kárt. Habár a formális-logikai szempont valóban igazolhatja ezt az egyébként bizzar „okot”, az ésszerű hozzáállás azt sugallja, hogy a „baráttal való hosszabb beszélgetés az állomáson” rendszerint nem okoz balesetet, így adott esetben a kísérő nem vonható felelősségre, s az igazi okot, s ennek hordozóját valahol máshol kell megkeresni.

29 Az előző lábjegyzetben említett formális-logikai előfeltétel (a kísérő utas-marasztalása) nem egyenrangú, tehát jogilag irreleváns, mert véletlenül került az adott kár tipikus okaival kapcsolatba (pl. vonatkisiklás).

30 A formális-logikai okhordozó (kísérő) nem osztja a felelősséget a tipikus és adekvát okhordozóval (vasúti vállalkozó).

okok (előfeltételek) párhuzamos (együttes) hatását, vagy kizárja a lehetséges osztott felelősséget, habár a felelősségmegosztás egyébként indokolt lenne, arra való tekintettel, hogy több olyan jogellenes cselekményről volna szó, amelyek közül mindegyik hordozója hozzájárult a kár előidézéséhez.

Az ismertetett kritika járult hozzá az előfeltételek (okok) *kummulációjának* és az előfeltételek (okok) *konkurrenciájának* megkülönböztetéséhez. Az okok kummulációja azt jelenti, hogy több cselekmény, azaz előfeltétel hatása alatt jött létre a kár, mégpedig úgy, hogy valamennyi kisebb vagy nagyobb mértékben hozzájárult a kár keletkezéséhez. Az előfeltételek ilyen kummulációja a jogellenes cselekmények hordozói közötti *felelősség megosztáshoz* vezet. Az okkonkurrencia az okozati láncolat terjedelmének kérdése, problémája. Ennél a kárt megelőző, egyébként egybefüggő láncolatot képező különböző előfeltételek, tényállásbeli körülmények, azaz események közül való választásról van szó. Itt is az előfeltételek halmazáról van szó, de a közöttük való választás útján sor kerül a *felelősség redukciójára*, mégpedig azon személy meghatározása útján, aki adott esetben a *döntő* (kiválasztott) *ok hordozója* volt. Az ilyen okkiválasztás tehát a *felelősség individualizációjához* járul hozzá. Ezekben sokszor az okozatosságot kombinálják a vétkességgel, amennyiben az adott felelősség alanyi.

A feltételek egyenértékűségének elmélete és az ebben őt követő okkiválasztó elmélet, az előfeltételekből indulnak ki, miközben mindkét elméletre egyaránt vonatkozott a kritika, hogy egyik sem definiálta közelebbről a kár *előfeltételének* fogalmát. Ezen a kritikán nem enyhített az egyenértékűségi elmélet azon definíció-hozzájárulása sem, mely szerint az előfeltételek olyan események, tények, melyek nélkül a kár nem jött volna létre. Az előfeltételekről szóló elméletek további kritikája az volt, hogy bennük a gyakorlattól sokszor eltávolodó, formális logika került túlsúlyba. Jogilag azért nem „racionális”, mert több előfeltétel együttes hatása esetében (pl. az ún. vegyes imisszió, azaz több egymástól elválaszthatatlan környezetszennyező forrás) sokszor a legkörülményesebb bizonyítási eljárás sem teszi lehetővé sem a döntő, sem az adekvát vagy előrelátott előfeltétel kiválasztását, egyszerűen azért, mert az okkiválasztás lehetetlen, bár bizonyos, hogy valamelyik döntő, vagy ugyan lehetséges, de rendkívüli nehézséget (költséget) igényel. Ilyen esetben gyakran a lakonikus *egyetemleges* felelősség megoldását irányozza elő a törvény a restitúciós elv érvényesítése, azaz a károsult favorizálása céljából, vagyis azért, hogy az minél egyszerűbben és gyorsabban kárpótolható legyen, valamint a parciális elv érvényesítése útján azért, hogy a kárviselés egészét a károsultról azonnal áttelepítsék a potenciális károkozók bármelyikére, akinek cselekménye hozzájárult a kárhoz, mindaddig, amíg az összes károkozó valós felelősségmértékének megállapítására fény nem derül a térítésre kötelezett által indított visszkereseti perben. E megoldás sem nyert általánosan elfogadott támogatást

sem az elméletben, sem a gyakorlatban. Az egyetemlegesség ugyanis teljes felelősségre kötelezheti (még ha ideiglenesen is) azt a személyt is, amelynek cselekmény, vagy mulasztás-feltétele a legkevésbé járult hozzá a kár létrejöttéhez. Az egyetemlegesség méltánytalanságát az sem csökkentheti, hogy a perelt, azaz marasztalt egyetemlegesen felelős személy csak ideiglenesen fedezi a kárt, azaz „csak” a visszkereseti per jogerős befejezéséig. Nem vitás a kártérítési jog azon törekvése, hogy elsősorban a károsult oltalmára összpontosítson és hogy ennél fogva ne tegye lehetővé a károsult mielőbbi kártalanítását. Az egyetemlegesség bevezetését óvatosan, csak indokolt esetekben kell lehetővé tenni, hiszen előfordulhat, hogy akár ideiglenesen is, lehetővé teszi „a legkevésbé vétkes” károkozó kárviselési kötelezettségét.

III.

Okozatosság és vétkesség

1. Vajon az okozatosságot egymagában csak a jogellenes cselekmény, azaz esemény (előfeltétel) és a kár (következmény) közötti „vak” viszony határozza-e meg, vagy ebben, különösen a felelősség mértékét illetően meghatározó szerepe van a vétkességnek is? Arról a lehetőségről van szó, hogy vajon a károkozó felelősségébe beírható-e az összes következmény-kár, amely az okból ered (okozatosság a szó tágabb értelmében), vagy csak azok a következmények, amelyek a károkozó részéről előreláthatóak, azaz előirányozottak voltak (vétkességen alapuló felelősség).

Természetesen, az irodalomban megegyezők a vélemények abban, hogy felelősségi feltétel és felelősségi alap szempontjából a vétkesség és az okozatosság egymástól világosan elhatárolt fogalmak. A kár okozható vétkesség nélkül is. Előfordulhat, hogy a kár túlmenő a szándékoltnál, azaz előirányozhatónál (ún. következmény-kár). Lehetséges tehát, hogy a kár, a közvetlen és közvetett ugyanazon okból ered, de a károkozó szándékában, azaz előrelátásában, előreláthatóságában már nem állt teljes mértékben. A polgári jogi felelősségi rendszerekben, amelyekben a vétkességfogalmat objektív módon definiálják, mint az adott helyzetben elvárttól eltérő magatartást, a vétkességfogalom bizonyos mértékben „közeledik” az okozatosság előfeltétel-fogalmához. Az okozatosság is, ugyanis egymagában szemlélve objektív fogalom és a kárt megelőző cselekmény, azaz esemény előfeltétel-láncolatot jelent. Ezzel szemben azon felelősségi rendszerekben, melyekben a vétkesség-fogalom szubjektív indíttatású, ami elsősorban a büntetőjogban jut kifejezésre, tehát ahol a vétkesség a cselekmény és a következmény nagyobb vagy kisebb mértékű tudatos igénylésében nyilvánul meg, a megkülönböztetés lehetősége szembetűnőbb, hiszen az egyik fogalom, a vétkesség, a tettes (károkozó) tudatállapotában, a másik, az okozatosság pedig azon kívüli eseményekben kereshető.

Habár flymódon egymástól elválasztott felelősségi feltételekről van szó a vétkességi felelősségnél, a két fogalom szorosabb kapcsolata különösen a kummulatív okozatosságnál emelhető ki, mégpedig a több károkozó közötti felelősség-megosztás esetében, azáltal, hogy két vagy több személy cselekménye által közvetített előfeltétel hozdozója közötti felelősségmegosztás egyenként vétkességgel feltételezett hozzájárulás arányában történik.

2. Az okozatosság szerepe különbözik az alanyi és a tárgyi polgári deliktuális felelősségben. Míg az alanyi felelősségnél az okozatosság csak felelősségi feltétel, addig a tárgyi felelősségnél egyszerre felelősségi feltétel és felelősségi alap is.

Az okozatosságból a kárfelelősségi rendszerben elfoglalt eltérő funkciójánál fogva meghatározott *gyakorlati következmények* származnak. Az alanyi felelősségnél a vétkesség dominál, úgy is mint felelősségi feltétel és úgy is mint felelősségi alap, s az okozatosságnak csak „mellékes” szerepe van, azaz az okozatosság a vétkesség „árnyékában” van. A felelősséget ugyanis az szabja meg, hogy valamely gondos személy adott esetben előre tudta-e látni cselekményének vagy mulasztásának „közelebbi” vagy „távolabbi” következményeit. Ennek alapján egyes jogrendszerekben, a károkozó felelősségének mértékét nem a „vak okozatosság”, hanem vele összefüggésben a vétkesség határozza meg, vagy fokozataiban (úgy mint szándékosság és gondatlanság, pl. az osztrák jogban); vagy struktúrájában (vagyis milyen károkat ölelt fel a szándékosság vagy a standardként felfogott előreláthatóság, mint pl. ahogyan ezt a francia jogelmélet és gyakorlat sugallja). Más szóval, a károkozó csak azokért a kár-következményekért felel, amelyek az előreláthatóság keretében vannak,³¹ attól függetlenül, hogy az okozatossági viszony az előreláthatóságon túlmenő károokra is utal, olyanokra, amelyek többé-kevésbé adekvát vagy ekvivalens folyamányai a károkozó magatartásának. Eközben nemcsak azokról a következményekről van szó, amelyeket a konkrét károkozó előreláthat, hanem mindazokról, amelyeket az adott helyzetben harmadik jóhiszemű, és független szemlélő előreláthat. Itt tehát az előreláthatóságot a jogösszehasonlítás objektivizálja és azt nem a károkozó individuális előrelátási képességeire bízta. Előfeltételhalmaz esetében a felelősség redukcióját tehát a vétkesség „végzi el”,

mégpedig a következmények előreláthatósági prizmáján keresztül. Ennek a redukció-módozatnak az indoklásában az áll, hogy az okozatosság „vak követése” és kivétése a felelősségre azáltal, hogy az okozatosságból következő összes közvetlen és közvetett következmény felelősségbe írható, függetlenül attól, hogy az a károkozó szándékában vagy előreláthatóságában helyet foglalt volna-e, mértéktelenül és méltánytalanul kiterjeszthetné a károkozó felelősségét, különösen a közvetett károokra, azaz „távolabbi” következményekre, olyanokra, melyeket a jogellenes cselekmény idején nem láthatott előre, sőt, amelyiknél nem is bizonyos, hogy e cselekmény következményei.³²

Szándékos vétkesség esetében azonban a jogösszehasonlítás előirányozza a jogellenes cselekmény távolabbi következményeiért való felelősséget, függetlenül attól, hogy e következmények nem voltak előreláthatóak.³³

A tárgyi felelősségnél az okozatosságnak merőben más szerepe van. Itt az okozatosság, mert kettő funkcióval rendelkezik, felelősségi feltétel és felelősségi alap (indok) döntően befolyásolja a felelősség mértékét is, miközben erre nézve a vétkességnek semmilyen jelentősége nincs. A károkozó azért felelős, mert a kár tulajdonában, vagy használatában álló veszélyes üzem vagy dolog hatására jött létre. Amint a kár veszélyes üzem vagy dolog kapcsán keletkezett vélelmezett, hogy a kár az ilyen üzem vagy dolog hatására jött létre.³⁴ Az okozatosság vélelme azoknál a károknál, melyek veszélyes üzem vagy dolog hatására jöttek létre, megdönthető.³⁵

A vétkességnek a tárgyi felelősségnél, még ha faktikusan fennáll is, nincs felelősség-mértékmeghatározó szerepe. A kárért a fokozott veszéllyel járó dolog vagy üzem tulajdonosa, azaz hasznosítója felel. Ő akkor is felelős, ha mindent megtett a kár preventálása érdekében. A tulajdonos, azaz üzembentartó felelős mind a „közelebbi” (közvetett) következmény-károokért, amennyiben e károk megegyeznek előfeltételükkel, az adott jogellenes cselekménnyel, azaz magatartással. A felelősség redukciója tehát a tárgyi felelősségnél azon károk térítésére szorítkozik, amelyeknek előfeltétele ekvivalens, vagy adekvát. A jogi racionalizáció ugyanis itt sem tartja méltányosnak, hogy a veszélyes üzem tulajdonosa, vagy üzembentartója az okozatosságon túl távoli, azaz ahhoz nem egyértelműen kapcsolódó következmények iránt is felelősségre vonható legyen.

31 Így pl. R. Savatier (Traité de la responsabilité civil en droit Français, civil, administratif, professionnel, procédural, II. kötet, 2. kiadás, Paris, Librairie de droit et de jurisprudence, Pichon et Durand-Auzias, 1951, 21-22. 471. p.) szerint amennyiben a kár előrelátható és elhárítható, a károkozó köteles az összes következmény-kárt megtéríteni.

32 A francia jogelmélet és jogalkalmazás egyetért abban, hogy a felelősséget olyan egyenértékű körülményekre, azaz vétkességekre kell építeni, amelyek a kár előfeltételei, azaz, amelyek nélkül a kár nem keletkezett volna. Ugyanakkor az egyik kár létrehozhatja a másikat. E távolabbi károkat a jogalkalmazás nem tartja olyanoknak, amelyek az okozatosságból következnek, különösen, ha előre nem láthatóak, így térítésük iránti kérelmeknél a határozatok elutasítóak. Így pl. nem téríthető a közlekedési baleset áldozatának azon kára, amelyet a gépkocsivezető szemszögéből, a gyalogos-áldozat előre nem látható pl. szuicid magatartása okozta. L. pl. René Savatier, Traité de la responsabilité civile en droit Français, II. kötet, 2. kiadás, Durand-Auzias, Paris, 1951, 22. Ugyanezen szerző szerint, ha a kár előrelátható és elhárítható, a vétkesség implicitáris és az ilyen károk téríthetők. (Im., 21.)

33 vö. R. Savatier, Traité de la responsabilité civil, 23. 472. pont.

34 L. pl. a jugoszláv 1978. évi Kötelmi viszonyokról szóló törvény 173. szakaszát.

35 L. pl. Szerbia L. B. Rev. 4206/94. sz. 1994. szept. 14-ei határozatát, mely szerint a tárgyi felelősségnél az okozatosság vélelmezett, de a vélelem megdönthető ellen-bizonyítékkal.

IV.

Okozatosság és vétőképeség

Az okozatosság és a vétőképeség kapcsolata felelősségi szempontból abban állapítható meg, hogy a felelősség az okozatosság fennforgása esetében is kizárt, azaz a felelősségi előfeltétel hordozója jogilag hiányzik, amennyiben az belátóképtelen. Ebben az esetben a mások cselekményéért való felelősség szabályait kell alkalmazni (pl. a szülő vagy gyám, vagy oktatási és nevelési intézmény felelőssége belátóképtelen kiskorú gyermek által okozott károkért). Bizonyos esetekben különleges előzetesen fennálló jogviszony indokolja más személy felelősségét és nem maga a feltétel hordozójának megatartása (pl. munkaviszony fennforgása), amikor a vállalat felel a foglalkoztatott által munkavégzés közben, azaz munkaviszonnyal kapcsolatosan harmadik személynek okozott kárért.

V.

Okozatosság vélelme

Megállapítást nyert már, hogy az okozatosság vélelme a tárgyi felelősségnél áll fenn, mégpedig fokozott veszéllyel járó dolog vagy üzem kapcsán. Amennyiben ugyanis a károkozó rendelkezett ilyen üzemmel a törvény abból indul ki, hogy a kár ennek üzemeltetéséből ered, kivéve, ha a károkozó eredményesen bizonyítja, hogy a kár nem a veszélyes üzem hatására jött létre. A törvényi vélelem megdöntését célzó bizonyítási teher a károkozót azaz a veszélyes üzem tulajdonosát (üzemeltetőjét) illeti meg.³⁶

Jóformán általánosan elfogadott jogösszehasonlítási szabályként érvényesül az okozatosság fennforgásának vélelme a szerződési felelősségnél is: ez arra vonatkozik, hogy a kár a teljesítés mulasztásából ered (késelelem esetén), vagy a hibás teljesítésből (szerződésszegő, azaz részleges teljesítés esetén). Ebben a felelősségi rendszerben is az okozatosság vélelme (a szerződésszegő fél terhére) megdönthető, s a törvényi vélelem megdöntését célzó bizonyítási teher a szerződésszegő félre hárul.

VI.

Az okozatosság félbeszakítása (erőhatalom, véletlen, károsult vétkessége, harmadik személy cselekményráhatása vagy vétkessége)

1. Az okozatosság megszakítására és ezzel egyidejű, eredeti okhordozó felelősségének kizárására erőhatalom vagy véletlen közrehatása, károsult vétkessége és harmadik személy lényeges vétkessége esetében kerülhet sor. Amennyiben bizonyítást nyer, hogy a kár kizárólag vis maior hatására jött létre, kizárt bárki felelőssége,³⁷ még akkor is, ha azonos tény nyomán az erőhatalmat követőleg (időben később) párhuzamos és független okfeltétel „indult volna meg”. Amennyiben azonban az erőhatalom egyidejűen hatott a jogellenes cselekménnyel,³⁸ miközben mindkettő csak a másikkal együtt képezi a kár előfeltételét,³⁹ a térítés csökkenthető az erőhatalom, vagy véletlen általi következmény-hozzájárulás arányában. Amennyiben tárgyi felelősségről van szó és a vélelmezett ok mellett (azaz a fokozott veszéllyel járó dolog vagy üzem hatásán túlmenően) valamely más olyan lényeges ok is közrejátszott, amely vagy megelőzte a vélelmezett okot, vagy túlnyomó jelentőségű, felelős a túlnyomó ok hordozója; ha az okok ekvivalensek a felelősség megosztására kerülhet sor.⁴⁰

2. Harmadik személy vétkessége miatt beálló kombinált tárgyi és alanyi felelősség esetén nincs térítésredukció. Ekkor ugyanis a veszélyes üzem tulajdonosa, azaz üzemeltetője és a harmadik személy közötti felelősségmegosztására kerül sor, az okozatossági (az üzemeltető részéről való) vagy okozatossági-vétkességi (harmadik személy részéről való) hozzájárulás kritériuma alapján. Amennyiben azonban a vétkesség döntő, a polgári jog szerint nincs felelősségmegosztás.⁴¹

Károsult vétkes hozzájárulása esetén a (vétkességi vagy okozati) hozzájárulás arányában kerül sor a felelősségmegosztásra, ezúttal a károkozó és a károsult között, s ez a gyakorlatilag a térítésnek a károsult hozzájárulási arányában való csökkentése útján történik.

36 L. pl. a magyar Ptk. 345. §-ának (1) bekezdését (második mondat), amely szerint ugyan a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatásának erőhatalom útján való felelősségmentesítéséről szól, de a bizonyítási terhet arra a tényre vonatkozólag, hogy a kár a „fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik” a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatójára rója. Az 1978. évi jugoszláv kötelmi törvény 173. szakasza a tárgyi felelősségnél címben és szövegben kifejezetten vélelmezi az okozatosságot, azaz azt a tényt, hogy a kár veszélyes üzem következménye, de ez a vélelem megdönthető: „Ha a kár veszélyes dolog vagy tevékenység kapcsán jött létre úgy tekinthető, hogy a kár e dologtól vagy tevékenységtől származik.”

37 L. R. Savatier, 20. 470. p.

38 *Dereux*, Du dommage causé par le concours d'une délit et d'un cas fortuit, aux *Lois nouvelles*, 1943, I, 470.

39 Az irodalom erre a banális vadászati balesetpéldát említi. A puszkagolyó a vadászati terepen véletlenül megjelenő személyt találja el. Az okozatosságnál fennáll a vadász vétkes gondatlansága, hiszen körültekintéssel megakadályozhatta volna a sérülést. Ugyanakkor a balesetre nem került volna sor, ha az áldozat nem jelenik meg az adott célpont irányában. A baleset külső körülményei a károkozó vadász vétkességéhez vezetnek, habár a vadász közvetlenül nem okozója a kárnak. Ez azonban őt nem mentesíti a felelősség alól, hiszen számára a kár nem volt sem előreláthatatlan sem elháríthatatlan ...” (L. Savatier, op. cit., 20-22. 470, 471. p.; *Démoque*, Obligations, IV. no. 375; *Colin*, *Capitant* et *Juliot de la Morandière*, II, no. 225. idézve Savatier után, op. cit., 21-22.)

40 Így pl. ha az öngyilkos sínre feküdt a baleset adekvát oka a gázolás, s e szerint a vasúti közlekedési vállalat volna felelős a kárért, az esetben azonban túlnyomó ok a károsult szuicid magatartása, amely vagy teljesen kizárja, vagy esetleg felelősségmegosztás feltételének fennforgása esetében jelentősen csökkenti a vasútra háruló felelősség-részt.

41 Öngyilkos gázolása esetében a vétkesség kizárja a veszélyes üzem közvetlen okok szerepét. Így: *Theo Guhl*, Das Schweizerische Obligationenrecht, 62.

VII.

Okozatosság a szerződési jogban

1. A szerződésszegő (kése delmes, részleges, vagy nem szerződésszerű) teljesítés vagy magatartás iránti felelősség alapja a vélelmezett okozatosság: a beálló szerződési kárért az a szerződő fél felelős, amely felróhatóan ellátta a vállalt kötelezettségek teljesítésétől, tehát ha teljesített, azt csak a szerződéses kötelezettségekhez képest csak részben tette meg, vagy eltért a megállapított minőségtől, a teljesítési módtól, vagy ha nem, teljesítés esetén a megállapított határidőtől.

A tradicionális kontinentális európai jogrendszerek a szerződési felelősség mértékét illetően elismerik vagy a szerződésben meghatározott kártérítési klauzulák szerinti térítést (pl. absztrakt kár, konkrét kár, stipulatio poenae-kötbér, bánatpénz, műszaki árunál adott funkcionálási garancia), vagy pedig csak ezek hiányában a törvény alapján előírt külön kártérítési módozatokat (pl. pozitív és negatív szerződési érdek, törvényi forrású kárátalány). Szerződési kártérítési klauzula hiányában, vagy amennyiben az adott szerződési felelősségre nézve a törvény más egyebet nem ír elő mérvadóknak a deliktális jog általános szabályai, továbbá a teljes térítés elve.

2. Ezzel szemben az angol szász jogban a szerződési felelősség mértékének forrása elsősorban nem a felek közötti szerződésszegő magatartás esetére előzetesen létrejött megállapodás, tehát a felelősség forrása nem a szerződés, hanem ellenkezőleg, az okozatosság, a szerződésszegő fél rosszhiszemű magatartása. Eközben a felelősség mértékére nézve meghatározóak azok a szerződésszegő magatartásból eredő következmények, amelyeket objektív kívülről szemlélő előreláthat az adott szerződésszegő magatartás esetére. Ez lehetővé teszi egyszersmind a felelősség kiterjesztését és szűkítését is. Mégis a gyakorlat és az elmélet utal azokra a normális, szokásos kockázati tényezőkre, mely minden szerződő felet terhel, azaz arra, hogy a szerződési kártérítési felelősség mértéke arányos legyen a vállalt szerződési kötelezettség mértékénél. Más szóval a szerződési szolgáltatást (primáris kötelezettséget - adósságot) nem haladhatja meg a kártérítési kötelezettség (szekundáris kötelezettség, vagy felelősség). Ebben a jogrendszerben a felelősség nem öleli fel a nemteljesítésből eredő azon károkat, amelyek a teljesítés elmaradásával, azaz egyáltalában a szerződésszegéssel csak véletlen, távolabbi vagy meghatározatlan kapcsolatban állnak.⁴²

A szerződési felelősségi jogban megkülönböztetést nyert a *kellékszavatossági felelősség* és azokért a következmény-károkat való felelősség, amely nem közvetlenül a dolog kellékhibáiból eredendően jöttek létre. A szolgáltatandó dolog ugyanis eredetileg hibátlan volt, de a kellékhiba valamely fő- vagy mellékkötelezettség szerződésszegő teljesítése miatt jött létre. A felelősség ez esetben nem terheli kötelezően az átruházót, mint ahogyan ez szokásos a kellékszavatosságnál; felelhet a kárért pl. a szállító, mert mulasztást követett el a szállítási szabványok betartását illetően, mert az árut nem a szállítás követelményeinek megfelelően helyezte el, vagy csomagolta, stb. A felelősség terhelheti azt a személyt is, aki tájékoztatásra, vagy szakmai utasítás nyújtására kötelezett s ezeket egyáltalában nem, vagy kése delmesen teljesítette. A következmény-károk és a kellékszavatossági károk közötti megkülönböztetés nem mindig végezhető el megnyugtatóan. A jogösszehasonlítási gyakorlat tertium divisionis-a, kritériuma különböző. Az első pl. az, hogy vajon a kár valamely önálló eseményből, vagy pedig egyenesen és közvetlenül a dolog kellékhibájából következett-e. Az első esetben szerződési következmény-kárról, a második esetben pedig kellékszavatossági felelősségről van szó.⁴³ A bírói gyakorlat másik kritériuma abból indul ki, hogy kinek a javaiból, mely jogi javakból következőleg keletkezett a kár.⁴⁴ Kellékszavatossági felelősség áll be eszerint akkor, ha a leszállított áru kelékhianyos; következmény-károkat való felelősség pedig akkor, ha a kár a dolog hiányosságával állott be, de e hiányosság másik (pl. járulékos) dolog hiányossága vagy sérülése miatt állott be.⁴⁵ Részben következmény-kárnak számít a dolog hiányossága abban az esetben is, amikor a hiányosság a teljesítés kimaradása, azaz kése delmes teljesítés miatt állt be. Ide sorolhatók pl. a kelékhiany megállapító szakértői véleményezés költségei, vagy a nemteljesítés miatt beálló hiányosság elhárításának költségei is.⁴⁶

3. Kötelező, a lényeges kockázati körülményekre vonatkozó adatszolgáltatás biztosított általi mulasztása esetében a német jogban menti a (társadalom) biztosító felelősségét. Így pl. betegségbiztosító kötelezettsége egy rutinos vakbéloperáció sikertelensége miatt nem lép fel, mert a biztosított lényeges körülményt (szívbetegség) elhallgatott. A szerződés eredményes megtámadását kizárja, visszaható hatállyal a rosszhiszemű megtévesztés, miközben az okozati összefüggés csak a megtévesztés és a szerződés megkötése között kell, hogy fennálljon, nem pedig a be nem jelentett körülmény és a biztosítási esemény beállta között.⁴⁷

42 Vö. Hans-Jürgen Meyer, Rule of Foreseeable Damage, Das Haftungsbegrenzungsprinzip für vertragliche Schadenersatzansprüche im Common Law, Diss., München, 1986, 2, 3, 1-6, 17.

43 Vö. Diederichsen, Uve, Schadenersatz wegen Nichterfüllung und Ersatz von Mangelfolgeschaden, in: Archiv für zivilistische Praxis, 165. sz., 154.: Bürgel, Andreas, Die Haftung des Verkäufers und Herstellers für Mangelfolgeschäden im englischen Recht, eine Rechtsvergleichende Untersuchung, Diss., Regensburg, 1992. 6.

44 Német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (BGH), Betr., 1972, 1335.; BGH, Juristen Zeitung, 1963, 696. Az utóbbinál lényegesebb a károkozás módja, mint a bekövetkezett kár faja.

45 Vö.: Bürgel, Andreas, Die Haftung, im. 7.

46 Im., 7.

47 L. Hofman, Edgar, Privatversicherungsrecht, 3. kiadás, Beck, München, 1991, Kausalität-Anzeigepflicht, 83.

TANULMÁNY

A szerzett jogok védelme – a jogállam alkotó eleme? Megjegyzések a lengyel alkotmánybíráskodásról.¹

✉ *Piotre Tuleja, a Krakkói Jagelló Egyetem adjunktusa (Krakkó)*

Krzysztof Wojticzek, a Krakkói Jagelló Egyetem tanársegége (Krakkó)

I. Bevezetés

1. A közép- és kelet-európai országokban a demokráciába, a jogállamba és a piacgazdaságba való átmenet máshol ismeretlen jogi problémákat vet fel. Elsősorban a *jogrendszer változtatásának szükségessége és a jogbiztonság igénye* közötti feszültséget kell megemlítenünk. A hatalom olyan reformokra vállalkozik, amelyek megkérdőjelezzik azokat a jogokat, amelyeket az állam már nem képes szavatolni, vagy a demokratikus értékekkel összeegyeztethetetlen előjogok. A demokratikus jogállamiság egyébként stabil törvényeket feltételez, amelyet nem lehet önkényesen és kiszámíthatatlanul módosítani, olyanokat, amelyek lehetővé teszik az egyén számára jövőbeni tevékenysége előreláthatóságát, tervezhetőségét. Vajon, meg lehet-e úgy valósítani a szükséges reformokat, hogy ugyanakkor az állampolgárok számára a jogbiztonság szavatolható legyen? Lengyelországban az alkotmánybíráskodás és a jogtudomány e dilemma megoldására olyan feltételek megállapításával törekszik, amelyeket a törvényhozónak tiszteletben kell tartania ahhoz, hogy változtatásokat vezessen be a jogrendszerbe. Ez vezetett a szerzett jogok védelme alapelveinek mint olyanok az elismeréséhez, amely köti a törvényhozót. Eszerint az alapelv sze-

rint - amely a jelen tanulmány témája - az egyén alanyi joga, ugyanúgy, mint jogilag biztosított „várománya”, önkényesen nem szüntethető meg, vagy nem korlátozható.²

2. Lengyelországban a szerzett jog fogalma a nyolcvanas évekig nemzetközi magánjogi és közigazgatási jogi fogalom volt. Teljesen idegen volt az alkotmányjogtól, sohasem szerepelt az Alkotmányban. A nyolcvanas években azonban a lengyel elmélet azzal a kérdéssel kezdett foglalkozni, vajon, szükséges-e a törvényhozó számára kötelezővé tenni a szerzett jogok tiszteletben tartását?³ Az Alkotmánybíróság létrehozásával gyökeres változás következett be,⁴ amelynek joggyakorlata bevezette a lengyel alkotmányjogba a szerzett jogok védelmének elvét. Emlékeztetnünk kell ehelyütt arra, hogy a lengyel Alkotmánybíróság a törvények vagy a rendeletek szövegének alkotmányosságát ellenőrizheti. A jogszabályszoveg alkotmányellenességét megállapító határozatok csak a rendeleti szintű aktusok tekintetében kötelező erejűek.⁵ A törvény alkotmányellenességét megállapító határozatot meg kell vizsgálnia a Szejmnek, amely két-harmados szavazattöbbséggel elutasíthatja. E korlátozás ellenére, az alkotmánybíráskodás kulcs-szerepet játszik az Alkotmány értelmezésében. A két-harmados többség megkövetelése a leggyakrabban az alkotmánybírási határozatok elutasításának hatékony gátja.

1 Fordítás francia nyelvből. A tanulmány megjelent a *Revue internationale de droit comparé* c. folyóirat 1995. évi 3. számában 737.-762.

2 Lásd különösen, T. Zielinski, „Ochrona praw nabytych – zasada panstwa prawnego” (A szerzett jogok védelme – a jogállamiság alapelve, *Panstwo i Prawo*, 1992. 2. szám; K. Dzialocha, „Zasada ochrony praw nabytych w orzecznictwie polskiego Trybunalu Konstytucyjnego” (A szerzett jogok védelmének elve a lengyel Alkotmánybíróság gyakorlatában), *Prawa czlowieka. Geneza, koncepcja, ochrona*, (Emberi jogok. Eredet, fogalom, védelem). Wroclaw 1993;

C. Jackowiak, „Ochrona praw nabytych w polskim systemie emerytalno-rentowym” (A szerzett jogok védelme a lengyel nyugdíj- és járadékrendszerben), *Przegląd Sadowy*, 1992. 7-8. szám; J. Skapski, „Glosa do orzeczenia z 4 X 1989, K 3/88 (A jogalkalmazó jegyzete az 1989. október 4-én kelt K 3/88. számú határozathoz), *Panstwo i Prawo*, 1990. 12. szám,

3 V.ö. Zielinski, id. mű 4.

4 A lengyel Alkotmánybíróságról lásd pl. J. Morand-Deville, „Le Tribunal constitutionnel de la Pologne”, *Revue du droit public*, 1987, 173. és köv. old.; W. Sokolewicz, „The Commissioner for Civic Rights and Protection of Human Rights by the Constitutional Tribunal in Poland: Legal Regulation and Practice”, *democracy and the Rule of Law, Innlegg pa norsk polsk seminar i Warszawa, 4 juni 1990, Oslo*, 1991.

5 A jogszabály-szövegek alkotmányosságát kimondó határozatok mindig kötelező erejűek.

Eredetileg a szerzett jogok védelmének elvére egyes határozatok indokolásában *szubszidiárius jelleggel* hivatkoztak. 1989. októberében az Alkotmánybíróság első ízben világosan kifejezésre juttatta, hogy a *védelemnek ez az elve a jogalkotó hatalom birtokosára is alkalmazandó*, és megállapította egy, az ezt az elvet sértő törvény alkotmányellenességét. Az ez irányú joggyakorlat létrehozását meghatározó egyik tényező „az állampolgári jogok védőjé”-nek (az ombudsmannak) a tevékenysége volt, aki megkereséseiben a szerzett jogok védelmének alapelveire hivatkozott. Az elvnek a joggyakorlatban való elismerése megelőzte a „demokratikus átmenet”-et. Az elvnek az alkotmányossági vizsgálatban való, teljes értékű referencianormaként való szentesítése viszont igen sajátos politikai és gazdasági viszonyokkal esik egybe. A piacgazdaság bevezetése végett felvállalt gazdasági reformok nagyon mély visszaesést hoztak magukkal. A lengyel össz-nemzeti termék 1992-ben az 1989. évi értékének 82,9 %-át érte el.⁶ A recesszió, egyrészt, a társadalombiztosítási befizetések csökkenését, másrészt pedig a költségvetési bevételek mérséklődését eredményezte, ami lehetetlenné tette a létező szociális védelem színvonalának megtartását, tekintettel arra, hogy az állami költségvetés az, amely a társadalombiztosítást finanszírozza. Ugyanakkor, a gazdasági helyzettől függetlenül, a törvényhozó megszüntette az 1989-ig hatalmon volt Lengyel Egyesült Munkáspárt és a kommunista rendszer által megszerzett kiváltságokat. A Parlament által megszavazott, különböző, a kommunista törvények által szavatolt jogokat korlátozó vagy megszüntető törvényeket a szerzett jogok megsértése miatt megtámadták az Alkotmánybíróság előtt. Az Alkotmánybíróság tehát állandóan arra kényszerült, hogy választ adjon arra a kérdésre, vajon meddig indokolt a szerzett jogok megszüntetése, és, hogy mikortól kell azt az Alkotmánnyal ellentétesnek tekinteni.

3. Mielőtt megvizsgálánk a szerzett jogok védelmének alapelvét, röviden be kell mutatnunk az ezzel foglalkozó joggyakorlatot.⁷ A határozatok közül egyesek külön figyelmet érdemelnek. A K 3/91. számú határozat⁸ a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) alapján szervezett „Lengyel Köztársaság Szociál-Demokrata Pártja” képviselői által benyújtott, a LEMP vagyonának állam általi visszavételéről rendelkező törvényt támadó beadvány elbírálása során keletkezett. A szóban forgó törvény arról

rendelkezett, hogy a párt vagyona minden további nélkül, minden kártalanítás nélkül állami tulajdonba kerül. Az indítványozók szerint ezek a rendelkezések a jogbiztonság és az állampolgárok államba vetett bizalma elvének a megsértését jelentik. Az Alkotmánybíróság elvetette ezt az érvelést. Emlékeztetett arra, hogy a LEMP nem volt jogi személy, sőt, semmiféle határozatot sem hozott vagyonáról önfelosztásának időpontjában. Tehát, mivel a LEMP által hátrahagyott vagyon uratlan vagyon volt, nem lehetett megállapítani valamely szerzett jog megsértését. Ezen kívül, az Alkotmánybíróság megjegyezte, hogy a LEMP vagyonának körülbelül 70 %-a állami támogatásból vagy adományokból származott, a legtöbbször jogellenes módon. Az Alkotmánybíróság szerint *csakis az igazságosság és a jogszerűség elveinek megfelelően szerzett jogok élveznek védelmet*. Ebből az következik, hogy a LEMP vagyona nem részesült volna alkotmányos védelemben, még akkor sem, ha lett volna tulajdonosa.

A költségvetési egyensúly fenntartásának szükségessége arra kötelezte a kormányt, hogy megtakarításokat eszközöljön a nyugdíj- és a járadékrendszeren, valamint az állami alkalmazottak javadalmazásán. Az 1991. évi október 17-i törvény az állami kiadások 10,3%-kal való csökkentése végett módosította a nyugdíjra és a járadékra való jogosultság, valamint a nyugdíj és járadék összegek megállapításának módjait. Az ombudsman és több szakszervezet azzal a kérdéssel fordult az Alkotmánybírósághoz, vizsgálná meg e törvény több rendelkezésének az alkotmányosságát: az indítványozók azon a véleményen voltak, hogy a támadott rendelkezések megsértették a szerzett jogok védelmének az alapelvét, amennyiben rontották a nyugdíjasok és a járadékban részesülők nagy részének helyzetét.

Az Alkotmánybíróság elismerte, hogy az új szabályok korlátozták a nyugdíjra és a járadékokra való jogosultságot, és az esetek többségében azok csökkenését eredményezték azzal, hogy kevésbé előnyös megoldásokat vezettek be összegük kiszámítási módozataiban és azzal, hogy megszüntették a nehéz körülmények közötti munkavégzésért járó pótlékokat. Az Alkotmánybíróság azonban kimondta, *ha a törvényhozó a szerzett jogokat kívánja érinteni, bizonyos feltételek mellett korlátozhatja a nyugdíjakat és a járadékokat, például a vacatio legis bevezetésével*. Az Alkotmánybíróság szerint, a formai feltétel megtartásának hiánya volt a „fő oka” annak, hogy kimondta a szóban forgó rendelkezések egy részének az alkotmányellenességét.⁹

⁶ Lásd Rocznik statystyczny, 1993. (Statistikai Évkönyv, 1993.) Główny Urząd Statystyczny, Varsó, 1993. 133.

⁷ A lengyel Alkotmánybíróság joggyakorlatáról lásd K. Działocha, „Die Rechtsprechung des Verfassungsgerichtshofes in Zeitraum der Transformation der Verfassung der Republik Polen”. *Constitutionnal Court in Poland in a Period of State System Transformation*, Varsó, 1993. / O.T.K. 1992. 9. és köv. Az Alkotmánybíróság összes határozatát az Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego című hivatalos gyűjteményben teszik közzé (rövidítése: O.T.K.).

⁸ Az Alkotmánybíróság összes határozatát az Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego című hivatalos gyűjteményben teszik közzé (rövidítése: O.T.K.).

⁹ A K. 14/91. sz. határozat, O.T.K. 1992. I. kötet, 93. és köv.

A szakszervezetek vitatták két, 1991. szeptemberében elfogadott törvény alkotmányosságát is, amelyek felfüggesztették az állami alkalmazottnak a bérek indexálásához való jogosultságát. Az Alkotmánybíróság azon a véleményen volt, hogy a törvényhozó megteheti, hogy korlátozza vagy akár ideiglenesen meg is szüntethesse a bérek indexálását. Ehhez bizonyos formai feltételeket kell megtartania, avégett, hogy a váratlan változtatásokkal ne lepje meg az állampolgárokat. Sőt, az indexálás felfüggesztése nem feltétlenül vezet a gazdasági visszaesésből eredő terhek igazságtalan elosztásához. Mivel azonban a törvény semmiféle *vacatio legis*-t sem írt elő, az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a törvény megsértette a szerzett jogok védelmének alapelvét.¹⁰

A szerzett jogok védelmének elvére hivatkozó legtöbb határozat tárgyai a szociális jogokról és a bérbeli kedvezményekről szóló jogszabályok. A szóban forgó elvre azonban más állampolgári jogok kapcsán is hivatkoznak. Az ombudsman azzal a törvénnyel fordult az Alkotmánybírósághoz, amely visszavont minden, a gyógyszerterek működtetésére szóló koncessziót, és új feltételt vezetett be az ilyen koncesszió jövőbeni megszerzéséhez: az egyetemi szintű gyógyszerész-diplomát. Korábban, a gyógyszerész-diplomát egyedül attól a személytől követelték meg, aki a gyógyszerár közvetlen kezelését biztosította, vagyis, aki a gyógyszerek elkészítéséért és árusításáért volt felelős. Az Alkotmánybíróság azon az állásponton volt, hogy ez a törvény ellentétes a szerzett jogok védelmének alapelvével, és, hogy a koncesszió jövőbeni megszerzési lehetőségének a gyógyszerész-diplomások számára korlátozást előíró rendelkezés ellentétes a szabad vállalkozás elvével (a régi Alkotmány hatályban tartott rendelkezéseinek 6. cikke).¹¹

1992-ben a törvényhozó megszüntette a legalább hat hónapot külföldön dolgozó vagy tanuló lengyelek által behozott, személyes vagy szakmai használatra szánt javak vámmentességét. Az ombudsman a törvénnyel az Alkotmánybírósághoz fordult. Az Alkotmánybíróság, anélkül, hogy megkérdőjelezte volna a mentesség megvonásának jogát, az indítvánnyal érintett rendelkezéseket a szerzett jogok védelme alapelvével ellentétesnek nyilvánította, tekintettel arra, hogy a törvény, *vacatio legis* hiányában, váratlanul érte a külföldön tartózkodó személyeket".¹²

A szerzett jogok megsértésére hivatkoztak a Szejm ügyrendjének (házsabályának) felülvizsgálatakor is. Az új rendelkezések háromról tizenötre emelték fel a pártok alkotta csoportok létrehozásához szükséges küszöb-érté-

ket, ami a kis pártok alkotta csoportok feloszlását eredményezte. Az Alkotmánybíróság azon az állásponton volt, hogy az új ügyrend (házsabály) összhangban van az Alkotmánnyal, tekintettel arra, hogy az a lehetőség, hogy a képviselők parlamenti csoportot alkossanak, nem közjogi alanyi jog (*droit subjectif public*).¹³

II.

A szerzett jogok védelmének alapelve

Az Alkotmánybíróságnak, amikor a szerzett jogok védelmének alapelvére, mint referencia-normára hivatkozott az alkotmányossági vizsgálatban, meg kellett határoznia ennek az alkotmányos alapelvnek a pontosabb tartalmát. Ennek során két kérdés merült fel. Először is, melyek azok a jogi helyzetek, amelyek alkotmányos védelmet élveznek, másodsor pedig, milyen jellegű ez a védelem.

1. A védelemben részesülő jogi helyzetek

Az alkotmánybíróság joggyakorlata szerint, egyedül az *alanyi jogok részesülnek védelemben a szerzett jogok tiszteletben tartásának elve értelmében*. Az alanyi jog fogalmát pontosabban sem a joggyakorlat, sem pedig az elmélet nem határozta meg. A parlamenti csoport létrehozásához szükséges küszöbre vonatkozó határozatban (U. 10/92) az Alkotmánybíróságnak az volt az álláspontja, hogy alanyi jogok nem eredhetnek a Szejm házsabályából, mert ebben az esetben nincs olyan „jogi helyzet, amelyben állampolgár (vagy állampolgárok csoportja) alkotmányi vagy törvényi normák alapján védelmezheti érdekeit, hatékonyan követelheti - különösen bírósági úton - az őt megillető jogok érvényesítését, vagy az egyén jogilag védett szabadságainak a szférájába való beavatkozás megszüntetését”.¹⁴ Ez a fajta ismerv gyakran kétségeket hagyhat abban a tekintetben, vajon, adott jogi helyzetben megalapozottan beszélünk-e alanyi jogról.

A lengyel joggyakorlat és elmélet különbséget tesz az elvont (in abstracto) és a konkrét (in concreto) szerzett jogok között. Az első esetben olyan szabályozásról van szó, amely meghatározza a jogalanyok a juttatásokhoz való jogosultsága megszerzésének feltételeit. Minden ilyen feltétel „materializálódása”-val, amely, általában egyedi közigazgatási aktsussal történik, az egyén in concreto jogot

10 AK.15/92. sz. határozat, O.T.K. 1992. 2. kötet, 149. és köv.

11 A K. 4/92. sz. határozat, O.T.K. 1992. 2. kötet, 11. és köv. old. A lengyel Alkotmány (1995. júniusában) az 1992. évi október 17-i alkotmány-törvényből (ideiglenes alkotmány), az 1992. április 23-i, a Lengyel Köztársaság Alkotmánya kidolgozásának és elfogadásának eljárásáról szóló törvényből, valamint az (1952. évi) régi alkotmány részben, átmenetileg hatályban tartott rendelkezéseiből áll. Ez utóbbiakat 1989-ben „a pincétől a padlásig” módosították.

12 A K.9/92.sz. határozat, O.T.K. 1993. 1. kötet, 60. és köv.

13 Az U.10/92. sz. határozat, O.T.K. 1993. 1. kötet, 19. és köv.)

14 Az id. hat., 36.

szerez. Az Alkotmánybíróság szerint az alkotmányos védelem mind az in concreto megszerzett jogokra, mind pedig az in abstracto megszerzett jogokra kiterjed.¹⁵ Az alanyi jogok mellett a jogi „várományok” is védelemben részesülnek, vagyis az a jogi helyzet, amelyben az a jogalany van, aki valamely jog megszerzéséhez szükséges feltételek csak egy részének felel meg, azonban arra vár (számít), hogy annak idején teljesülnek a hiányzó feltételek.¹⁶ A joggyakorlat „a legfeljebb támasztott” (formées au maximum) „várományok” védelmét az olyan jogalany jogi helyzeteire korlátozta, aki az ilyen jog megszerzéséhez a törvény által megkövetelt valamennyi feltételt teljesíti. Az elmélet szerint, a szerzett jogok védelme csak a jog alapján fennálló igényekre terjed ki, a szabadságokra azonban nem, lévén, hogy az egyén az utóbbiakat nem szerezheti meg.¹⁷ A hatalom nem lehet (köz)szabadság forrása. A helyzet még bonyolódik, amikor valamely (köz)szabadság gyakorlását előzetes engedélyezési rendszerhez kötik. Ilyenkor az egyénnek joga van jogi helyzete védelméhez, ami az engedélyről szóló döntésből ered. Úgy tűnik azonban, hogy az idézett szabály alól van egy kivétel, amelyet e helyzet specifikus volta igazol.

Az alanyi jogok lehetnek *közjogok* vagy *magánjogok*. Az Alkotmánybíróság szerint a védelem mindkét kategóriára kiterjed. A vagyoni természetű magánjogi alanyi jogok védelmét a hatályban tartott régi alkotmányi rendelkezések is biztosítják, amelyek szavatolják a tulajdonjogot (7. cikk). Az alkotmánybírói joggyakorlat szentesítette azt az elképzelést, hogy *a tulajdon alkotmányos értelemben szélesebb fogalmat takar, mint polgári jogi értelemben*. Az alkotmányjogi fogalom megegyezik a vagyoni polgári jogi fogalmával.¹⁸ Ebben az esetben a szerzett jogok védelmének elvére való hivatkozás fölösleges, lévén, hogy a vagyoni természetű magánjog mindennemű megsértése a 7. cikk megsértését jelenti. És fordítva, ha szerzett jogot nem sértettek meg, ebből arra kell következtetni, hogy a tulajdonjog sem szenvedett sérelmet.¹⁹ Ilyen helyzetben azonban az Alkotmánybíróság két referencia-normára hivatkozik. A tulajdon és a vagyoni természetű magánjogok fogalma azonban nincs pontosan meghatározva. Arra vonatkozó kétség esetén, hogy esetleg fennáll-e a 7. cikk szerinti védelemhez való jog, mindig lehetséges a szerzett jogok védelmének általánosabb formulájára hivatkozni.

A K. 3/88. számú határozatában az Alkotmánybíróság azt az felfogást juttatta kifejezésre, hogy a *védelem csak azokra a jogokra terjed ki, „amelyek forrása törvény, amelyek tekintetében azonban funkcionális kapcsolat áll fenn az Alkotmány által garantált alapjogokkal”*.²⁰ Tehát, *azok az alanyi jogok, amelyek rendeletből erednek, nem esnek védelem alá*. Ugyanez vonatkozik azokra a jogokra is, amelyek ugyan törvényből erednek, ám nincsenek felsorolva az Alkotmányban. A „funkcionális kapcsolat” ismerv nem világos. A későbbi határozatokban az Alkotmánybíróság *felhagyott ezzel a felfogással*, kiterjesztve a szóban forgó elvet az Alkotmányban nem említett olyan jogokra is, mint például a vámmenteség vagy az adókönyvtések.²¹ És ezen túlmenően, az U. 6/93. számú határozatában az Alkotmánybíróság egy miniszteri körlevélből eredő jogosultságok visszavonásának alkotmányosságát vizsgálta meg. Ebből az következik, hogy *a szerzett jogok védelme attól a jogszabálytól függetlenül foglalja magában az egyén alanyi jogait, amelyik azokat elismeri és szavatolja*.

1.2. Hozzá kell tennünk, hogy a védelem csak a jogi normák és az igazságosság elvei szerint megszerzett jogokra terjed ki. *A jogellenesen vagy igazságtalanul szerzett jogok nem védettek*. Tehát a LEMP vagyona, amelynek megszerzése ellentétes volt a törvényesség és az igazságosság elveivel, nem élvezte ezt a védelmet. Sőt, az állami energetikai iparban foglalkoztatottaknak biztosított kedvezményes díjtételek, amelyeket az e társadalmi-szakmai csoport által elfogyasztott villamos energiára alkalmaztak és a finanszírozást a társadalom egésze biztosította, az Alkotmánybíróság szerint igazságtalan előjogot jelentettek.²² Azoktól a helyzetektől, amikor valamely jogot ad initio igazságtalanul szereztek meg, *meg kell különböztetni azokat a helyzeteket, amikor valamely jogot az igazságosság elvei szerint szereztek meg, és a jogosultság a körülmények, különösképpen a gazdasági rendszer változása folytán válik igazságtalanná*. Ilyenkor olyan joggal állunk szemben, amely már nem indokolt az új társadalmi-gazdasági rendszerben, és amely már nem élvez védelmet.²³ Az „igazságosság” ismerv alkalmazása azt a veszélyt hordozza magában, hogy az igazságszolgáltatás esetről esetre dönt, az Alkotmánybíróság tagjainak politikai szimpátiája szerint, vagyis,

15 K. 14/91. sz. hat. 125.

16 K. 14/91. sz. hat. 128. Ez az ismerv nem teljesen világos, annál is inkább, mert az Alkotmánybíróság ugyanebben a határozatban kimondja (126. old.), ha valaki nem tesz eleget a valamely jog megszerzéséhez szükséges összes feltételnek, és, ha csak (jog) megállapító aktusra számít, szerzett jogról beszélhetünk, és nem pedig „váromány”-ról. Mi lenne tehát a különbség az in concreto szerzett jog és „a legfeljebb alakított” váromány között?

17 Dzialocha, „Zasada ochrony ...”, id. mű 17.

18 A K. 3/88. sz., 1990. december 4-én kelt határozat (K.12/90, O.T.K. 1990. 66. és köv.

19 A K. 3/91. sz. határozat, 36.

20 Az id. hat. 39.

21 V.ö. Dzialocha, „Zasadaocluony ...”, id. mű 18.

22 Az U. 6/93. számú határozat, O.T.K. 1994. 1. kötet, 65-66.

23 V.ö. az U. 6/93. már hivatkozott határozattal, 65.

24 L. pl. a K. 9/92. számú, már hivatkozott határozatot; a K. 1/94. határozatot O.T.K. 1994. 1. kötet 71. és köv. Valójában, ez utóbbi határozatban, ugyanúgy, mint a K. 18/92. számúban, O.T.K. 1993. 2. kötet, 396. és köv. az Alkotmánybíróság nem teszi kérdésessé csak a törvény visszaható hatályát, elfogadva ezzel a szerzett jogok visszavonásának lehetőségét *vacatio legis* nélkül.

hogy valamely szerzett jognak védelemben kell-e részesülnie vagy sem. Az Alkotmánybíróság arra törekszik, hogy pontosabb ismérveket fogalmazzon meg ezen a területen. Valamennyi szerzett jog védelmének megtagadását a leggyakrabban az egyenlőség elvének megtartási kötelezettsége indokolja. Az Alkotmánybíróság ilyenkor kimondja, hogy valamely szociális csoportra alkalmazott jog fenntartása igazságtalan előjog lenne, és az egyenlőség alapelvének tiszteletben tartása a szerzett jog korlátozását teszi szükségessé. Így például a nyugdíjasok és a járadékosok és volt állami alkalmazottak javára szóló vasúti díj-kedvezmény megszüntetéséről rendelkező törvénnyel kapcsolatos határozatában az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a törvény évek múltán helyreállította az alkotmányos helyzetet, mivel korábban csak meghatározott szakmai csoportok élhettek ezekkel a kedvezményekkel.

2. A szerzett jogok számára biztosított védelem

2.1 A szerzett jogok tiszteletben tartásának alkotmányos elve az *egyénnnek biztosít védelmet az állammal szemben, és harmadik személyekkel szemben sem az állam, sem az egyének nem hivatkozhatnak rá*. Tehát, a vagyoni természetű magánjogok, amelyek nem az állammal szemben biztosított jogok, *nem élvezik ezt a védelmet*. A szerzett jogok védelmének alkotmányos kötelezettségét alkalmazni kell mind a jogalkotó hatalom birtokosával, mind pedig a jogalkalmazással megbízott intézményekkel szemben. A védelem módjai azonban igen eltérőek a két esetben. Az egyedi aktusok tekintetében az alkotmányos elv alkalmazását speciális jogi szabályozás rendeli el és konkretizálja. Hivatkozhatunk itt az államigazgatási eljárási kódexnek a nyugdíjra vonatkozó, vagy az egyedi közigazgatási határozatok érvénytelenné nyilvánítására vonatkozó rendelkezéseire. A szerzett jogok védelmét ebben az esetben a törvényhozó szervezi meg. Nehéz lenne egyébként elképzelni a szóban forgó alkotmányos alapelv közvetlen alkalmazását az egyedi közigazgatási aktusok törvényességi ellenőrzésében. Ezzel szemben, a jogalkotásra vonatkozóan semmiféle szabályozás sincs az általános alkotmányos alapelv kibontására, konkretizálására. Az alapelv jelenti tehát az egyetlen referencia-normát az alkotmánybírói joggyakorlat számára. A jelen tanulmányban a szóban forgó elvnek a jogalkotásban való alkalmazásának elemzésére szorítkozunk.

Az Alkotmány az egyént az állam olyan önkényes beavatkozása ellen védi, amely jogi helyzetének kedvezőtlen módosulását eredményezné, korlátozza a nyugdíj-le-

hetőségeit vagy szűkíti valamely alanyi jogát, akár in concreto, akár pedig in abstracto szerzett jogról legyen szó. A védelem azonban nem jelenti valamely jog abszolút érinthetetlenségét. A vizsgált alapelv értelmében védelmet élvező szerzett jogok bizonyos feltételek mellett visszavonhatók vagy korlátozhatók. A jogalkotó hatalom birtokosának tiszteletben kell tartania bizonyos formai szabályokat. Ugyanakkor egyes érdemi feltételeknek fenn kell állniuk.

A formai feltételek közül mindenek előtt a *vacatio legis* beiktatását kell említenünk, amely lehetővé teszi az egyén számára, hogy alkalmazkodjék a kevésbé kedvező, új szabályozáshoz. Egyébként az Alkotmánybíróság ajánlja olyan átmeneti rendelkezések bevezetését, amelyek speciális, átmeneti jogi megoldásokat hoznak létre, lehetővé téve a jogalkotó hatalom által kívánt állapot irányában haladó, fokozatos átmenetet. Alkotmánybíróság elismeri azonban, hogy bizonyos kivételes körülmények megengedik, hogy mégse vegyék figyelembe ezeket a feltételeket.²⁴

2.2. Az állam szerzett jogok szférájába való beavatkozásának érdemi feltételei nincsenek pontosan meghatározva. A K. 3/88. számú határozatában az Alkotmánybíróság kimondta, hogy az ilyen *beavatkozást „fontos közérdek” indokolhatja*.²⁵ Későbbi határozataiban az Alkotmánybíróság ennek az ismérvnek a meghatározására törekedett. A közérdeknek „*alkotmányosan védett*”-nek kell lennie,²⁶ a szerzett jogok sérelme csak akkor lehet indokolt, ha elsőbbséget kell adni „*az Alkotmány által védettnek, vagy az alkotmányszövegben támogatott értéknek*”.²⁷ Nem elengedhetetlenül szükséges tehát, hogy valamely érték kifejezetten megjelenjék az Alkotmány szövegében. Az Alkotmánybíróság elismeri, hogy a szerzett jogok az Alkotmányban explicite vagy implicite kifejezett, valamely más alapelv megtartásának szükségességére tekintettel korlátozhatók. Ilyenkor konfliktus támad a szerzett jogok védelmének elve és más, valamely érték védelmét igénylő alkotmányi norma között. A közjónak, amelynek megvalósulásához a hatalom új szabályozást vezet be, az egyéni javak fölött kell állnia, tekintettel a jogrendszer által elismert értékek rangsorára. Az alkotmányosan védett értékekre példaként idézhetjük az egyenlőséget²⁸ vagy a költségvetési egyensúlyt.²⁹ Az Alkotmánybíróság különböző határozatai nem fogalmaznak meg pontosabb általános alapelveket az alkotmányi normák ütközésének esetére.

Úgy tűnik, az Alkotmánybíróságot két alapelv vezérli a jogok korlátozásának vizsgálatában. Elsősorban az Al-

24 L. pl. a K. 9/92. számú, már hivatkozott határozatot; a K. 1/94. határozatot O.T.K. 1994. I. kötet 71. és köv. Valójában, ez utóbbi határozatban, ugyanúgy, mint a K. 18/92. számúban, O.T.K. 1993. 2. kötet, 396. és köv. az Alkotmánybíróság nem teszi kérdésessé csak a törvény visszaható hatályát, elfogadva ezzel a szerzett jogok visszavonásának lehetőségét *vacatio legis* nélkül.

25 A K. 1/94. számú (már hivatkozott) határozat, 39.

26 A már hivatkozott K. 1/94. számú határozat, 79.

27 A már hivatkozott K. 15/91. sz. határozat, 163.

28 L. pl. az U.6/93. számú határozatot O.T.K. 1994. I. kötet, 58. és köv. a K. 6/93. sz. határozatot O.T.K. 1994. I. kötet, 106. és köv.

29 A már hivatkozott K. 15/91. és K. 18/92. számú határozat

kormánybíróság megkísérli az ügyet szélesebb összefüggéseiben megvizsgálni, azt értékelve, vajon, „az állampolgári jogok új szabályozása nem eredményez-e helyesebb, vagy az alkotmányos alapelveknek inkább megfelelő szabályozást.”³⁰ Ennek az értékelésnek figyelembe kell vennie a jogi szabályozás és a hozott intézkedések egészét. Így a K. 15/91. számú, a munkabérek indexálásának felfüggesztésével kapcsolatos határozatában az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az intézkedés nem eredményezheti a recesszió következtében fellépő terheknek a különböző társadalmi-szakmai kategóriák közötti igazságtalan elosztását. A nyugdíjakra és a járadékokra vonatkozó törvények alkotmányosságát vizsgálva, az Alkotmánybíróság a határozat indokolásában a lengyelországi társadalombiztosítási rendszert szabályozó alapelvek egészét, valamint a rendszer finanszírozási módját elemezte.³¹ Sőt, a munkanélküli járadékhoz való jogosultságot korlátozó törvény esetében az Alkotmánybíróság megvizsgálta a munkahely-keresők védelmének rendszerét meghatározó alapelveket is.³²

Másodsorban, a jogszabályok felülvizsgálata során, az Alkotmánybíróság arra törekszik, hogy minden egyes ügy sajátos körülményeit figyelembe vegye. A K. 15/91. határozatában az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a szerzett jogok védelme és a költségvetési egyensúly megtartásának szükségessége közötti elsőbbség eldöntésének egyik lényeges eleme az a tény, hogy a munkabérek indexálásáról szóló törvény olyan személyeket érint, akiknek a munkabér az egyedüli jövedelemforrásuk. 1993-ban egy hasonló ügyben az Alkotmánybíróság azt a tényt vette figyelembe, hogy a munkabérek indexálása „quasi katasztrófális törést idézhetett volna elő a költségvetési egyensúlyban”.³³ A munkanélküli járadék ügyében az Alkotmánybíróság, megállapítva, hogy *a rebus sic stantibus klauzulára figyelemmel*, megengedhető a juttatásoknak adott jogcímen való korlátozása, indokoltnak találta a családfenntartó személyek számára fizetendő munkanélküli járadék visszavonását.³⁴ Ez az egyéniesített megközelítés az Alkotmánybíróságot arra a következtetésre vezeti egy másik határozatában, hogy nem lehet a szerzett jogok sérelmének igazolásához szükséges feltételeket meghatározó általános formulát találni.³⁵

A szerzett jogok sérelmét igazoló érdemi feltételek között az Alkotmánybíróság először pontosan meg nem határozott kompenzációt javasolt a felfüggesztett jogokért, ami azt jelentené, hogy az állami kiadások korlátozását

célzó reform értelmét vesztené.³⁶ Az Alkotmánybíróság későbbi határozataiban nem tért vissza erre a feltételre, és úgy tűnik, felhagyott vele.

Azok az érdemi feltételek, amelyek különleges helyzetben a szerzett jogok visszavonását vagy korlátozását indokolják, elvben meghatározzák ennek az állami beavatkozásnak a terjedelmét is. Az állami beavatkozás csak annyiban engedhető meg, amennyiben valamely érték védelméhez szükséges. Az államnak kell tehát megválasztania azokat a cselekvési módokat, amelyek a legkevésbé érintik a szerzett jogokat. A joggyakorlat ehhez az *arányosság elvét* használja, azt vizsgálva, hogy megfelelnek-e az intézkedések az elérni kívánt célnak, bár általában kerüli ezt a kifejezést.³⁷

2.3. A szerzett jogok védelmének elve minden vagyoni természetű jogra kiterjed. Úgy tűnik a közvélemény úgy gondolja, hogy a jogoktól függően, különböző intenzitással alkalmazandó. A leggyakrabban a nyugdíjakra és a járadékokra vonatkozó jogok tekintetében hivatkoztak rá. Egy egész sor reformintézkedést, amely az állampolgárok szociális védelmét csökkentette – mint például, a családi pótlékra, vagy a gyógyszer támogatásra való jogosultság korlátozása – nem vitattak a szerzett jogok megsértése miatt. A közvéleménynek ez a hozzáállása megegyezik azzal a megkülönböztetéssel, ami a jogok védelmének mértékében a joggyakorlatban mutatkozik. Az Alkotmánybíróság hangsúlyozza, hogy a nyugdíjaknak és a járadékoknak erős védelemben kell részesülniük,³⁸ míg nem indokolt ugyanennyire fokozott védelmet biztosítani a munkanélküli járadékhoz való jog esetében.³⁹ A védelem intenzitásának meghatározásához az Alkotmánybíróság nem hivatkozik pontos ismervre. Különösen nem állapítja meg, hogy az Alkotmányban kifejezetten deklarált jogoknak erősebb védelemben kell részesülniük, mint a többi jognak. Az Alkotmánybíróság minden egyes esetben a tényhelyzetet, valamint az éppen érintett alanyi jog szabályozásának alapelveit elemzi. A nyugdíjak és a járadékok intenzívebb védelmének oka a biztosított és a Társadalombiztosítási Hivatal⁴⁰ közötti, a biztosított személyes járulékfizetésén alapuló, igen sajátos kapcsolat; a juttatásokhoz való jogosultság és ennek összege a munkában töltött évek számától és a korábbi befizetésektől függ. A biztosított és a Társadalombiztosítási Hivatal között a bizalom alapuló, nagyon specifikus szerződés van.

A szerzett jogok korlátozásának összes kategóriája nem esik azonos megítélés alá. Így például bizonyos nyugdíj-

30 A K. 7/90. sz. határozat, O.T.K. 1994. I. kötet, 52.

31 A K. 14/91. számú, már hivatkozott határozat.

32 A P. 2/92. sz. határozat O.T.K. 1993. I. kötet 217. és köv. lásd szintén a K. 18/92., már hivatkozott határozatot is, 403.

33 A K. 18/92. számú, már hivatkozott határozat 404.

34 A P. 2/92. számú, már hivatkozott határozat.

35 A K. 15/91. már hivatkozott határozat.

36 A már hivatkozott K. 3/88. számú határozat, 39.

37 A kifejezés megjelenik azonban a K. 9/92., már hivatkozott határozatban, 74.

38 A K. 14/91. számú, már hivatkozott határozat, 128.

39 A P. 2/92. számú, már hivatkozott határozat, 232.

40 Lengyelül: Zakład Ubezpieczeń Społecznych, a társadalombiztosítás működtetésével megbízott állami intézmény Lengyelországban.

és a járadék-kiegészítéseket (a 80 évesnél idősebb személyek gondozásáért járó kiegészítés, a nyugdíjas vagy a járadékos által eltartott árva gyermekért járó kiegészítés, özvegyi pótlék) az Alkotmánybíróság nem ítélte alkotmányellenesnek. Kimondta, hogy a juttatások és a befizetések közötti arányosság elvét megtartották, a juttatások csökkentése ellenére.⁴¹ A *szociális jogok alapján a védelem a juttatás megszerzésének feltételeit, időtartamát, valamint lejártának feltételeit érinti. Ezzel szemben a juttatás összege mérsékeltebb védelmet élvez. Sőt, a védelem erősebb, ha a törvény olyan elvont formulát ír elő, amely a juttatás összegét bizonyos múltbeli cselekményektől teszi függővé, különösen az érintett személy tevékenységétől.* A védelem kisebb, ha a törvény a juttatás összegét az átlagbér százalékában határozza meg.⁴²

2.4. Az Alkotmánybíróság joggyakorlatának elemzése az alábbi következtetésekhez vezethet. Először is, a *szertett jogok védelme elvének tartalma nem kapott pontos meghatározást.* A szerzett jogok területére való állami beavatkozást igazoló feltételek meghatározásával a joggyakorlat rugalmasan alkalmaz különféle ismérveket, arra törekedve, hogy a *védelem terjedelmét a helyzet szerinti követelményekhez igazítsa.* Különösen arra helyezi a hangsúlyt, hogy az egyes eseteket külön-külön kell megvizsgálni. Az e területen lévő egyetlen általános szabály a szerzett jogok és más alkotmányos jogok védelmének elve közötti konfliktuslehetőség elismerése. Másodsor, a fentebb megvizsgált formai ismérvek meghatározó szerepet játszanak. Amikor az Alkotmánybíróság valamely jogszabályt alkotmányellenesnek nyilvánít, határozatát a leggyakrabban az előírt formai feltételek meg nem tartásával indokolja. Az Alkotmánybíróság csak két esetben nyilvánított jogszabályt érdemi okok miatt alkotmányellenesnek, mert nem talált semmiféle igazolást a hatalom beavatkozására.⁴³ Végül, a joggyakorlat olyan irányú fejlődését mutathatjuk ki, amely jelenleg a szerzett jogokba való beavatkozáshoz szélesebb kompetenciát látszik elfogadni az állam gazdasági helyzetére figyelemmel.⁴⁴ Ez a fejlődés különösen érezhető, ha összehasonlítjuk a K. 15/91. és a 18/92. határozatot. Sőt, a közelmúltban hozott több határozatban a joggyakorlat már nem kifogásolja a *vacatio legis* hiányát.

Ezek a megfontolások igazolják a szerzett jogok védelme elvének az általános normatan koncepciói segítségével való leírását. A normák két kategóriába oszthatók: a szabályokra és az elvekre. A szabály olyan norma, ame-

lyet vagy teljes mértékben meg lehet tartani, vagy meg lehet sérteni. Az elv olyan norma, amelyet különböző fokokban lehet megvalósítani. Az elv valamely cél lehető legmagasabb szintű megvalósítását teszi kötelezővé, figyelemmel azonban a ténybeli és a jogi lehetőségekre.⁴⁵ R. Alexy ebben az esetben az „*Optimierungsgebot*” (optimalizálási kötelezettség) kifejezést használja. A normák két kategóriája közötti különbséget főként a különböző norma-kollíziók⁴⁶ jelentik meg. A joggyakorlat jelenlegi helyzetében, a szóban forgó normát a fentebb bemutatott értelemben alapelvnek kell tekinteni. Az alapelv alóli kivételeknek nincs előre meghatározott katalógusa. A kivételeket esetről-esetre vizsgálják, az eset sajátosságaira tekintettel. A szerzett jogok védelme alapelvnek ez a kategorizálása utat nyit a specifikus kollíziós szabályoknak a jogelvekre való alkalmazásához, ami lehetővé teszi annak eldöntését, hogy indokolt-e valamilyen kivétel az elv alól.

II.

A szerzett jogok védelmének, mint alapelvnek a normatív értéke

Az alkotmánybíráskodás elismerte a szerzett jogok védelme alapelvnek kötelező erejét. A lengyel jogrendszer azonban nem fogadja el, hogy a joggyakorlat jogforrás legyen. A vizsgált alapelv normatív értékének elemzésekor, annak igazolására be kell tehát mutatnunk az Alkotmánybíróság által felsorakoztatott érveket. Ez az érvelés azonban bizonyos kérdéseket vet fel az alapelvnek a hatályos alkotmányszöveggel alátámasztott igazoltságáról. Végezetül, meg kell vizsgálnunk, vajon, ez az alapelv hoz-e valami újat a többi alkotmányi normához képest.

1. A szerzett jogok védelme elvének a joggyakorlatban való igazoltsága

1.1. A lengyel jogrendszerben a szerzett jogok védelmének alapelve alkotmány-értékű norma, amely köti a normatív hatalommal rendelkező közhatalmi szerveket.⁴⁷ Bár az írott jogban nincs kifejezve, a joggyakorlat úgy ítélte meg, hogy *ezt az elvet az 1952. évi Alkotmány implicit tartalmazta már 1986. előtt, legalábbis, de lege ferenda követelményként; az elv kötelező alkotmányi normává vált, mégpedig bármiféle alkotmánymódosítás nélkül.* Hangsúlyoznunk kell, hogy 1989-ig olyan alkotmá-

41 A már hivatkozott K. 14/91. számú határozat.

42 *Ibid.*, 137.

43 A K. 3/88. és a 4/92., már hivatkozott határozat.

44 V. ö. T. Zieliński, „Działalność Tribunalu Konstytucyjnego w ocenie Rzecznika Praw Obywatelskich” („Az Alkotmánybíróság tevékenysége az állampolgári jogok védőjének megítélése szerint). *Działalność orzecznicza Trybunału Konstytucyjnego* (Az Alkotmánybíróság joggyakorlata), Varsó, 1994. 40. és köv.

45 Lásd e témáról: R. Alexy, *Theorie der Grundrechte*, Baden-Baden, 1985. 75. és köv. lásd szintén R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, London, 1978. 24-26.

46 R. Alexy, *id. mű* 79. és köv.

47 pl. a K/4/92. számú, már hivatkozott határozatot, 20.

nyí rendelkezést találni, amelyből következtetni lehetett volna a szerzett jogok védelmének alapelveire, komoly problémát jelentett az Alkotmánybíróság számára. Az Alkotmánybíróság azonban megállapította, hogy speciális alkotmányi rendelkezésben foglalt ilyen alap hiánya nem azt jelenti, hogy a szóban forgó alapelvnek nincs az alkotmányszövegben forrása. Az Alkotmánybíróság szerint ez az elv más alkotmányi normák következménye, és a közöttük lévő „logikai és az instrumentális kapcsolat” értelmében, ezekből a normákból levezethető. Egyik határozatában az Alkotmánybíróság az akkor hatályos Alkotmány 8. cikkének 1. bekezdésére („A Lengyel Népköztársaság törvényei a városok és a falvak dolgozó népe érdekeinek és akaratának kifejezései”) és az állampolgároknak az állam iránti bizalma elvére alapozta ennek az alapelvnek a kötelező erejét, mely alapelv „több alkotmányi rendelkezés alapját” képezi.⁴⁸ Egy másik határozatában az Alkotmánybíróság úgy vélte, hogy a vizsgált alapelv „a személyi tulajdon teljes védelme elvének visszatükröződése (...). Ha az Alkotmány szavatolja ennek a tulajdonnak a teljes védelmét vagyis (...) rendelkezésének erejével garantálja ennek a tulajdonnak a jelenlegi állapotát és további fejlődését, a szerzett jogokat a törvényhozó nem vonhatja vissza”.⁴⁹ A szerzett jogok védelmének alapelve olyan alapelvként jelent meg, amely kiegészíti és továbbfejleszti a tulajdonjog védelmét.⁵⁰

A szerzett jogok védelme alapelvehez fűződő kötelező erő igazolása inkább axiológiai (az Idegen szavak és kifejezések szótára szerint az axiológia: az önmagukban, minden egyébtől függetlenül tekintett értékek természetének vizsgálata) alapon nyugvó érvelésre támaszkodik, mintsem az Alkotmány szövegére. Az Alkotmánybíróság azokra az értékekre hivatkozott, amelyek a szerzett jogok védelmének alapjául szolgálnak: „Ez a védelem jelenti az állam és a közhatalmi szervek hitelességének feltételét az állampolgárokkal való kapcsolataikban, akiknek bizalma a hatalom-gyakorlás feltétele”.⁵¹ Az Alkotmánybíróság másodsorban a gyakorlati oldalra hivatkozott: a szerzett jogok megszüntetése kedvezőtlenül hat az állampolgárok jogtudatára. Az állampolgárok felhagynak a törvény megtartásával, ha a törvények jogaiknak nem biztos forrásai.⁵²

1.2. A „demokratikus átmenet” tükröződik az 1989. decemberi alkotmánymódosításban is, amely a következő szöveget ültette be az Alkotmány szövegébe: „A Lengyel Köztársaság demokratikus jogállam, amely megva-

lósítja a társadalmi igazságosság alapelveit” (a régi Alkotmány hatályban tartott rendelkezéseinek első cikke). Ez az alkotmány-felülvizsgálat nagy jelentőségű az Alkotmánybíróság joggyakorlata szempontjából. Az Alkotmánybíróság úgy vélte, hogy a jogállam magában foglalja az állampolgárok államba vetett bizalmának elvét.⁵³ Ez utóbbi alapelv és a szerzett jogok védelmének alapelve között logikai és instrumentális kapcsolatok vannak.⁵⁴ Az a felfogás, amely szerint a szerzett jogok védelmének elve a jog biztonságán és stabilitásán alapul, a jogállam egyik eleme, mostanra szilárdan beépült az alkotmánybírói gyakorlatba.⁵⁵ A joggyakorlatnak ez az állásfoglalása megfelel a lengyel elmélet által kialakított jogállam koncepciónak, amely hangsúlyozza, hogy az állampolgárok államba vetett bizalmának védelme, amelyet többek között a szerzett jogok védelme fejez ki, a jogállam fogalmával együtt jár (annak inherens eleme).⁵⁶

A jogállam elvének az Alkotmányba való bevezetése véglegesen megoldotta a szerzett jogok védelme elvének alkotmányos normaként való elismerését a joggyakorlatban. Az Alkotmánybíróság joggyakorlata szerint, az Alkotmány I. cikkében foglalt rendelkezés kötelező erejű alkotmányos norma, nem pedig politikai kijelentés. Az Alkotmánybíróság elismeri azoknak a jogállam alkotóelemeinek tekintett alapelveknek a kötelező erejét is, amelyek nincsenek külön megfogalmazva az Alkotmányban, mint például a törvények visszaható hatályának tilalma, az állampolgárok államba vetett bizalmának védelme, a bírósághoz fordulás joga. A joggyakorlat szerint ezek az alapelvek referencia-normák a jogszabályok alkotmányossági vizsgálatához. Ezen normák kötelező erejének igazolására az Alkotmánybíróság által alkalmazott érvelés a jogállamiság elvének tulajdonított jelentés függvénye. Az Alkotmánybíróság szerint ez az elv nem szűkül le a törvényesség és az alkotmányosság elvére, hanem a jog tartalmára is vonatkozik, és egy sor részletesebb normából tevődik össze. Az Alkotmánybíróság így több, az elmélet által a jogállamisággal kapcsolatos követelményt (postulat) is kötelező erejű normává alakított át. A joggyakorlat ekképpen kísérli meg materializálni az elmélet által kidolgozott jogállam-fogalmat, nagyon igényesnek mutatkozva a törvényhozóval szemben. Ez a fajta fellépés nem problémamentes.

Kétségek keletkezhetnek a jogállam-fogalomhoz társuló, bizonyos alapelvek kapcsán: kötelező erejűek-e vagy csak *de lege ferenda* követelmények?

48 Az 1988. november 30-án kelt határozat (K. 1/88), O.T.K. 1988. 102. Meg kell jegyeznünk, hogy a jogesetben a szerzett jogok védelmének alapelvét az indokolásban idézték.

49 Ibid. 40.

50 Ibid. 39-40.

51 Ibid. 40. sz.

52 A joggyakorlatot kétségkívül befolyásolta a Német Szövetségi Alkotmánybíróság joggyakorlata. A jogi bizalom védelmének német elvére vonatkozóan lásd pl. F. Ossenbühl: „Vertrauensschutz im sozialen Rechtsaat”, Die Öffentliche Verwaltung, 1972. 25. és köv. K. Schmidt, „Die Vertrauensschutzrechtsprechung des Bundesverwaltungsgericht”, Die Öffentliche Verwaltung, 1972. 36. és köv. B. Pieroth, „Die neuere Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zum Grundsatz des Vertrauensschutzes”, Juristen Zeitung, 1984. 971.

53 A már hivatkozott K. 14/91. számú határozat, 127.

54 Lásd pl. a K. 6/91. számú határozatot, 1992. 1. kötet, 58. és köv. old; a K. 15/92. (már hivatkozott) határozatot.

55 A jogállam lengyel jog-beli fogalmára vonatkozóan cf J. Zakrewska, „L'Etat de droit et le Tribunal constitutionnel en Pologne” (A jogállam és az Alkotmánybíróság Lengyelországban) Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart, 1993.; K. Dzialocha, „Die Rechtsprechung des Verfassungsgerichtshofes in Zeitraum der Transformation der Verfassung der Republik Polen”, id. mű.

56 L. Morawski, „Spór o pojecie panstwa prawnego [Vita a jogállam fogalmáról] Panstwo i Prawo, 1994. 4. szám, 12.

2. Kérdőjelek a szerzett jogok védelme alapelveinek a joggyakorlat általi igazolásával kapcsolatosan

2.1. A lengyel elmélet nem mondta ki egységesen a szerzett jogok védelme elvéhez fűződő kötelező erőnek a joggyakorlat általi elismerését. Bírálatból nincs hiány annak a kimutatására, hogy mennyire törekenyek és vitathatóak a kötelező erő igazolására kifejtett érvek. Azokat a kétségeket, amelyeket a joggyakorlat érvelése hoz fel színre, I. Morawski így összegzi: „Nézzük meg az Alkotmánybíróság által az 1. cikkből levezetett alapelvek terjedelmét (...) Az mindig is az Alkotmánybíróság titka marad, hogy milyen logika segítségével vezet le az 1. cikk néhány mondatából ennyi alapelvet, olyan különböző alkalmazási és szabályozási területeken, sőt, hogyan igazolt annyi kivételt ezek alól az alapelvek alól”.⁵⁷

A lengyel elmélet elismeri, hogy valamely norma kötelező ereje, a következtetés szabályai értelmében a jogrendszerben elismert normák alapján elfogadható. Jogi norma más, az alkotmányszövegben kifejezetten kimondott más normákból, a közöttük lévő logikai és instrumentális kapcsolatok értelmében levezethető. Tegyük fel, hogy az N1 norma „instrumentálisan” magában foglalja az N2 normát, ha az N2 norma teljesülése az N1 norma teljesüléséhez szükséges feltétel, tekintettel az N2 norma által előírt aktus és az N1 norma által előírt aktus közötti oksági kapcsolatra. Tehát, ha elfogadjuk az N1 norma kötelező erejét, amely A helyzet bekövetkezését teszi szükségessé, az N2 norma kötelező erejét is el kell fogadnunk, amely az A helyzet bekövetkezéséhez szükséges aktust tesz kötelezővé. Hasonlóképpen, ha elfogadjuk az N1 norma kötelező erejét, amely megtiltja A helyzet bekövetkezését, el kell fogadnunk az N2 norma kötelező erejét is, amely megtiltja az A helyzet kiváltásához szükséges aktust.⁵⁸ A lengyel Alkotmánybíróság instrumentális összefüggéseikben hivatkozik ezekre a kapcsolatokra. Érvelésének premisszájaként lefekteti a jogállam elvét (a fentebb idézett 1. cikk), és kijelenti, hogy az állampolgárok államba vetett bizalma védelmének az elve a jogállamiság lényeges eleme, anélkül azonban, hogy bizonyítaná ezt a kapcsolatot.⁵⁹ Azután, felteszi, hogy az állampolgár államba vetett bizalma védelmének elve kötelezővé teszi a szerzett jogok védelmének elvét az e két norma közötti szükségszerű instrumentális kapcsolat értelmében. Az érvelés kulcsa tehát az a feltevés, hogy nem lehet megtartani a jogállamiság elvét a szerzett jogok védelme nélkül.⁶⁰

2.2. Valamely norma kötelező erejének a benne foglalt instrumentális kapcsolat értelmében való, bármely iga-

zolása a premissza-norma exakt meghatározását feltételezi. Ezért az Alkotmánybíróságnak a jogelmélethez kell fordulnia. Az elmélet egyébként nem adott megfelelő megfogalmazást a jogállam elvére, de az állampolgárok államba vetett bizalma védelmének alapelveire sem. Jelenlétük viták tárgya. Ilyen feltételek közepette, a bizonyítás elvi okoskodáson látszik alapulni. Milyen hosszú például annak a *vacatio legis*-nek az időtartama, amelyet a jogállamiság szükségessé tesz a különböző helyzetekben?

Az Alkotmánybíróság, amikor a szükségszerű instrumentális kapcsolatokhoz fordul, úgy akarja legitimizálni határozatait, hogy olyan döntések látszatát adja nekik, amelyek szigorúan a jogesetben alkalmazott jogszabályszöveg betűjét követik. Ezzel az eljárással azonban, egyértelmű értelmezési szabályok hiányában, a jogbiztonság és a jogi stabilitás a felállított „axiológiai” alapon nyugvó konstans joggyakorlattól függ. A jogi non-pozitivisták koncepciók hívei bírálják az ilyen magatartást, azzal érvelve, hogy ahelyett, hogy álokoskodással (*sophisme*) próbálgatnák bebizonyítani, hogy valamely norma jogszabályban alkalmazott megoldás (formule) következménye, jobb lenne beismerniük, hogy a normának jogszabály-szövegeken kívüli forrása van, ami például az igazságosság fogalmából ered.⁶¹ A non-pozitivisták áramlatok szerint, a döntést hozó közhatalomnak (ide értve az Alkotmánybíróságot is), nem szabad fékeznie a jog lényegét vagy alapvető céljait. Ezeket a célokat nagyon különbözően lehet megfogalmazni, például, arra az elgondolásra támaszkodva, hogy az igazságosság alapelvei minden jogrendszer elválaszthatatlan elemei, vagy arra, hogy a jog szolgálati funkciót tölt be a társadalomban, és a társadalomnak tiszteletben kell tartania bizonyos, minimális követelményeket.⁶² A törvények alkalmazásával megbízott közhatalmi szervek hivatkozhatnak a jog céljaira, és döntéseiket rájuk alapozhatják. Ezek a döntések főképpen akkor legitimek, ha „nehéz ügyek”-ről (*hard cases*) van szó.⁶³ A bíró döntési szabadsága tehát lényegesen szélesebb. Elmosódottabb azonban a különbség jogértelmezésként felfogott jogalkalmazás és a jog alakítása (*création*) között.

Ezeknek a kérdéseknek a mélyrehatóbb vizsgálata túllépi a jelen tanulmány kereteit; rá kell azonban mutatnunk a következőre. A megközelítésnek a joggyakorlat általi kiválasztása nagyrészt az adott jogrendszerben elfogadott jogforrási koncepciótól és az Alkotmánybíróság által az intézményrendszerben elfoglalt („megszerzett”) helytől függ. Ha, mint Lengyelországban, a jogrendszer a jogalkotás és a jogalkalmazás szembenállásán (opposi-

57 L. Morawski, „Spór o pojecie państwa prawnego (Vita a jogállam fogalmáról) *Panstwo i Prawo*, 1994. 4. szám, 12.

58 Cf. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziembinski, *Zarys teorii państwa i prawa* (A jogállam elméletének vázlata), Varsó, 1991. 211-212.; Z. Ziembinski, *Metodologiczne zagadnienia prawnoznawstwa* (A jogtudomány módszertani kérdései), Varsó, 1974. 149. és köv.

59 T. Zieliński megkérdőjelezi ennek a normának a kötelező erejét, in: *Ochrona Praw nabytych zasada państwa prawnego*, id. mű. 8.

60 Cf. T. Zieliński, id. mű. 9.

61 Cf. L. Morawski, id. mű. 9. és köv.

62 Cf. I. Morawski, id. mű., 3-4.

63 A „nehéz ügyek” megoldásáról I. R. Dworkin, *A Matter of Principle*, Cambridge, (Mass.), 1985. 120. és köv.

tion) nyugszik, a non-pozitívista javaslatokat úgy foghatjuk fel, mint a jogszabályok *contra legem* értelmezése melletti perbeszédet.⁶⁴ Sőt, ha az Alkotmánybíróságnak a közhatalmi szervek rendszerében betöltött helye és legitimitása nem teljesen világos a közvéleményben, természetes, hogy az Alkotmánybíróság úgy igyekszik bemutatni a határozatait, mint amelyeket a parlament által elfogadott törvények betűje határoz meg.

3. A szerzett jogok védelmének elve és a többi alkotmány-norma közötti kapcsolat

3.1. A szerzett jogok védelme a jogállamiság egyik lényeges eleme. De valóban speciális alkotmány-normát kell-e megfogalmazni a szerzett jogoknak a lengyel jogrendszerben való védelme végett? A vizsgált alapelv és a tulajdonjog védelme közötti kapcsolathoz kötődő, már jelzött bizonytalanságok annak a kérdésnek a felvetéséhez vezetnek, vajon a szóban forgó alapelv bővíti-e az egyén védelmét a többi alkotmányi rendelkezéshez képest, vagy éppen ellenkezőleg, nem lenne-e lehetséges az elvet ezekre szűkíteni?

A K. 3/88. határozatában az Alkotmánybíróság kimondta, hogy az olyan állami beavatkozás, amely sérti az egyén valamely jogának lényegét (lényeges tartalmát) sérti a szerzett jogok védelmének elvét. Későbbi határozataiban az Alkotmánybíróság nem alkalmazta ezt az ismérvet, felhagyva, úgy látszik, az eredeti elképzeléssel. Meg kell azonban vizsgálnunk, hogy a szerzett jogok védelmének elvét nem lehetne-e azokra a rendelkezésekre redukálni, amelyek előírják az alapvető jogok védelmét. Egyes határozataiban az Alkotmánybíróság ezt az elvet olyan rendelkezésből vezette le, amely valamely alapjogot szavatol, adott esetben a tulajdonjogot. Ha állami beavatkozás alapjog lényeges tartalmát, – azt a lényeges tartalmát, amelyet az Alkotmány biztosít – sérti, valóban főleg a szerzett jogok védelmére hivatkozni. Valamely jog védelmének alkotmányos kötelezettsége olyan állami beavatkozásokat tilt, amelyek e jog lényeges tartalmát sértik. Ezzel szemben a szerzett jog védelmének alapelve akkor nagy jelentőségű, ha olyan az állam által szavatolt jogosultságokról van szó, amelyek meghaladják az alapjogok lényeges tartalmát. Ez az alapelv biztosítja az egyén védelmét az állammal szemben ott, ahol a törvényhozó bővítette az egyén jogainak terjedelmét az Alkotmányban garantált minimumhoz képest. Az alapelv jelentősége tehát mérsékeltebb, mint amilyennek látszik, másrésztől viszont meghatározó jelentőségű az egyén jogainak azon a területén, ahol az alkotmányozó hatalom nem rendelt közvetlen alkotmányos garanciát.

3.2. Másodszor, felmerül a szerzett jogok védelmének alapelve és a *törvények és a rendeletek visszaható hatályának tilalmát kimondó alapelv közötti viszony* kérdése. Vajon, ez a két alapelv nem fed-e bizonyos mértékben egymást? A visszaható hatály tilalma olyan alapelv, amelyet a joggyakorlat állított fel. Különbözőképpen fogható fel, pontos jelentése elméleti viták tárgya. Egyes, igen bonyolult esetekben nem könnyű eldönteni, vajon valamelyik jogszabály sérti-e ezt az alapelvet. Az elméleti állásfoglalásoktól függetlenül, bizonyos, hogy az az újdonság, hogy bevezeti a szerzett jogok védelmének alapelvét, abból a tényből fakad, hogy a törvények és a rendeletek visszaható hatályának tilalma nem korlátozza olyan jogszabályok kibocsátását, amelyek a jövőben váltanak ki joghatásokat. Valamely szerzett jog olyan jellegű korlátozása, amely csak a jogszabály kibocsátását követően hatályosul, nem tekinthető ez utóbbi alapelv megsértésének.⁶⁵ A szerzett jogok védelmének alapelve nem igényli annak vizsgálatát, mikortól kezdve váltja ki a jogszabály a joghatásokat. Ha valamely szerzett jognak az állam általi, a jogszabályoknak és az igazságosság elvéinek megfelelő bármely korlátozása vagy bármilyen visszavonása kivétel a szerzett jogok védelmének alapelve alól, és akkor csak az a kérdés merül fel, vajon, ez a kivétel indokolt-e. Ebből a szempontból ennek az alapelvnek a terjedelme tágabb, mint a visszaható hatály tilalma, amely a jogalkotó hatalom birtokosának szabadságát inkább szűkíti. Másrészt, a visszaható hatály tilalma erősebb védelmet jelent az egyén számára, tekintettel arra, hogy a kivétel indokolásához szükséges feltételek sokkal szigorúbbak, mint a szerzett jogok védelme elvének alkalmazásához megköveteltek. Visszaható hatályú jogszabály csak rendkívül kivételes körülmények közepette lehet indokolt.⁶⁶

3.3. Az Alkotmánybíróság által hozott határozatok indokolásában a szerzett jogok védelmére való hivatkozások összefoglalják a *társadalmi igazságosság alapelvei megvalósításának alkotmányos kötelezettsége* tiszteletben tartásának értékeléséhez alkalmazott hivatkozásokat. A szerzett jogok védelmének alapelve nem lenne-e a már hivatkozott 1. cikkből eredő, ez utóbbi kötelezettségre szűkíthető? Az igazságtalanul szerzett jogok nem esnek védelem alá, az igazságosan szerzett jog védelmén esett sérelem vagy megengedhetetlen a szerzett jogok védelmének alapelve értelmében, lévén ellentétes az igazságosság elveivel, vagy az Alkotmánnyal összhangban lévő, mert bizonyos magasabb rendű értékek érvényesítése azt indokolja. Következésképpen, a szerzett jogok védelmének elve a társadalmi igazságosság általánosabb formulája konkretizálásának látszik. Ez az alapelv hivat-

64 Cf. W. Łaczkowski, „Constitutional Courts in a Period of State System Transformation”, in: *Constitutional Court in Poland in a Period of State System Transformation*, id. mű.

65 Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a törvények visszaható hatályának a tilalmát a német jogban is különbözőképpen értelmezik Cf. pl. E. Benda, W. Mainhofer, H.-J. Vogel, *Handbuch des Verfassungsrechts*, Berlin-New York, 1984. 484. és 496.

66 Cf. a 23. sz. lábjegyzetben hivatkozott határozatokat.

kozási normaként sokkal könnyebben kezelhető az alkotmányossági vizsgálatban, mint az utóbbi formula, tekintettel a törvény- vagy a rendeletszövegek értékelésének pontosabb és objektívebb ismérveire.

Az Alkotmánybíróság a szerzett jogok védelme kötelező erejének igazolására felhívhatta volna a társadalmi igazságosság érvényesítésének kötelezettségét; a joggyakorlat azonban a jogállamiság elvére alapozott bizonyítás mellett foglalt állást, tekintettel arra, hogy ez a fogalom pontosabb. Valójában, a szerzett jogok védelmében a két elv ölt testet és egybeesik. A szerzett jogok védelmének alapelve kiegészíti a többi olyan alkotmánynormát, amelyek célja az egyén jogainak védelme, részben úgy, hogy azokkal egybeesik részben pedig kibővíti azt a védelmet, amelyet ezek a normák rendelnek.

III.

A szerzett jogok védelmének funkciói

A szerzett jogok védelme több funkciót tölt be a lengyel jogrendszerben. Elsődleges funkciója az, hogy garanciát adjon az egyén számára a hatalom önkényes cselekvésével szemben, és, hogy helyes ismérvet állítson fel a jogrendszer változása tekintetében. A szerzett jogok korlátozásának alkotmányossági vizsgálata azonban nagy politikai jelentőséggel bír.

1. A szerzett jogok védelme elvének funkciói a jogrendszerben

1.1. A vizsgált alapelv a jogrendszer változásának célszerűségére vonatkozó értékelés egyik ismérve.⁶⁷ A szerzett jogok védelmének alátámasztására azt az alapelvet hívják fel, amely szerint a jognak lehetővé kell tennie az állampolgárok számára, - hogy abból a feltevésből kiindulva, mely szerint a szabályozás nem fog meglepetésszerűen megváltozni - a jövőre nézve tervekét készítsenek. „A jogbiztonság kevésbé jelenti a jog stabilitását, mint azt a lehetőséget, hogy előre látni lehessen a közhatalmi szervek cselekvéseit”.⁶⁸ S. Wronowska helyesen hangsúlyozza, hogy a jogbiztonság követelményéből nem lehet levezetni a jog megváltoztathatatlanságának követelményét, és mindenkinek számolnia kell azzal a lehetőséggel, hogy változtatásokat vezetnek be a jogrendszerbe.⁶⁹ A jogállam, amikor normákat bocsát ki, kötelezettségeket vállal az állampolgárokkal szemben, amelyeket becsületesen teljesítenie kell, kötelezettségei tartalmának változása fontos ok nélkül nem történhet meg. A jog ekképpen megszűnik a hatalom egyoldalú kivetítésének lenni, és a hatalom és az állampolgár közötti

egyfajta szerződéssé válik. Ebből további érv származik a jognak az általános akarat kifejeződéseként való felfogása megkérdőjelezéséhez a demokratikus államban.

A fenti okfejtésre figyelemmel, maga a „szerzett jog” kifejezés is kétségeket ébreszt. Úgy tűnik, hogy az in abstracto vett alapjogok esetében, a fentiekben bemutatott értelemben nem lehet szerzett jogokról beszélni. Ha elfogadjunk a jog non-pozitivistá felfogását, el kell fogadnunk azt is, hogy az egyén alapjogokat nem szerezhet meg. A pozitivistá felfogást elfogadva el kell ismernünk, hogy az alapjogok az Alkotmányból erednek, az egyén azokat az alkotmányozás nyomán szerzi meg, és nem a törvényhozó vagy a rendeletalkotó hatalom aktusával. A „szerzett jog” kifejezés legfeljebb valamely alapjogot megtestesítő, a gyakorlásához szükséges aktussal meghatározott konkrét jogokat jelölhet vagy in abstracto szerzett olyan jogokat, amelyeket az alkotmány nem garantált. Ez a megfogalmazás, azt sugallva, hogy a hatalom aktusa az, amely valamely alanyi jog alapját képezi, a pozitivistá jogfelfogást tükrözi. A szerzett jogok védelmének fogalma így ellentmondásosnak tűnik, mert másrészről ennek a védelemnek az alátámasztása annak a nézetnek az elvetésén alapul, amely a jogot az állam korlátlan akaratának kifejeződéseként fogja fel.

1.2. Az alkotmányosságnak a jogalkotó hatalom birtokosa általi tiszteletben tartása első látásra azt látszik megkövetelni, hogy ne érintsék az egyén szerzett jogait. Az Alkotmány a szerzett jogok tiszteletben tartását és bővítését, és nem pedig korlátozásukat sugallja. Ebből következik az a vélelem, amely szerint az állam olyan beavatkozása, amelynek célja a szerzett jogok korlátozása vagy visszavonása ellentétes az Alkotmánnyal. Az Alkotmánybíróság, amikor megállapítja, hogy valamely törvény az egyén számára kedvezőtlenül avatkozik be a szerzett jogokba, ha nincs bizonyítva, hogy a szerzett jogok védelmének korlátozásához szükséges alkotmányos feltételek fennállnak, a törvényt az Alkotmánnyal ellentétesnek nyilvánítja. A szerzett jogokat korlátozó szabályozást bevezető jogalkotó feladata, hogy beavatkozása jogosságát bizonyítsa. Az alkotmánnyal megegyezőségnek a lengyel jogban elfogadott vélelme tehát ellentétes irányban érvényesülő vélelemmel találja magát szemben, amely az előbbi vélelem terjedelmét korlátozza. Az egyént védő garanciák, mivel jogait csak kivételesen lehet korlátozni, ettől erősödnek.

A vizsgált elvnek az egyén számára biztosított garanciális funkciója azonban kisebb, mint azt eleve gondolkodnánk, pontatlan tartalmára és arra az igen nagy axiológiai terheire tekintettel, amely a társadalom által elfogadott értékrendszerre utal vissza, és, amit nem lehet egyértelműen megfogalmazni. Az alkotmánybíró tekintélyes moz-

67 Cd. S. Wronowska, „Zmiany w systemie prawa (Z zagadnień techniki i polityki legislacyjnej)” [(A jogrendszer változásai (Technikai és törvényhozási politikai kérdések)], Panstwo i Prawo, 1991. 8. sz., 12. és köv.

68 A 9/92. számú, már hivatkozott határozat, 70.

69 id. mű 3.

gástérrel rendelkezik. A többlet-garanciának azonban ára van. Mivel az alkotmánybíráskodás csak most van kiépülőben, a helyzet sajátos: a törvényhozó feddést kap, mert nem tartotta tiszteletben azokat a szabályokat, amelyeknek a pontos tartalmát az Alkotmánybíróság utólag dolgozta ki. A határozat tehát azon a vélelmen alapul, hogy a törvényhozónak ezeket a szabályokat le kellett volna vezetnie az Alkotmányból; ha nem teszi meg, megsértette az Alkotmányt. Így tehát az állampolgár számára a nagyobb jogbiztonság a törvényhozó nagyobb jogi bizonytalansága árán érhető el.

A szerzett jogok védelme elvének a jogrendszerben játszott tényleges szerepe tehát az alkotmányos és a társadalmi környezettől függ. Az olyan helyzetben, mint amilyenben Lengyelország van, amelynek rendkívül szabálytalan Alkotmánya nincs alátámasztva az alapjogok világos koncepciójával, és e jogoknak csak nagyon hiányos katalógusát tartalmazza, ez a szerep bővül, az alkotmánybíró a korábbi szabályozásra hivatkozik, ha az Alkotmány nem egyértelmű vagy ellentmondásban van az új politikai és gazdasági rendszer értékeivel. Sőt, az átalakulás nagy mértéke olyan lényeges elem, amely hozzájárul a vizsgált elv érvényesüléséhez. Az alkotmányos keret gyakran elégtelennek bizonyul az új és előre nem látható helyzetekből fakadó jogi kérdések megoldásához. Ez a specifikus összefüggés magyarázza az alapelv jelentőségét a lengyel alkotmánybíráskodásban. A formula rugalmassága könnyebbé teszi a bíró általi kezelhetőségét.

2. A szerzett jogok védelme alapelvének politikai funkciói

2.1. És végül, meg kell vizsgálnunk az alkotmánybíráskodásnak azt a politikai aspektusát, amelyik segítségével hívja a szerzett jogok védelmének elvét. A lengyel Alkotmánybírósághoz fordulás jogával, többek között, a szakszervezetek, a mezőgazdasági és a szakmai szövetségek rendelkeznek, amennyiben országos szintűek. Az e szervezetek által benyújtott indítványok nagy jelentőségűek voltak ennek az elvnek a joggyakorlatban való konkretizálása tekintetében. Jelenleg, az elv elismerése azt jelenti, hogy a szakszervezetek rendelkeznek olyan cselekvési eszközzel, amellyel bizonyos mértékben befolyásolhatják az állami szociálpolitikát. Ugyanakkor, ez az elismerés további legitimitást biztosít a szociális vívmányoknak a szakszervezeti védelmében. E körülmények közepette joggal kérdezhetjük, vajon, a jobboldali politika összhangban lesz-e a demokratikus jogállam Alkotmányával. A szerzett jogok védelme megnehezíti az azon az elven alapuló neo-liberális politika megvalósítását, amely szerint a túlsúlyos („betegesen megnagyobbodott” - hipertrófiás) szociális védelem összeegyeztethetetlen a vállalkozási szabadsággal és az egyén személyes felelősségével. A szerzett jogok védelmének alapelve a baloldal által megvalósított szociális reformok visszafordíthatatlanságának garanciájává válhat, bármilyenek legyenek is a társadalomnak parlamenti többség által tük-

rözött politikai preferenciái. Felmerül tehát a szóban forgó alapelv és minden demokrácia alapelve közötti kapcsolat problémája: mi a politikai váltógazdaság tétje? A demokratikus jogállam alapelve nem mentes a belső feszültségektől.

A szerzett jogok védelme alapelvének pontatlan tartalmára és arra tekintettel, hogy az alkotmánybíró minden esetben külön határozza azt meg, nem lehetséges egyértelmű választ adni a feltett kérdésre. *Ez az alapelv ugyanúgy lehet alkotmányos eszköz a liberális gazdaság-politika fékezésére, mint olyan eszköz, amely segítségével kompromisszumot lehet találni a radikális neo-liberalizmus és a túlsúlyos szociális védelem között.* Segíthet az optimumot megtalálni a két tendencia között a gazdasági átalakulás időszakában. Azt is hangsúlyozni kell, hogy az igen „töredezett” többpártrendszer feltételei közepette az Alkotmánybíróság által leblokkolt reformokat megvalósító, különféle parlamenti többségek nem kaptak választóiktól világos mandátumot, amelyre hivatkozhatnának. A közvélemény kedvezőnek mutatkozik a szociális vívmányok megtartása iránt jóindulattal viseltető joggyakorlat tekintetében. Előre látható, hogy a választóknak a szociális védelmet korlátozó, egyértelmű állásfoglalása nélkül az Alkotmánybíróság a demokratikus jogállam elvének értelmezésekor inkább a demokrácia és a népszuverenitás elvét venné figyelembe, és kevésbé a szerzett jogok védelmének szükségességét, mint a jogállam alkotóelemét.

A szerzett jogok védelmének alapelve lehetővé teszi az Alkotmánybíróságnak a politikai életre gyakorolt hatása modulálását. Az Alkotmánybíróság döntőbírói szerepet tölt be a vállalt reformoknak a jogszabályoknak való megfelelése fölött. Következésképpen, befolyásolhatja a változás ütemét, bár az eddig hozott döntései nem ilyen megfontolások sugallatára születtek. A vizsgált alapelv okos kezelése utat nyit az elkezdett reformok legitimitása előtt. A szerzett jogok önkényes visszavonását támadó alkotmánybírói határozatok lehetővé teszik az Alkotmánybíróság tekintélyének és szavahihetőségének a megszilárdítását. Ez a tekintély a maga részéről segíthet az állampolgárokat meggyőzni a fájdalmas, de indokolt és az Alkotmánybíróság által alkotmányosnak nyilvánított reformok elfogadásának szükségességéről. A törvényhozó így további érveket talál a folytatott politika védelmezésére. Amikor a választások eredményei társadalmi elégedetlenséget tükröznek, a hatalom legitimitációja, amelyet a szerzett jogok védelme alkotmányos alapelvének tiszteletben tartása tekintetében a törvények feletti ellenőrzést gyakorló bírói szervtől kap, nem elhanyagolható az átalakulás elfogadása szempontjából. Annak vizsgálata hiányában, hogy hogyan érzékeli a közvélemény az alkotmánybíráskodás működését Lengyelországban, nehéz megmondani, mennyire élő ez a hatás. A szakszervezetek által benyújtott indítványok számának növekedése minden esetre a probléma súlyosságáról tanúskodik.

A szerzett jogok védelme alapelvének másik jelentése is van. A reformok megvalósításának módja a jogrend-

1998

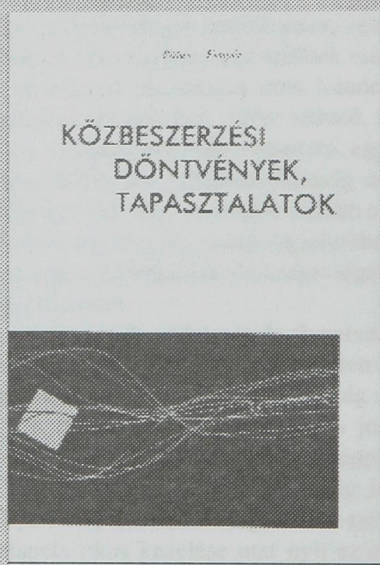
MEGJELENT!

PATAY-FENYÉR: KÖZBESZERZÉSI döntvények, tapasztalatok

A Logod Bt. 1998. elején kiadta a Közbeszerzési döntvények, tapasztalatok című művét, mely többek között tartalmazza az 1996-97. évi publikus közbeszerzési döntvények-, határozatok kivonatait.

A közbeszerzésekkel kapcsolatban - jórészt újdonsága miatt - sok értelmezési és eljárási probléma vetődött fel. A vitás kérdésekben a Közbeszerzési Döntőbizottság dönt. E döntvények lényegében arra adnak választ, hogy a közbeszerzésekről szóló törvény egyes rendelkezéseit a Közbeszerzési Döntőbizottság, mint ügyszózó hatóság, hogyan értelmezi. A döntések szövegükben hosszúak és bonyolultak, ezért igény mutatkozott az újabb eseteknél hivatkozási alapul is felhasználható, tartalmi lényeg közreadása iránt.

A döntvényekhez kapcsolódóan a szerzők beszámolnak az ügyvédi tevékenységük során szerzett széleskörű tapasztalataikról, gyakorlati fogásokról, amelyek segíthetik, a közbeszerzésben érintett vezetők és jogászok munkáját.

**A közbeszerzés a magyar
piac egyik meghatározó eleme**

**Már most rendelje meg ezt a
fontos kiadványt!**

PATAY-FENYÉR: *Közbeszerzési döntvények, tapasztalatok* című könyv ára 2500 Ft+Áfa.

Kiadja és terjeszti a Logod Bt., a kis példányszámú kiadványok speciális kiadója. Megvásárolható a kiadó címén;
1012 Budapest, Logodi u. 49., Tel./fax: 214-2453, 175-1490

LOGOD BT

EURÓPAI JOGI FIGYELŐ

A közösségi jog közvetlenül hatályosuló rendelkezései és az azokkal szembeni engedetlenségi lehetőségek az Európai Közösségek jogában*

✎ *Kecskés László tanszékvezető egyetemi tanár, Janus Pannonous Tudományegyetem (Pécs)*
Szécsényi László egyetemi adjunktus, Janus Pannonius Tudományegyetem (Pécs)

I. Bevezetés

Az Európai Közösség (EK) jogrendszere létezésének és működésének az a követelmény az alapja, hogy a *Közösség centruma által alkotott joganyaghoz igazodjanak a tagállamok jogrendszerei*. Ha ugyanis a tagállamok jogalkotása és jogalkalmazása nem venné figyelembe és nem „közelítené” a maga eszközeivel az Európai Közösség intézményei által kialakított jogi normákat, akkor működésképtelenné válna a Közösség, végső soron lebomlana és szétesne. Fontos tehát, hogy a tagállamok jogrendszereibe beépüljön a közösségi jog.

Ez a hatás két egymással szoros kapcsolatban lévő *doktrína* alapján valósul meg: a közösségi jognak a tagállamok jogrendszereiben érvényesülő *közvetlen hatályát*, valamint a közösségi jognak a tagállamok jogrendszereivel szembeni *elsődlegességét* (primátusát) állító elméletek alkalmazásával. Ez a két elmélet a *tartópillére* a közösségi jognak, mint rendszernek. A közösségi jog közvetlen hatályának elismerését az Európai Bíróság ítéletei alapozták meg, a közösségi jog elsődlegességét elismerő elv pedig inkább a tagállamok jogrendszereiben állt össze, külön-külön. Az elsődlegességi doktrína kialakításával kapcsolatban az Európai Bíróság szerepe halványabb volt, mint a közvetlen hatály megalapozásával kapcsolatban.

A *közösségi jog közvetlen hatálya* elismerésének szemléleti alapját az az ismert közösségi jogi dogma képezi,

amely szerint a közösségi jog révén az *egyéneknek is lehetnek alanyi jogai*. Ez a két doktrína is nagyon szorosan kapcsolódik egymáshoz: egy ítéletben alapozta meg azokat az Európai Bíróság. Az 1962. évi *Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen* ügyben hozott rendkívül nagy hatású ítéletében állapította meg, hogy a Közösség egy olyan „új jogi rendet” (*new legal order*) hoz létre, amely jogokat ruház az egyénekre is¹ valamint hogy a közösségi jog által az egyének számára adott jogok érvényesülését a *tagállamok bíróságainak biztosítaniuk kell, attól függetlenül*, hogy valamely tagállam megtette-e azokat az intézkedéseket, nemzeti jogalkotási lépéseket, amelyek a közösségi jog nemzeti transzformálásához esetleg szükségesek.² Ebben az ítéletben így a közösségi jog közvetlen hatályának elismerése felé is irányt mutatott az Európai Bíróság. Nem véletlenül, hiszen az egyének a közösségi jogon alapuló alanyi jogait sokszor csak úgy érvényesíthetik (különösen akkor, ha a tagállam valamely közösségi irányelvet elmulaszt átvenni nemzeti jogába) ha *közvetlenül* hivatkozhatnak a közösségi jogra, vagyis ha az közvetlenül hatályos joganyagnak minősül számukra.

Az elsődlegességi doktrína tulajdonképpen a közvetlen hatály elmélet logikus *folytatása*. A Közösség által alkotott joganyag ugyanis csak akkor tud hatást gyakorolni a tagállamok jogrendszereire, ha lehetővé válik hogy átüsse a tagállamok jogrendszereinek a közösségi joggal összhangban nem lévő, tartalmilag annak meg nem felelő szabályait. A közösségi jog funkcióit csak akkor teljesítheti be, ha amellet, hogy bizonyos feltételek megléte

* Jelen tanulmány a kormány Integrációs Stratégiai Munkacsoportja számára készített szakértői anyagon alapul. (Szerk.)

1 Lásd Case 26/62 *Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen* (1963) E.C.R. I. Az Európai Bíróság az „új jogi rend” dogmáját 1991-ben ismételt megfogalmazta abban a véleményében, amelyet az Európai Gazdasági Térség Egyezmény tervezetével kapcsolatban adott. Lásd *Court's Opinion on the draft Agreement on a European Economic Area*, Opinion 1/91, *Common Market Law Review*. 1992. 245. old.

2 Lásd *Weatherill, S. - Beaumont, P.*: EC Law. London 1993. 289. old. A magyar bíróságoknak az Európai Megállapodásból (1994. évi Ltv.) adódó jogalkalmazási feledataihoz ld. *Vörös Imre*: Az Európai Megállapodás alkalmazása a magyar jogrendszerben. (Jogtudományi Közlöny, 1997/5.)

esetén hatályosul a tagállamokban, még *fölé is kerül* a tagállamok nemzeti jogszabályainak, elsődlegessé válik azokkal szemben.

Az Európai Bíróság a közösségi jog elsődlegessége iránti igény megfogalmazásához úgy jutott el, hogy néhány a közösségi jog közvetlen hatályával foglalkozó ítéletében továbbvitte a gondolatot. Így aztán érthető, hogy az Európai Bíróság *esetjében* a közvetlen hatály és az elsődlegesség kérdései helyenként egymást *átfedő* módon jelennek meg. Találkozni olyan ítéletekkel, amelyek mindkét doktrína alakulása szempontjából fontosak voltak. De az Európai Bíróság jogfejlesztő tevékenysége önmagában nem volt elég ahhoz, hogy az elsődlegesség tanából közösségszerte érvényesülő gyakorlat legyen. Ehhez arra is szükség volt, hogy az elsődlegesség tételét a közösségi tagállamok jogrendszerei *elfogadják*. Ez az egyes tagállamokban eltérő módszerekkel, illetve hasonló módszerek különböző kombinációival valósult meg. A közösségi jog elsődlegességének elismerése a tagállamokban különböző hangsúlyokkal, de végül is az *alkotmányok* szövegére, egyes más *törvények* szövegére, illetve a *bírói gyakorlatra* épülően valósult meg.

Összefoglalva az elmondottakat, Magyarország csatlakozása esetén a magyar jogra „rátelepszik” majd az EU (EK) rendkívül strukturált és mennyiségében hatalmas joganyaga, mely kollízió esetében elsőbbséget (pontosabban elsődlegességet) élvez. Akár a magyar állampolgárokat is megilleti majd az a jog, hogy a közösségi joggal össze nem egyeztethető magyar jogszabályokkal szemben bírósághoz forduljanak.

Megjegyezzük, hogy ez utóbbi problémának az alkotmányjogi és nemzetközi közjogi vetülete részletes feltárást és tisztázást igényel. Az uralkodó nézetekkel szemben azonban a csatlakozás köz- és nemzetközi jogi vonatát nem szabad eltúlozni, misztifikálni. Nem az Unió feladata lesz Magyarország számára olyan alkotmányos rendet kimunkálni és bevezetésre ajánlani, mely a szerkesztés illeszkedést garantálja, hanem a csatlakozás egyik feltételeként fog megjelenni a közösségi jog működését kellőképpen biztosító alkotmányos rend kialakítása, melyre egyébként – álláspontunk szerint – a csatlakozási kérelem benyújtásával hallgatólagosan kötelezettséget is vállaltunk.

A fentieket figyelembe véve a csatlakozási felkészülésnek nemcsak a másodlagos közösségi jog szolgai másolását kell jelentenie, hanem felkészülést az elsődleges közösségi jog közvetlen hatályának és elsődlegességének hatására is. Az ezzel együtt járó *derogációs várakozások* az Európai Bíróság gyakorlatának széleskörű feldolgozása alapján jól prognosztizálhatók.

II.

A közösségi jog közvetlenül hatályosuló szabályai

1. Az EK *elsődleges joga* tartalmilag két nagy csoportra osztható: alapszabályokra és speciális (szak)normákra.³

Az *alapszabályok* a Közösségek célját [pl. EK-Szerződés (a továbbiakban: EK-Sz) 2. Cikk] és az ebből levezetett feladatokat (pl. EK-Sz 3. Cikk) sorolják fel, valamint alapvető tilalmakat állítanak fel (pl. EK-Sz 5-7. Cikk). Az alapszabályok sem programszabályok, hanem közvetlenül hatályos, kógens jogot testesítenek meg.⁴

A *speciális* tárgykörökre vonatkozó szerződéses szabályok elsősorban a Közösség jogi aktivitásának alapelveit határozzák meg az érintett területen (pl. EK-Sz 38. és azt követő Cikkei – agrárpiac; 85. és következő Cikkei – versenypolitika).

Az EK-Szerződésnek számos közvetlenül hatályosuló (*self executing* jellegű) rendelkezése van, melyet Magyarország tervezett csatlakozását követően a magyar jog viszonylatában is figyelembe kell venni. Az alábbiakban felállítjuk a *közvetlenül hatályosuló* rendelkezések katalógusát, majd abból három tipikus normát kiragadva elemezzük a diszkriminációtilalom, a mennyiségi korlátozások tilalmára valamint a letelepedés szabadságára vonatkozó rendelkezések és a magyar jog viszonyát.

Az EK-Sz tipikus *közvetlenül hatályosuló* rendelkezései:

- 6. Cikk (1) bek. [Diszkriminációtilalom]
- 8a. Cikk [Mozgás és tartózkodás szabadsága]
- 8b. Cikk [Aktív és passzív választójog]
- 9-12. Cikk [Vámtilalmak]
- 30-36. Cikk [Mennyiségi korlátozások tilalma]
- 37. Cikk [Kereskedelmi monopóliumok leépítése]
- 48-51. Cikk [Munkavállalók szabad mozgása]
- 52-57. Cikk [Letelepedés szabadsága]
- 59-66. Cikk [Szolgáltatások szabadsága]
- 73b-73g Cikk [Tőkeforgalom szabadsága]
- 85-86. Cikk [Versenytalalmak]
- 91. Cikk (2) [Dömpingtilalom]
- 92. Cikk [Állami támogatások]
- 95-96. Cikk [Adókievetési tilalmak]
- 119. Cikk [Azonos munkabér férfinek, nőknek]

2. Diszkrimináció-tilalom⁵

Az EK-Sz 6. Cikkének (1) bekezdése szerint a Szerződés más rendelkezéseinek érintetlenül hagyásával a Szerződés alkalmazásában *tilos az állampolgárság alapján bármilyen diszkrimináció. Abszolút tilalmi jellege* miatt a 6. Cikk szabályát az irodalom *alapjognak* tekinti.⁶

3 Vö. Oppermann, Thomas, Europarecht, München 1991, Rdnr. 398.

4 EuGHE 1963, 154, Rs. 24/62.

5 Vö. pl. Feige, Gleichheitssatz im Recht der EWG, 1973; Gubdersen, Das Diskriminierungsverbot im EWG-Vertrag, NJW 1975, 472; Weatherill, The Scope of Article 7 EEC, ELR 15 (1990), 334; Fastenrath, Inländerdiskriminierung, JZ 1987, 170; Sunberg-Weitman, Discrimination on Grounds of Nationality, 1977; Toth, Equality, The Oxford Encyclopaedia of European Community Law Vol. I. 1990, 188.

6 Grabitz, in Grabitz/Hilf, Art. 7., Rdnr. 2.

Diszkrimináció alatt a semleges differenciálással szemben negatív előjelű eltérő bánásmódot értünk. Diszkriminációról akkor van szó, ha azonos tényállásokat eltérően, vagy eltérőket azonosan kezelnek. Nem minősül diszkriminációnak ezzel szemben, ha eltérő tényállásokat kezelnek eltérően.⁷ Az EK-Szerződés alapfilozófiája szerint *más tagállam polgárát nem lehet rosszabbul kezelni, mint a saját állampolgárokat*. A 6. Cikk tehát elsősorban az ún. *külföldiekkel* szembeni diszkriminációt fogja át, és nem vonatkozik harmadik államok polgáraival szembeni diszkriminációra, hiszen ezekre a viszonyokra a Szerződés nem alkalmazható. A „minden” („bárminemű”) diszkrimináció kifejezésből az is következik, hogy a saját állampolgárok sem hozhatók rosszabb helyzetbe az EU-külföldieknél (belföldiekkel szembeni diszkrimináció).

A 6. Cikk alkalmazhatósága egyértelmű, ha a kérdéses norma, intézkedés tartalmazza az állampolgárság kritériumát (közvetlen diszkrimináció). További eset, ha a kérdéses norma nem tartalmazza az állampolgárság kritériumát, de olyan differenciálást alkalmaz, mely az állampolgárság szerinti diszkriminációhoz vezet (közvetett, rejtett diszkrimináció). Harmadik esetként pedig azok a tényállások foghatók át, melyekben a kérdéses szabály anélkül korlátozza a személyeket, hogy ezáltal az első két kategória valamelyike megvalósulna. Ez nem diszkrimináció, hanem korlátozás.⁸

A magyar jog szempontjából - a derogációs várakozások (inkább félelmek) fényében elsősorban a *közvetlen diszkrimináció* esetei vehetők számba. A magyar jogrendszer számos esetben biztosít a magyar állampolgárok számára a külföldieknél kedvezőbb jogállást, vagy a külföldi állampolgárok számára a magyar állampolgárokénál kedvezőtlenebb jogállást. Ilyen diszkriminációs rendelkezés található például az alábbi jogszabályokban:

1997. évi XI. törvény a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról [44. § (1)]

- 1996. évi CXXXI. törvény a növényfajták állami elismeréséről, valamint a vetőmagvak és vegetatív szaporítóanyagok előállításáról és forgalmazásáról [7. § (1)]

1996. évi CXII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról [34., 35 §§]

- 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről

- 1995. évi XCVII. törvény a légiközlekedésről [6., 7., 10. §§]

- 1995. évi XCVI. törvény a biztosítóintézetekről és a biztosítási tevékenységről [29. §]

1995. évi XXXIII. törvény a találmányok szabadalmi oltalmáról [51. §]

1994. évi LV. törvény a termőföldről [7. §]

- 1994. évi LIV. törvény a gyógyszerárak létesítéséről és működésük egyes szabályairól [15. §, 19 § (2)]

- 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról [103., 104. §§]

- 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról [110., 111. § §]

2. Mennyiségi korlátozások tilalma (30-36. Cikk)⁹

Az EK-Sz 30. cikke a tagállamok között a *behozatal mennyiség szerű korlátozását*, valamint *minden ezzel azonos hatású intézkedést tilalmaz*. Mennyiségkorlátozó intézkedések a behozatal és a kivitel mennyiségének vagy értékének állami korlátozásai, melyek a be-, ki, illetve tranzitszállítások teljes, vagy részleges tilalmát eredményezhetik.

Amíg a mennyiségkorlátozó *intézkedések* fogalma a tényállás egyértelműsége miatt könnyen értelmezhető és ellenőrizhető, addig az „*azonos hatású intézkedések*” definíciója és elhatárolása nehezebbnek bizonyult. Azonos hatású intézkedéseknek tekintjük:

a) határátkelésre vonatkozó előírások visszaélésének megvalósítását,

b) a diszkrimináló kereskedelemkorlátozást,

c) bel- és külföldi árukra eltérően alkalmazott állami intézkedéseket.

Összegegyeztetetlen volt a közösségi joggal a pl. német Reinheitsgebot.¹⁰ A fogalom pontosítását a Bíróság a Dassonville- ügyben¹¹ végezte el. A klasszikus Dasson-

7 EuB 13/63, *Olaszország/Bizottság*, Slg. 1963, 357.

8 Von Bogdandy, in Grabitz/Hilf, Art. 6. Rdnr. 12.

9 Lásd pl. *Oliver*, Peter, Free movement of the goods in the EEC, London 1988.; *Funck-Brentano*, Freier Warenverkehr und nationale Handelsverhältnisse bei Lebensmitteln von Cassis de Dijon bis zum Bier, RIW 1987, 379. és kk.; *Petschke*, Matthias, Die Warenverkehrsfreiheit in der neuesten Rechtsprechung des EuGH, EuZW 1994/4., 107. és kk.; *Ress*, Georg, Abschied von Cassis de Dijon und Dassonville?, EuZW 1993/24, 745.; *Basedow*, Jürgen, Keck on the facts, 225.; *Dausen*, Manfred A., Dogmatik des Freien Warenverkehrs in der Europäischen Gemeinschaft, RIW 1984/3, 197-207.; *Moench*, Christoph, Der Schutz des freien Warenverkehrs im Gemeinsamen Markt, NJW 1982/48, 2689-2700.; *Meier*, Gert, Einheitliche Europäische Akte und freier EG-Warenverkehr, NJW 1987/10, 537-542.; *Streinz*, Rudolf, Europarecht, Heidelberg 1994, 187-199.; *Lenz*, Carl Otto, Ein undeutlicher Ton, NJW 1994/25, 1633-1634.; *Möschel*, Wernhard, Kehrtwende in der Rechtsprechung des EuGH zur Warenverkehrsfreiheit, NJW 1994/7, 429-431.; *Leisner*, Walter, Wahrheitssuche statt Suggestionsvermutung, EuZW 1993/21, 655-659.; *Beutler/Bieber/Piepkorn/Streil*, Die Europäische Gemeinschaft, Baden Baden 1987, 286. kk.; *Meier*, Gert, Porz-Lind, Einheitliche Europäische Akte und freier EG-Warenverkehr, NJW 1987/10, 537-542.; *Aicher*, Josef, Az áruforgalom szabadsága az Európai Unióban, Jogi Tájékoztató Füzetek 36., Budapest 1995.

10 EuB 207/83 sz. ügy - „Reinheitsgebot für Bier”, Slg. 1987, 1227 és kk. 1. Az 1516-ból származó Reinheitsgebot alapján Németországban sórt kizárólag árpamalátából, komlóból, élesztőből és vízből szabad előállítani. Az ennek megfelelő törvényi szabályozás a „*Biersteuergesetz*”-ben (BGBl. 1952 I, 149. I.) volt található. A négy alapanyagra vonatkozó szabályt tartalmazó 9. és 10. §§ megsértése esetére a BStG 18. §-a pénzbüntetést helyez kilátásba. Az EK tagállamaiban - Görögország kivételével - árpamalátá helyett pl. rizs, kukorica, továbbá a FAO és WHO által kiadott *Codex alimentariusban* engedélyezett konzerváló és aromaanyagok is felhasználhatók. A „Reinheitsgebot” alapján tehát külföldi sörözők termékeit Németországban nem lehet forgalomba hozni, illetve azok készítésénél meghatározott anyagokat mellőzni kell. 1982-ben a Bizottság a német szövetségi kormányhoz fordult a BStG rendelkezéseinek módosítása érdekében, mert azok álláspontja szerint az EK-Sz 30. Cikkébe ütköznek. Mivel a módosításra Németország önként nem volt hajlandó, a Bizottság 1984. július 6-án keresetet nyújtott be. A Bíróság ítéletében megállapította, hogy a Reinheitsgebot nem egyeztethető össze a 30. Cikkkel. Vö. *Kecskés*, László, EK jog és jogharmonizáció, 1994. Kézirat. 263., 36. lj.

11 EuB C 8/74, Slg. 1974, 837.

ville-formula szerint „azonos hatású intézkedés” minden olyan intézkedés, mely alkalmas arra, hogy a Közösségen belüli kereskedelmi forgalmat közvetlenül vagy közvetetten, ténylegesen vagy potenciálisan korlátozza.¹²

Az áruforgalom szabadságának széleskörűen értelmezett követelményével szemben csak a magasabb rangú ún. védelmi javak állnak, melyek felsorolását a 36. Cikk tartalmazza.¹³ A 36. Cikk taxatív felsorolásán túlmenően az Európai Bíróság a *Cassis de Dijon*-ügyben további védendő jogi javakat állapított meg, melyek alapján az egyébként a 30. Cikkbe ütköző, a 36. Cikk által azonban nem igazolt állami intézkedések mégis jogszerűnek tekintendők. A *Cassis de Dijon* formula: „A Közösség belső kereskedelmének korlátozásait, melyek a nemzeti szabályozások különbségeiből fakadnak (...), el kell fogadni, amennyiben ezek a rendelkezések kógens követelmények, így különösen hatásos adóügyi ellenőrzés, a közegészség védelme, a kereskedelmi forgalom tisztasága és a fogyasztóvédelem érvényre juttatásához szükségesek.”¹⁴ Az Európai Bíróság fenti megállapításaival összhangban majd tíz éven át hozott azonos döntéseket az élelmiszerjog egész területét átölelve. Ez a gyakorlat a *Keck*-üggyel¹⁵ vett 180°-os fordulatot.

A *Keck*-ügyben a Bíróság arra vállalkozott, hogy ítélkezési gyakorlatát a szabad áruforgalom területén „felülvizsgálja és világossá tegye”. Megállapította, hogy korábbi gyakorlatával szemben azok a nemzeti szabályok, melyek árusítási módokat korlátoznak, nem ütköznek a szabad áruforgalom követelményébe, ha azonos mértékben érintik a hazai és más tagállamból származó termékeket. A *Keck*-ügy óta tehát el kell választani egymástól a termékekre és az árusításra vonatkozó korlátozó rendelkezéseket. Amíg az előbbiekre a *Cassis de Dijon*-formula továbbra is érvényes, addig az utóbbiak csak akkor alkalmasak a tagállamok közötti kereskedelem korlátozására a *Dassonville*-formula értelmében, ha a gazdaság minden olyan résztvevőjére vonatkoznak, akik tevékenységüket belföldön fejtik ki, valamint a belföldi és más tagállamból származó termékek forgalmát jogilag és ténylegesen azonos módon érintik.¹⁶

Jelenleg Magyarországon a külkereskedelmi forgalomban számos mennyiségi korlátozás érvényesül. Így pl. az áruk, szolgáltatások és anyagi értéket képviselő jogok kiviteléről, illetőleg behozataláról szóló a 112/1990. (XII.

23.) Korm. rendelet import és export-kvóta rendszerét a csatlakozással fel kell számolni. Meghaladja jelen tanulmány kereteit, de ebben a körben szükség van a teljes magyar joganyag átfésülésére abból a szempontból, hogy egyes rendelkezések mennyiben lesznek alkalmasak a csatlakozást követően a tagállamok között folyó kereskedelmi forgalom mennyiségi korlátozására. Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a mennyiségi korlátozás kifejezés a teljes mértékű korlátozást, azaz a forgalmazási tilalom eseteit is átfogja. A kifejezetten a 30. Cikkbe ütköző szabályok feltérképezéséhez képest nagyon nehezen prognosztizálható az „azonos hatású intézkedéseknek” minősülő szabályok, hatósági cselekmények (pl. árusítási tilalmak) közösségi jogszerűtlensége.

2.3. A letelepedés szabadsága¹⁷

Az EK-Sz 52. Cikke szerint valamely tagállam polgárának egy másik állam felségterületén történő szabad letelepedését korlátozó rendelkezéseket az átmeneti időszak alatt lépcsőzetesen kell felszámolni. Ugyanez irányadó a más tagállam polgárai által létrehozott ügynökségek, fióktelepek és leányvállalatok alapítására vonatkozó korlátozásokra is. Az átmeneti időszak 1969. december 31-ével ért véget. Az Európai Bíróság a *Reyners*-ügyben¹⁸ állapította meg, hogy az 52. Cikk szabálya közvetlenül hatályossá vált. A Szerződés szövege a letelepedés fogalmát nem határozza meg. *Letelepedés* alatt az Európai Bíróság valamilyen gazdasági tevékenység tényleges gyakorlását érti egy másik tagállamban határozatlan időre történő tartós berendezkedés által.¹⁹

Az 52. és kk. Cikkek kedvezményezettjei a tagállamok polgárai, természetes személyei, és bizonyos feltételek mellett a társaságok.²⁰ A rendelkezések célja lényegében a nemzeti elbánás biztosítása a kedvezményezettek számára. Az 52. Cikk ezért speciális diszkriminációtilalmat fogalmaz meg. A közösségi jog fejlődési tendenciái túlmutatnak a kizárólag diszkriminációtilalmi értelmezésen.²¹

A letelepedés szabadság tartalmát tekintve az 52. Cikk (2) bekezdése alapján önálló szerzőtevékenység megkezdésének és folytatásának, illetve vállalatok alapításának és vezetésének szabadságát jelenti.²² A kedvezményezetteknek a hazai polgárokkal és társaságokkal azonos jogállást kell biztosítani, tilos a nyílt vagy rejtett diszkrimi-

12 EuB 8/74 sz. ügy - „Dassonville”, Slg. 1974, 2445. és kk.

13 EK-Szerződés 36. Cikk „A 30-34. Cikkely rendelkezései nem zárhatják ki a behozatalra, kivitelre és átmenő forgalomra vonatkozó tilalmat vagy korlátozást, amelyet a közérköcs, a közrend és közbiztonság érdekei, az emberek, állatok vagy növények egészségének és életének védelme, a művészeti, történelmi és régészeti értékű nemzeti kincsek megóvása, vagy az ipari és kereskedelmi tulajdon védelme indokol. Ezek a tilalmak vagy korlátozások azonban nem jelenthetik sem az önkényes megkülönböztetés eszközét, sem a tagállamok közötti kereskedelem álcázott korlátozását.”

14 EuB, 120/78 sz. ügy „Cassis de Dijon”, Slg. 1979, 649. és kk. 1. Vö. Pl. *Funck-Brentano*, Freier Warenverkehr und nationale Handelshemmnisse bei bei Lebensmitteln von Cassis de Dijon bis zum Bier, RIW 1987, 379. és kk.

15 EuB, 267/91 és 268/91 sz. ügy - „Keck”, EuZW 1993, 770. és k. = NJW 1994, 121.

16 Uo.

17 Részletes irodalmi utalásokat lásd pl. *Groeben/Boeckh/Thiesing/Ehlermann* (Hrsg.) Komm. EWGV, 1983, Bd. 1., 591. kk.; *Randelzhofer* in *Grabitz/Hilf*, Art. 52, Schrifttum.

18 EuB 2/74 sz. ügy, *Reyners*.

19 EuB 221/89. sz. ügy, *Factorame*.

20 *Oppermann*, Rdnr. 1490.

21 *Randelzhofer*, Rdnr. 1.

22 Vö. *Oppermann*, Rdnr. 1495.

náció. A letelepedés joga átfogja a hazatelepülés (visszatérés) jogát is.²³

Magyarország számára az 52. Cikk alkalmazására történő felkészülést az Európai Társulási Megállapodás 44. Cikkében megfogalmazott kötelezettségek teljesítése jelentheti. Eszerint Magyarország legfeljebb tíz éves átmeneti időszak alatt megkönnyíti területén a 48. Cikk szerinti közösségi vállalatok és állampolgárok tevékenységét. E célból fokozatosan, legkésőbb az átmeneti időszak első szakaszának végéig a közösségi vállalatok és állampolgárok letelepedéséhez olyan elbánást nyújt, amely nem kedvezőtlenebb a saját vállalatainak és állampolgárainak biztosítottnál, kivéve a XII.a és a XII.b Mellékletben (kivételi listákon) felsorolt szektorokat, amelyeknél ezt az elbánást legkésőbb az átmeneti időszak végén nyújtja, és a Megállapodás hatálybalépésétől kezdve a Magyarországon letelepedett közösségi vállalatoknak és állampolgároknak tevékenységüket illetően olyan elbánást nyújt, amely nem kedvezőtlenebb a saját vállalatainak és állampolgárainak biztosítottnál.

A tízéves kivételi lista a letelepedés szabadságával kapcsolatosan (XII.b Melléklet) az alábbi *szektorokat* sorolja fel: privatizációs folyamatban állami tulajdonban álló vagyon megszerzése, használata és bérlete; az ingatlanok természeti erőforrások terén adásvételi és ügynöki tevékenység.

A magyar és a közösségi vállalatok és állampolgárok letelepedésére és tevékenységére vonatkozó, a TM 44. Cikk (1), (2), (3) és (4) bekezdésében foglalt rendelkezések nem alkalmazandók a XII.c Mellékletben (örökös kivételi listán) felsorolt területekre és ügyekre. Ezek a mezőgazdaság, erdőgazdaság és halászat, ide nem értve a mezőgazdasági, erdőgazdasági és halászati termékek feldolgozását, továbbá a mezőgazdasággal, az erdőgazdasággal és a halászattal, valamint azok termékeivel kapcsolatos szolgáltatásokat; ingatlan, föld és természeti erőforrások tulajdona, eladása, hosszúléjárati bérlete vagy arra vonatkozó bérleti jog; jogi szolgáltatások, ide nem értve az üzleti konzultációt, amely a tárgyat érintő, jogi vonatkozásokra is kiterjed; szerencsejáték, fogadás, lottó és más hasonló tevékenység szervezése. A Társulási Tanács az átmeneti időszakok alatt rendszeresen megvizsgálja a nemzeti elbánás nyújtása lehetőségét a XII.a és a XII.b Mellékletben felsorolt szektorokban, valamint azt hogy a XII.c Mellékletben felsorolt területeket és ügyeket nem lehet-e a Cikk (1), (2) és (3) bekezdéseinek hatálya alá vonni.

Magyarország alapvető érdeke, hogy az Társulási Megállapodás ún. örökös kivételi listáját úgy értelmezze, hogy annak alapján kemény tárgyalási pozíciókat alakíthasson ki. Abból kell kiindulni, hogy Magyarországnak joga van arra, hogy az örökös kivételi listán szereplő egyes tételeket legalább is a csatlakozási tárgyalások során újratárgyalhassa.

Azzal is érdemes foglalkoznia Magyarországnak, hogy nemzeti érdekeinkre tekintettel az örökös kivételi listát miként törjük meg, illetve árnyaljuk. Érdeemesnek látszik az örökös kivételi listának az egyes tételeit is felbontani és elemeiben külön kezelni. Erről Magyarországnak nyilvánvalóan már a csatlakozási tárgyalást megelőzően „belső döntést” kell hozni, és a tárgyalási delegációt ennek értelmében kell majd felkészíteni.

Példaként említjük, hogy a földtulajdonlásra utaló szabályt érdemesnek látszik kiemelni az örökös kivételi lista második tételéből. A földtulajdonlással kapcsolatosan – értve ezalatt természetesen a termőföld-tulajdonlást – célszerűnek látszik keményebb magyar tárgyalási pozíciót kialakítani, mint az örökös kivételi lista második tételében szereplő többi elemmel kapcsolatban.

Ugyancsak meghaladja jelen tanulmány kereteit, ezért csak utalunk arra, hogy a letelepedés szabadságára vonatkozó rendelkezések érvényesüléséhez az *idegenjog* szabályanyagát át kell vizsgálni és dolgozni. Az érintett legfontosabb jogszabályok: 1993. évi LXXXVI. törvény a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról és a 9/1994. (IV. 30.) BM rendelet a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló 1993. évi LXXXVI. törvény, valamint a 64/1994. (IV. 30.) Korm. rendelet végrehajtásáról.

III.

Engedetlenségi lehetőségek a közösségi joggal szemben

1. A magyar-EK csatlakozási tárgyalások végkimenetele nem lehet kétséges: a teljes jogú tagság *alapfeltétele a közösségi jog átvétele*. Éppen ezért óriási jelentősége van annak a kérdésnek, hogy *maga a közösségi jog* hol enged teret az eltérő nemzeti jogok érvényesülésének különleges feltételek megvalósulása esetén.

Az EK-Szerződés 36. Cikke szerint „a 30-34. Cikk rendelkezései nem zárják ki a behozatalra, kivitelre és átmenő forgalomra vonatkozó tilalmat vagy korlátozást, amelyet a közérköls, a közrend és közbiztonság érdekei, az emberek, állatok vagy növények egészségének és életének védelme, a művészeti, történelmi és régészeti értékű nemzeti kincsek megóvása, vagy az ipari és kereskedelmi tulajdon védelme indokol. Ezek a tilalmak vagy korlátozások azonban nem jelenthetik sem az önkényes megkülönböztetés eszközét, sem a tagállamok közötti kereskedelem álcázott korlátozását.”²⁴

A 36. Cikk szabálya alapján a tagállamoknak lehetőségük van az egyébként a 30. Cikk rendelkezésébe ütköző intézkedésekre az itt felsorolt jószágtalálógus alapján. Utaltunk arra is, hogy ez a jószágtalálógus nem taxatív:

23 EuB 115/78. sz. ügy, EuGHE 1979, 399.

24 Az egyes védelmi javak részletes elemzését és az Európai Bíróság gyakorlatának részletes feldolgozását lásd *Matthies*, in: Grabitz/Hilf, Art. 36. 12. kk. Rdnr.

az Európai Bíróság a *Cassis de Dijon*-ügyben további védendő jogi javakat állapított meg, melyek alapján az egyébként a 30. Cikkbe ütköző, a 36. Cikk által azonban nem igazolt állami intézkedések mégis jogsze rúnek tekintendők.

Az áruforgalomra vonatkozó magyar rendelkezések áttekintése során nem minden mennyiségkorlátozó rendelkezést kell feladni a csatlakozással. A nemzeti érdekek érvényesítését a 36. Cikk alapján lehet véghezvinni, ha a vizsgált nemzeti jogszabályt, intézkedést valóban indokol a közérköls, a közrend és közbiztonság érdeke, az emberek, állatok vagy növények egészségének és életének védelme, a művészeti, történelmi és régészeti értékű nemzeti kincsek megóvása, vagy az ipari és kereskedelmi tulajdon védelme, kiegészítve a *Cassis de Dijon* ítéletben felsorolt jogtárgyakkal.

Az EK-Sz 56. Cikkének (1) bekezdése szerint a letelepedés szabadságára vonatkozó elsődleges és az azok alapján kibocsátott másodlagos szabályok nem akadályozzák olyan jogi és igazgatási rendelkezések alkalmazását, melyek külföldiek számára különleges szabályokat állítanak fel, és azokat a közrend, a biztonság és az egészség okán igazoltnak kell tekinteni.

Az 56. Cikk (1) bekezdésének rendelkezését a 66. Cikk értelmében a szolgáltatások szabadságára vonatkozó rendelkezésekre is alkalmazni kell.²⁵ Ilyen nemzeti rendelkezések koordinációja érdekében született pl. a 64/221/EGK (1964. 02. 24.) sz. és a 73/148/EGK (1973. 05. 21.) sz. irányelv.

Hasonló rendelkezés található a 48. Cikk (3) bekezdésében, mely a tagállamokat a munkavállalók szabad mozgásával szembenálló korlátozások fenntartására jogosítja a közrend, a biztonság és az egészség védelme okán.²⁶

2. A munkavállalók, a letelepedés és a szolgáltatások szabadságát az EK-Sz egyfajta *ordre public* fenntartással biztosítja. Ezek a szabadságjogok a közrend, biztonság és egészség védelme érdekében korlátozhatók. Kérdéses lehet, hogy a fenti fogalmakat vajon a közösségi vagy a nemzeti jog alapján kell-e értelmezni. A Bíróság gyakorlata szerint a „közrend” közösségi jogi meghatározás, melyet azonban lényegében szabadon lehet a tagállam nemzeti szükségletei alapján tartalommal megtölteni.²⁷ A kifejezéseket azonban feltétlenül szigorúan és szorosan kell értelmezni.²⁸

A tagállamok számára rendelkezésre álló értelmezési lehetőségek ellenére a korlátozó nemzeti szabály csak akkor közösségi jog-szerű, ha az EU polgára magatartá-

sában a közrend megzavarásán kívül (amit egyébként valamennyi törvénysértés megvalósít) „valódi és kellően súlyos veszély rejlik”, mely „a társadalom valamilyen alapérdekét sérti”.²⁹ Ez utóbbi megvalósulhat külföldiek nemzeti szempontból nemkívánatos, szervezett politikai tevékenységében is.³⁰

A fenti feltételek megvalósulásának vizsgálatánál mindig az érintett személyek magatartásából kell kiindulni. Ezért találta megalapozatlannak az Európai Bíróság pl. a kiutasítás alkalmazását generálprevenációs célból.³¹ Hasonlóan a nemzeti idegenjog bejelentkezési kötelezettséget előíró rendelkezéseinek sérelme önmagában nem elég ok egy EU-külföldi kiutasítására, mert számára a tartózkodási engedélyt a szabad mozgásra vonatkozó szabályok eleve biztosítják; így a bejelentkezésre vonatkozó nemzeti szabályok pusztán deklaratív jellegűek.³² A közrend, biztonság és egészség fogalmak konkretizáló értelmezését tartalmazza a már hivatkozott 64/221/EGK (1964. 02. 24.) sz. irányelv.

A szociálpolitikával foglalkozó fejezetben található 118a Cikk (3) bekezdése szerint a jelen cikk alapján kibocsátott rendelkezések nem korlátozzák az egyes tagállamokat abban, hogy a munkafeltételek megerősített védelme érdekében olyan intézkedéseket tegyenek vagy tartsanak fenn, melyek a szerződéssel összeegyeztethetők.³³

3. Az eddig ismertetett rendelkezések az elsődleges közösségi joggal szemben biztosítanak a tagállamoknak engedetlenségi lehetőséget. Ezekről élesen meg kell különböztetni a 100a Cikk (4) és (5) bekezdéseinek szabályát, melyek a másodlagos közösségi jogalkotással megvalósuló jogharmonizációval szemben biztosít általános érvényű „engedetlenséget”.

Az EKG Szerződés 100a Cikkének (4) bekezdése lehetővé teszi azon államok számára, amelyek ellenkezéssüket fejezték ki valamely harmonizációs döntéssel szemben, hogy továbbra is saját hazai joguk rendelkezéseit alkalmazzák. Azt a szabályt vezette be ugyanis az Egységes Európai Okmány az EKG Szerződés 100a Cikkének (4) bekezdéseként, hogy „Ha a Tanács minősített többséggel az összehangolásra intézkedéseket hozott, s egy tagállam szükségesnek tartja, hogy olyan tagállami szintű rendelkezést alkalmazzon, amelyet a munkakörülmények védelme vagy a környezetvédelemnek a 36. Cikk értelmében vett fontos követelményei indokolnak, akkor ezt a rendelkezést közli a Bizottsággal. A Bizottság akkor erősíti meg az adott rendelkezéseket, ha megbizonyosodott arról, hogy ezek nem az önkényes diszkrimi-

25 Randelzhofer, in Grabitz/Hilf, Art. 66. Rdnr. 3.

26 Lásd pl. Oppermann, Rdnr. 1441-1444.

27 EuB 36/75. sz. ügy, *Rutili/Minister des Innern*, Slg. 1975, 1219. További példákért lásd Randelzhofer, in Grabitz/Hilf, Art. 56 Rdnr. 3. kk.

28 EuB 41/74. sz. ügy, *van Duyn*, EuGHE 1974, 1337.

29 EuB 36/75. sz. ügy, *Rutili*, EuGHE 1975, 1219; EuB 30/77. sz. ügy, *Bouchereau*, EuGHE 1977, 1999.

30 EuB 41/74. sz. ügy, *van Duyn*, EuGHE 1974, 1337.

31 EuB 67/74. sz. ügy, *Bonsignore*, EuGHE 1975, 297.

32 EuB 48/75. sz. ügy, *Royer*, EuGHE 1980, 217.

33 Vö. Jansen, in Grabitz/Hilf, Art. 108a, Rdnr. 7.

náció eszközei, és nem jelentik a tagállamok közötti kereskedelem leplezett korlátozását. A 169. és 170. Cikkektől függetlenül, a Bizottság vagy egy tagállam közvetlenül a Bírósághoz fordulhat, ha a Bizottság vagy a tagállam azon a véleményen van, hogy egy másik tagállam a jelen Cikkben biztosított hatáskörével visszaél.” Az Egységes Európai Okmánynak ezt a rendelkezését bírálták a leghevesebben, mivel ez vezette be az EGK Szerződés rendszerébe a többségi határozattal szembeni engedetlenség, pontosabban szólva az azzal való szembeszegülés jogát. Ezzel pedig mintha 1987-ben felélesztette volna az 1966-os luxemburgi kompromisszum szellemét.³⁴

A 100a Cikk (5) bekezdése lehetővé teszi a tagállamok számára szükség esetén *biztonsági* intézkedések bevezetését, még EGK jogharmonizációs előírások ellenében is, de csak az EGK Szerződés 36 Cikkében körülírt okok esetén, (közerkölc, közérdek vagy közbiztonság; az emberek, állatok és növények egészségének és életének védelme; művészeti, történelmi vagy régészeti értékeket tartalmazó nemzeti kincsek védelme; ipari és kereskedel-

mi tulajdon védelme). A bevezetett intézkedések csak *átmenetiek, ideiglenesek* lehetnek. Ezt a lehetőséget a következők szerint határozza meg az Egységes Európai Okmány által hozott módosítás folytán az EGK Szerződés 100a Cikkének (5) bekezdése: „A fentebb említett összehangolási intézkedésekhez adott esetben egy védelmi záradék kapcsolódik, amely a tagállamokat felhatalmazza arra, hogy a 36. Cikkben megnevezett egy vagy több nem gazdasági okból olyan átmeneti intézkedéseket hozzanak, amelyek a Közösség ellenőrzési eljárása alá esnek.”

Az EK-Sz tehát több helyen is *lehetőséget ad* a tagállamok számára az egyébként (látszólag) közösségi joggal ellentétes nemzeti szabályozás fenntartására. A látszólagosságot az okozza, hogy *kizárólag akkor lehet elérni a közösségi jogtól, ha a nemzeti szabályozás* - különösen a közrend, biztonság és egészség védelme területén - *magasabb védelmi színvonalat* biztosít a közösségi jognál. Ezeknek a pontoknak a kimunkálása és az ezekkel kapcsolatos nemzeti érdekek képviselete a csatlakozási tárgyalások sarkalatos kérdését kell, hogy képezze.

34 Lásd: Vignes: i. m. 366-369.

Megjelent!

A LOGOD BT. KIADÁSÁBAN

BURIÁN - KECSKÉS - VÖRÖS:

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

EGYETEMI
TANKÖNYV

*Miskolci Egyetem Állam- és
Jogtudományi Kara*

*Pázmány Péter Katolikus
Egyetem Jog- és
Államtudományi Kara*

*Janus Pannonius
Tudományegyetem Polgári
Jogi és Európai Jogi
Tanszéke*

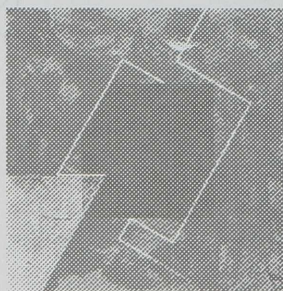
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kara

Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kara

BURIÁN LÁSZLÓ - KECSKÉS LÁSZLÓ - VÖRÖS IMRE

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

EGYETEMI TANKÖNYV

Budapest
1997

Kiadja és terjeszti a Logod Bt., a kis példányszámú
kiadványok speciális kiadója. A tankönyv
megrendelhető vagy megvásárolható a kiadónál:
Logod Bt.; 1012 Budapest, Logodi u. 49.
Telefon/fax: 175-1490 ill. 214-2453.

LOGOD BT

Kereskedelmi és Szolgáltató Betéti Társaság

SZEMLE

UJLAKI LÁSZLÓ:

a Legfelsőbb Bíróság
ny. tanácselnöke
(Budapest)

A beszámítás jogintézményének alakтана és a perbeli beszámítás mechanizmusa

(Vázlat)

I.

A beszámítás intézményének kialakulása

A beszámítás jogintézményének eredete a római jogra, annak késői korszakára nyúlik vissza. A méltányosság eszmekörében fogant, de utóbb bevonult a *ius strictum* világába. Magáévá tette valamennyi jogrendszer, és fogalmi tartalma *compensatio est debiti et crediti inter se contributio*¹ - az évszázadok során mit sem változott. Megmaradt az az alapvonása is, hogy a bíró csak akkor alkalmaz beszámítást, ha az adós alperes ellenkövetelésre hivatkozva kifogás formájában igyekszik a létező actio (kereset) érvényesítését meggátolni. Az alperes a kifogással mintegy felperesi jogállást szerez magának (*reus in exceptione actor est*).²

A gazdálkodási módszerek fejlődése, az üzleti forgalom egyre kiterjedtebbé válása vezette a gazdálkodókat a beszámítás nyújtotta elő-

nyök kihasználására. Egyre-másra alakultak ki a beszámítási gyakorlati lebonyolítására szakosodott szervezetek, a tőzsdei határidő-ügyleteket vezénylő clearing-intézmények (clearing house-k, leszámoló egyletek, stb.). A beszámítás a gondolati alapja a később magánszemélyekre is kiterjedő folyószámla-szerződésnek is. Az egyes jóváírt és terhelő tételek önálló léte ezek egyenlegének megvonásával ugyanis megszűnik, és helyükbe új jogcímmé a folyószámla-egyenleg lép (Ptk. 532. § (2) bekezdés).

Az egymással perben álló felek között fennálló kölcsönös tartozáskövetelés esetében,³ békés rendezés hiányában, a felek számára a következő kontenciózis lehetőségek állnak rendelkezésre:

a) az adós az ellene indított per folyamán ellenkövetelése erejéig külön pert indít a hitelező ellen ugyanazon vagy más bíróság előtt;

b) gyakorlatibb ennél a viszontkeresettel élés, de a leggyakoribb;

c) a beszámítási kifogás érvényesítése.

II.

A beszámítás mint jogérvényesítési eszköz tipológiai helye

A beszámítási kifogás - mint ezt elnevezésének egymás mellé tett két szava is mutatja - a megnevezett kétből leszámraztatott harmadik jogintézmény. Mint ilyennek, köze van mind a polgári jog, mind a polgári

eljárásjog jogágához. Ezt Magyary Géza úgy fejezi ki, hogy a beszámítás „...nemcsak perjogi, hanem magánjogi jelenség is. Szóval: vegyes természete van: kötelemszüntető magánjogi ügylet és egyúttal jogvédelmi perbeli cselekmény”.⁴

Névai és Szilbereky úgy fogalmaz, hogy „A beszámítási kifogás az anyagi jog és az eljárásjog közös intézménye, amely érvényesíthető perenkívül és perben is.”⁵

"A Polgári törvénykönyv magyarázata" szerint a témának különleges, kettős jellege van.⁶

Ezekkel a nézetekkel nem lehet vitatkozni, ezek helyesek. A kommentátor csak annyit tehet hozzá, hogy a közös civilisztikai forrás kétségtelen, a szabályozásnál mindkét irányú jogszabály öntörvényeit követi. Ez az egyéb, ún. határ- vagy vegyes jogintézményekhez hasonlóan - jogszabályértelmezési és jogalkalmazási problémák életre hívója. Ezekről a perbeli beszámítás jogintézménye sem maradt mentes.

A címben megjelölt téma vizsgálatát a normatív alapok szemügyre vételével kezdjük.

III.

A beszámítás mint polgári jogi intézmény

1. A polgári jogban a beszámítás - definíciószerűen - a Ptk.-ban a „nyilatkozat” címkét viseli. Nézetünk szerint a 6. sz. jegyzetben említett forrásmunka helyesen minősíti ezt a nyilatkozatot „egyoldalú ügylet”-nek, hiszen benne - hacsak a feleknek

1 I. I. D. 16, 2.

2 Ez a gondolat olyan időállónak bizonyult, hogy a Codex iuris Canonici is szükségesnek tartotta leszögezni: „Minden jogot...nem csupán kereset védelmez, hanem kifogás is” (1491. kán.), illetve, hogy „...a kifogás...jellegénél fogva végleges” (1492. kán. 2. §).

3 A körülírások megtakarítása érdekében szívesen alkalmazom az egykori tanítómesterem, Villányi László ajánlott idevágó nomenclaturát: az a követelés, amellyel szemben a beszámítás történik = főkövetelés; a beszámításra használt követelés = ellenkövetelés; a beszámításra jogosult fél = adós; az adós ellenfele = hitelező.

4 Polgári perjog, II. kiadás, 388.

5 Polgári eljárásjog, III. kiadás, 1974. 312.

6 Első kötet, 1992. 711.

nem sikerült egymással szerződést kötniök a beszámítás tekintetében - meg lehetnek mind az egyoldalúságnak, mind az ügyletnak a kritériumai. Sőt, ezek a jellemzők elkísérik a beszámítást egészen perbeli létszakáig. Ekkor az adós alperes egyoldalúan kezdeményezi a beszámítást. Ez megreked nála, ha a felperes hitelező elzárkózik, mert ekkor a bíróság veszi át a rendező szerepet. Ha a felperes igent mond, létrejött az ügylet, és pedig perbeli szerződés formájába öltöztetett, valójában polgári jogi szerződés képében. Ez utóbbihoz képest azzal a lényeges különbséggel, hogy a szerződés lebonyolítója nem maguk a felek, hanem a bíróság a maga sajátos aktusával... a bírósági határozattal. Más szavakkal: a felek autonómiája csak addig a vonalig terjed, hogy alárendelik magukat annak, hogy a beszámítás felől a bíróság döntsön. Ez a dolog *perjogi* oldala, ezt követően realizálja a bíróság az ügy *polgári* jogi tartalmát: konstituálja a beszámítást, vagy nem.

Ezt a *vibráló szerepváltást* jelölhetjük meg a perbeli beszámítás *fő jellemzőjeként*.

A beszámítást a *szerződési rendszer oldaláról* vizsgálva a kép változik, mert a Ptk. ezt a kötelem, a szerződés teljesítésének egyik módozataként ábrázolja (296. § (2) bek.). Ezt a szerepet sem tölti be azonban teljesen és általánosan, mert vannak szolgáltatások, amelyeknél maga a Ptk. kizárja, vagy csak bizonyos feltételektől függően engedi azt meg (Ptk. 297. §).

A Ptk. - a német BGB 387. §-ához hasonlóan - általánosságban szól szolgáltatások, illetve ezekből eredő követelések beszámításáról, szemben a francia Code civil 1291. cikkével, amely pénzüsszeget vagy egyenmű helyettesíthető dolgok bizonyos mennyiségét, valamint a svájci Kötelmi törvény 120. cikkével, amely pénzüsszeget vagy egyenmű egyéb szolgáltatást említ.

A beszámításra alkalmas szolgáltatások, követelések körének e tárg

meghatározása mellett a beszámítással élés leggyakrabban a pénzkövetelések szférájában fordul elő.

2. A beszámítás *alapesete* az, hogy az adós a hitelezőhöz intézett egyoldalú *nyilatkozattal* - tehát per nélkül, az anyagi jog világában maradván - *bejelenti* a beszámítást. Ezzel, anélkül, hogy ehhez a hitelező hozzájárulása, illetve a vele való megegyezés szükséges volna, a beszámítás *törvény erejénél fogva megtörtént*.

Ez nem zárja ki, hogy a felek előzetesen vagy utólagosan ne létesíthessenek megállapodást a beszámítás tekintetében (*pactum de compensando*), ebben a törvényhez képest akár kiterjesztve, akár megszorítva ennek feltételeit, sőt a beszámítás lehetőségét egyenesen ki is zárva (*pactum de non compensando*).

Ezt arra alapítjuk, hogy a Ptk. 296. §-ának (1) bekezdése szerinti beszámítást bejelentő „nyilatkozat” megtevése nem kogens előírás, hanem a szerződési szabadság kereteibe beférő elismerés jellegű diszpozitív egyoldalú aktuson (ügyleten)⁷ alapszik. Ezzel az adós nem gyakorol jogfeladást, hiszen a kötelező ellenkövetelésének érvényesítésére külön per vagy viszontkereset útján is van lehetőség.

Ezt a tételt ugyanis, vagyis azt, hogy a beszámítás és annak módozatai tekintetében a feleket kizárólagos autonóm jog illeti meg, nyomatékosítja a tudomány is, leszögezve, hogy „hivatalból... a bíróság beszámítást nem alkalmazhat”⁸.

IV.

A beszámítás realizálása perbeli kifogás útján

1. A *cél* a beszámítás elérése, az ezt szolgáló egyik eszköz a perben kifogás formájában előterjesztett oly irányú védekezés, hogy a bíróság ne ítélje meg a felperes követelését,

mert az alaptalan annak folytán, hogy ő ugyanannyival tartozik az alperesnek. Ezt fejezi ki más szavakkal a Ptk. 296. §-ának (1) bekezdése.

Ez a per bírása részére felhatalmazás a bíróság előtt elhangzott nyilatkozat alapján a beszámítás konstitutív ítéleti leszögezésére. Ezzel a felek ugyanazt érik el, mint ha az adós (a kötelezett) a hitelezőhöz (a jogosulthoz) intézett perenkívüli nyilatkozattal idézte volna elő a törvényes joghatást: a beszámítást.

Azonos joghatása ezen kívül mindkétféle módozatnak az *elévülés megszakítása*: a beszámítás tárgyában a jogosulthoz intézet nyilatkozat joghatásában azonos a Ptk. 327. §-ának (1) bekezdésében említett „teljesítésre irányuló felszólítás”-sal; a perbeli beszámítás pedig kongruál a most említett jogszabályban szereplő „a követelés bírósági úton való érvényesítés”-ével.

A kétféle joglépés között mindazonáltal jogelvi, elméleti és ezekből kifolyóan nem utolsó sorban jogalkalmazási síkon jelentős különbségek is vannak. Nem mulasztathatjuk el mindenekelőtt rámutatni arra, hogy a perbeli beszámítás bizonyos fokú eltávolodást jelent attól a jogtételtől, hogy a beszámításnak a jogosulthoz intézett nyilatkozattal való közlése *ex lege* spontán maga után vonja a főkövetelés és az ellenkövetelés megszüntését, a perbeli beszámításnál viszont e joghatás bekövetkezéséhez a beszámításnak helyt adó bírósági jogcselekményre (ítéletre) van szükség.

A „magánúton” történő beszámítás - bármennyire is egyszerű, sima megoldásnak tűnik - szintén nem tartja távol feltétlenül a *bírósági útra terelődést*. A tapasztalatok szerint ez nem is ritkán fordul elő. Ilyen eset áll elő pl., ha a hitelező utóbb pert indít az adós ellen a perenkívüli úton előidézett beszámítás semmisségének megállapítása iránt, elévülést vagy azt állítva, hogy a Ptk.-ban beszámításból kizárt ellenkövetelés kompenzálása történt.

⁷ Uo. 110.

⁸ Eörsi Gyula: Kötelmi jog, Általános Rész, Egységes jegyzet, 1985. 147.

A perbeli beszámítás alkalmazása mellett szóló momentum, hogy az adós nem kényszerül a maga részéről pert indítani ellenkövetelésének behajtására, ami esetleg hatásköri és illetékességi zavarokhoz is vezethet, hanem hatásköri és illetékességi korlátoktól feszélyezetlenül egy már - ellene - megindult perben kifogás útján érvényesítheti ellenkövetelését.

Mondhatnánk talán úgy is, hogy tulajdonképpen a pergazdaságosság elve által támogatott keresetpótló eljárás ékelődik be egy már amúgy is megindult perbe, aminek tartalma a főkövetelésnek a beszámítás tényével történt elismerése (hiszen, ha ez nem így volna, a beszámítás szóba sem kerülhetne), és így okafogyottság jogcímén a kereset elutasításának kérése, a per „elszegése”, valamint az ellenkövetelés megszűnésének a deklarálása.

Mindezzel a kölcsönös jogvita gyorsabban kerül nyugvóponttra, az eljárás - egyes szerzők szavával élve - „kényelmesebb”, nincs szükség eljárási illeték lerovására, egyugyanazon eljárásban történik meg az egymással legtöbbször amúgy is viszonyban álló kétféle követelés jogalapjának és összegszerűségének bizonyítása, elbírálása. Emellett a beszámítási kifogás még a fellebbezési eljárásban is előterjeszthető. Mindezekre tekintettel előnyösebb a viszontkeresetnél is, amely szintén eljárási illeték-köteles, nem szólva arról, hogy ezzel csak az első fokú ítélet meghozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig lehet élni.

2. A polgári perrendtartás a beszámítási kifogást önálló alakzatként nem szabályozza. Magáról a beszámításról mindössze annyiban emlékezik meg, hogy

a 147. § (1) bekezdésében a viszontkereset egyik előfeltételként írja elő, hogy a viszontkereseti követelés a felperes kereseti követelésével szemben beszámításra alkalmas legyen. A 147. § (2) bekezdése a helyi bíróság hatásköréhez kívánja meg csupán a viszontkeresettel érvé-

nyesített követelés beszámításra alkalmasságát;

- a 213. § szerint a részítélet a később hozott ítélettel a beszámítási kifogásra...vonatkozó tárgyalás eredményéhez képest hatályon kívül helyezhető vagy megfelelően módosítható.

Ez a rendelkezés egy újabb erőteljes ismerv arra, hogy az adós ugyan igényét nem kereset, hanem csak perbeli kifogás formájában érvényesíti, ez jogi jellegét illetően kiemelkedik az egyéb perbeli kifogások köréből, és noha eredménye nem az ítéleti döntésben, hanem csak az ítélet indoklásában csapódik le, különleges jelensége a jog világának;

- a főkövetelés és az ellenkövetelés egymást elenyésztető joghatásával egyformán a 229. § (3) bekezdésének az a rendelkezése, hogy az ítélet anyagi jogereje kiterjed a beszámítás mértékében - az ítéletben beszámított ellenkövetelésre is.

Bizonyos mértékig segít a beszámítási kifogás valódi eljárásjogi természetének feltárásában, ha ezt a perköltség mellékútja felől is igyekszünk megközelíteni.

A kérdést úgy kell feltennünk, hogy a beszámítási kifogással kapcsolatos perekben melyik felet nyilvánítják pernyertesnek, és melyiket pervesztesnek, hiszen a Pp. 78. §-ának (1) bekezdése szerint ennek a ténye döntő a perköltségek viselése szempontjából.

Nézetünk szerint ennek előkérdéseként azt kell elbírálni, hogy in concreto megfelelt-e az alperes a célszerű és jóhiszemű pervitel követelményének (Pp. 75. § (1) bek.), okot adott-e a perre (Pp. 80. § (1) bek.), amikor a jogérvényesítésnek nem általános útját (keresetlevél benyújtása, Pp. 121. § (1) bek.) választotta, hanem csupán védekezésként beszámítási kifogás formájában ellenkövetelést állított a főköveteléssel szemben.

Felperesi (hitelezői) oldalról azt lehetne mondani, hogy neki nem volt kötelessége bevárni, hogy az alperes

(az adós) indít-e ellene keresetet ellenkövetelése behajtására vagy sem, őt az Alkotmány értelmében (57. § (1) bek.) megilleti a bírósági jogvédelem. Azt sem kellett tudnia, hogy ellenfele egyáltalán fellép-e ellene peres úton, illetve, hogy ezt kereset vagy viszontkereset formájában fogja-e tenni. Ekképp ő nem minősülhet pervesztesnek pusztán azon az alapon, hogy a jóhiszemű pervitel követelményének megfelelően a beszámítási kifogás elfogadásával megkönnyítette a per elintézését.

Az alperes viszont azt hozhatná fel, hogy törvényes akadály hiányában őt sem korlátozta semmi jogvédelmi igénye érvényesítési módozatának megválasztásában; emellett a beszámítási kifogás joglépésének igénybevételével kifejezetten szolgálta a Pp. 3. §-a (2) bekezdésében az igazság érvényesülésének egyik biztosítékaként megszövegezett alapelvet: a pergazdaságosságot.

E párharcban nézetünk szerint az alperes oldalára kell állnunk, mert a beszámítási kifogás előterjesztése a bíróságot abba a helyzetbe juttatta, hogy a polgári jogi parancs (Ptk. 296. §) folytán a főkövetelés jogalapja megdőlvén, nem tehet mást, mint hogy a keresetet elutasítja. Ennek következménye viszont a pervesztesség deklarálása mellett a felperes marasztalása a perköltségekben.

Abban a kérdésben, hogy a perbeli beszámítási kérelemnek való helyt adás esetében a kereset elutasításának, és ebből folyóan a felperes pervesztessé nyilvánításának van helye, megerősít bennünket az alábbi jogirodalmi vélekedés:

„...az alperes pernyertessége akkor következik be, ha a bíróság a felperes keresetét elutasítja, mert ez az elutasítás azt jelenti, hogy a keresettel érvényesített jog a felperest ... megillette ugyan, az alperes azonban ... olyan körülményt (pl. beszámítást) igazolt, amely a jog érvényesítését az alperessel szemben kizárja.”⁹

Alakulhat természetesen ettől eltérően a helyzet, ha a pernyertes alpe-

res terhére a Pp. 80. §-ának (2) bekezdésében meghatározott perbeli cselekvések valamelyike fennförog. E körön kívül is elképzelhető, hogy a tényállásban olyan momentumok merülnek fel, amelyek kétségesse tehetik, hogy a beszámítási kifogás „szükséges” perbeli lépés volt.

Mérlegelési szempontul kell szölgálnia végül annak is, hogy az alperes a beszámítás lehetőségéhez tisztán polgári jogi eszköz alkalmazásával is hozzájuthatott volna.

Mindebből az folyik, hogy beszámítási kifogás esetében a perköltség viselése föl az ügy összes körülményeinek különösen gondos mérlegelésével kell dönten, mert egyedül a pernyertesség absztrakt kritériuma nem feltétlenül mindig irányít el.

3. Közbevetőleg kell megjegyezni, hogy a választottbíróági törvény nem szabályozza a beszámítási kifogást. Nem így a Kamarai Választottbíróóság Eljárási Szabályzata. Ennek 34. § (3) bekezdése a választottbíráskodás jellegéből adódó azt a speciális szabályt tartalmazza, hogy a Kamarai Választottbíróóság megtagadhatja a perbeli beszámítási kifogás elbírálását, ha az abban érintett követelés tekintetében a Választottbíróóság hatásköre nem áll fenn. Egyebekben a Választottbíróóság gyakorlata a beszámítási kifogás elbírálása tekintetében teljesen egybevág a bíróságokéval.

Normatív különbség áll fenn a fentiekben említett hatásköri eltéréseken kívül még abban, hogy amennyiben a fél által előterjesztett beszámítási kifogás több tényállásbeli és jogi kérdés tisztázását teszi szükségessé, a Választottbíróóság választottbíróági díj megfizetését írja elő a fél terhére. Ennek le nem rovása esetében a Választottbíróóság a beszámítási kifogást úgy tekinti, mintha azt elő sem terjesztették volna (Díj- és Költségszabályzat 5. § (3) bek.).

4. A Pp. területére visszatérve, nem mulaszthatjuk el rámutatni arra,

hogy a perbeli beszámítás vonatkozásában a jogirodalom eléggé tartózkodó. Egy kérdésre azonban minden idevágó munka - részletesen és egymás között azonos nézeteknek adva hangot - kiterjeszkedik: ez a viszontkereset és a beszámítási kifogás egymásközt különbözőségeinek alapos kifejtése.

E téma felvázolását - azt ismertnek tételezve fel - mellőztük, mivel a jelen tanulmány tematikus beállítására eltérő szerkezetű és szempontú megvilágítást igényelt.

5. A továbbiakban az igényel tárgyalást, hogy a Pp. általános szabályai milyen különleges teendőket rónak a több vonatkozásban mégis rendhagyó perbeli beszámítás „elintézése” kapcsán. Ebe azért is bele kell bocsátkoznunk, mert gyakorlati esetekben tanúi voltunk szabályosságuk tekintetében vitatandó eljárás módoknak.

Előterbe annak leszögezését helyezzük, hogy a perbeli beszámítási kifogás érvényesítése a fél kizárólagos, autonóm alanyi joga, ezzel egyedül ő, és senki más - a bíróság sem - élhet, azt a félre oktrojálni nem lehet, mint ez egyenesen folyik a Pp. 2. §-ának (1) bekezdéséből és a 4. §-ból. Ugyanígy nem áll módjában a bíróságnak a viszontkereseti kérelmet a Pp. 3. §-a (1) bekezdésének utolsó mondata alkalmazásával beszámítási kifogássá átminősíteni. (Ilyen ítélettel már találkoztunk.)

Mindezt Novák István sommásan így fejezi ki: „A bíróság hivatalból beszámítást nem alkalmazhat.”¹⁰

A most kifejtettek logikai megfelelőjének tekintjük, hogy a bíróság a beszámítási kifogás elbírálását nem háríthatja el, nem utasíthatja az adóst külön perre,¹¹ nem rendelhet el elkülönítést és áttételt. (Az elkülönítés a fő- és az ellenkövetelés közötti jogi, gazdasági, pertechikai összefüggés szétdarabolását, a beszámítási kifogással szem előtt tartott intézményi cél meghiúsítását jelentené.)

De lege (Pp. 213. § (2) bek.) e kettő jogi sorsa - időlegesen - csak annyiban választható el egymástól, hogy ha a beszámítási kifogás eldöntése végett a tárgyalást el kell halasztani, a bíróság a főkövetelés tekintetében részítéletet hozhat. Ennek is azonban csak lebegő hatálya van, hiszen az idézett jogszabály-hely szerint a részítélet a beszámítási kifogásra vonatkozó tárgyalás eredményéhez képest hatályon kívül helyezhető vagy megfelelően módosítható.

6. Perbeli beszámítási kifogás előterjesztése esetében a következő eljárásjogi eshetőségek merülhetnek fel:

a) Ha a hitelező a beszámítás ellen nem tiltakozik, vagyis azt ezzel tulajdonképpen elismeri, ezzel bekövetkezik a Ptk. 296. §-ának (2) bekezdésében meghatározott joghatás, ha csak ennek perrendi síkon nem állja útját, többek között, a Pp. 4. §-ának utolsó két mondatában előírt rendelkezés alkalmazása. Minthogy a felperes kereseti követelése a törvény erejénél fogva beteljesedett, beszámítással kielégítést nyert, a felperes nyugodtan el is állhat keresetétől, aminek alapján, vagy a bíróság a felek közös kérelmére a per a Pp. 157. §-a alapján megszünteti.

Ha a fél, illetve a felek a most említett jogcselekmények valamelyikével nem éltek, a hitelező a jogvédelemre irányuló igényét miután erre nézve a beszámítással kielégítéshez jutott - elvesztette; ezért ilyenkor keresetét a per főtárgya tekintetében el kell utasítani. Arról, hogy a perbeli beszámítási kifogás eredményre vezetett, az adós a bíróság befejező határozatának indokolásából szerez tudomást.

b) Ha a hitelező tiltakozik a beszámítási kifogásnak helyt adás ellen, a bíróságon a sor, hogy érdemben döntsön a főkövetelés és az ellenkövetelés alapossága vagy alaptalansága föl. Ha a főkövetelésre irányuló keresetet el kell utasítani, ezt tárgy-

10 A kereset a polgári perben, 1996. 233.

11 BH 1973/I, 16. sz.

talanná teszi a belebocsátkozást a perbeli beszámítási kifogás elbírálásába, ez végleg kihullik Iustitia rostáján (nem így viszontkereset esetében).

c) Amennyiben a főkövetelés önmagában megítélhetőnek mutatkozik, a perbeli beszámítási kifogás mint saját lábán álló polgári jogi igény érvényesíthetőségének eljárásjogi és anyagi jogi előfeltételeit kell vizsgálat alá venni.

Ennek eredménye önmagában – de csak közvetve, értelmileg – kitűnik ugyan a bíróság ítéletének rendelkező részéből (abból t.i., hogy az ítélet elutasító vagy helyt adó-e?) –, de kifejezetten is meg kell találnunk, nem itt, hanem az ítélet indoklásában, ennek magyarázó, indokoló kifejtését.

Ez érthető is, hiszen nem kereseti, viszontkereseti kérelemről, hanem egyéb (védekezés jellegű) percselekményről – kifogásról – van szó. Az e felett való döntésnek nem a rendelkező részben van a helye.¹²

Ennek leszögezése teljesen összhangban van azzal a ma már közhelyszerűnek számító megállapítással, hogy a perbeli beszámításnak nincs „önálló léte”.

A perbeli beszámítási kifogás ítéleti indoklásban helyet foglalása doktrínahű –, de ez semmiképpen sem jelent áldozatot a pusztá formá oltárán. Ezt a doktrínahűség nem jár ugyanis hátránnyal az érintett félre, hiszen, ha a perbeli beszámítás tekintetében a bíróság állásfoglalása

sérelmes reá nézve, semmi akadálya nincs annak, hogy az ítélet indokolása ellen fellebbezéssel éljen. (A Pp. 233. §-ának (1) bekezdése és 233/A. §-a ugyanis a fellebbezést a bíróság határozata /végzése/ ellen engedi meg, ámde nem csupán ezek rendelkező része határozat, hanem ennek a körébe tartozik indoklásuk is.)

Bár a kifejtettekkel kitűnően magának a jogszabálynak a szövegéből is levezethető, a Kommentár szükségét érezte annak, hogy külön is figyelmeztessen:

„a beszámítási kifogás teljesítésére a rendelkező részben nem kell utalni, és az indoklásból kell kitűnnie annak, hogy az alaposnak talált beszámítási kifogás folytán a bíróság csökkentette, esetleg mellőzte, az alperes marasztalását”.¹³

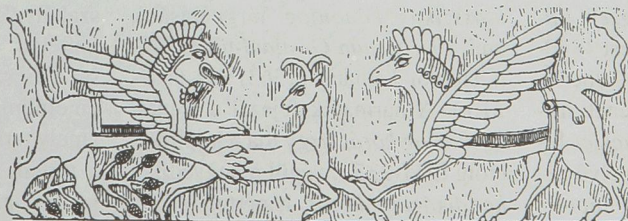
Esetleges félreértések elkerülése érdekében erősítjük csak meg, hogy a rendelkező részben a hallgatásnak csupán a beszámítási kifogás mikénti elbírálására kell vonatkoznia, a főkövetelés jogi sorsáról (teljes vagy részleges elutasítás formájában) természetesen kifejezetten rendelkezni kell. Nem felel meg ennek az olyan ítélet, amely rendelkező részében a főkövetelést meg sem említve, az alperest csupán a kamatok tekintetében marasztalta.

Egy ilyen konkrét ítélet indoklásából sejteni lehetett, hogy a bíróság azért járt így el, mert azon az állásponton volt, hogy a beszámítás a törvény erejénél fogva megvalósult, a szembenálló követelések „kioltot-

ták” egymást, és ekképpen a bíróságnak nem volt már döntési jelleggel miről rendelkeznie.

Annyi helyes ebből, hogy a főkövetelés és az ellenkövetelés *anyagi jogilag tényleg megszűnik ugyan*, de mivel az alperes beszámítás formájában vitát kezdeményezett, és ennek során a keresettel kapcsolatban polgári jogi igénnyel lépett fel a fellepéssel szemben, a viszontkeresettől ugyan sokban eltérő, de ahhoz mégis némileg hasonló *sui generis helyzet alakult ki*. Ebben a bíróság nem tekinthet el attól, hogy *perbeli rendelkezés formájában* szavát ne hallassa. A beszámítás perbeli érvénysítésével az adós lemondott arról, hogy a Ptk. 296. §-ának (1) bekezdésében felállított vagylagosság első fele szerint – tehát perenkívüli polgári jogi nexusban – szerezzen érvényt igényének. Most már perről van szó, amelyben a bíróság joga és kötelessége annak konstitutív leszögezése: megvan-e a törvényes alapja a beszámítás hatályosulásának, illetve, hogy ennek milyen hatása van a főkövetelésre nézve (a vagylagosság második fele).

Öröndetes lenne, ha ez a szerény tanulmány valamennyire is hozzá tudna járulni a perbeli beszámítás jogágakat átszelő, igen praktikus, rendhagyó volta miatt elég sok jogi nehézséggel terhelt intézménye lényegének további megvilágításához.

¹² Ez negatív folyik a Pp. 213. §-ának (1) bekezdésében olvasható szövegből: „A...döntésnek ki kell terjednie...valamennyi kereseti kérelemre”. Mint fentebb kifejtettük, a perbeli beszámításnál nem kereseti kérelemről, hanem éppen ellenkezőleg, kereseti *ellenkövetelésről* van szó!

¹³ Kommentár, Első kötet 1062.

SZEMLE

SZUROMI SZABOLCS:

a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Kánonjogi Posztgraduális Intézete
hallgatója

ERDŐ PÉTER:

Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés*

(Egyház és jog – Kiadványok a kánonjog és az egyházakkal kapcsolatos jog köréből)

1. A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet (PPKE KPI) első kiadványaként látott napvilágot. A szerző, Erdő Péter, kánonjogász, a PPKE KPI vezetője. Fő kutatási területe az egyházi alkotmányjog és a középkori kánonjogtörténet. Számos kánonjogi cikkein és a hatályos egyházjoggal kapcsolatos könyvein kívül kiemelendő a kánonjogi tudománytörténetről írt kézikönyve (*Intruductio in historiam scientiae canonicae. Praenotanda ad Codicem*, Roma 1990.). Ebben a munkájában Erdő Péter az egyházi jogtörténet egy másik területéről ad áttekintést, amikor a kánonjogi források történetébe kívánja bevezetni az olvasót. A könyv nemcsak a magyarországi tudomány területén számít hiánypótlónak (magyar nyelven az eddigi legrészletesebb kánonjogi forrástörténet Bánk József, *Kánoni jog*, Toms. I-II. Budapest 1960-1963. első kötetében volt fellelhető), hanem a teljes kánonjogtörténeti irodalomban is. Alphons M. Stickler bíboros méltán elismert latinnyelvű kézikönyve (*Historia iuris canonici latini, Historia fontium*, Torino 1950.) óta a kánonjog forrástörténetét átfogó módon bemutató, a leg-

újabb kutatási eredményeket feldolgozó jelentősebb munka nem látott napvilágot. Ez többek között Stickler művének idő- és egyedülállóságát mutatja, amely megjelenéséig módszeresen feldolgozta a kánonjogi forrásokkal kapcsolatos irodalmat. Ám az eltelt több mint négy évtized olyan új radikális kutatási eredményekkel szolgált, amelyek elkerülhetetlenné teszik az egyházjog forrásszövegeinek újbóli feldolgozását kézikönyvi szinten (vö. *Gaudemet, J., Le sources du droit canonique, VIIe-XXe siècle. Rep(res) canoniques. Sources occidentales* (Droit canonique), Paris 1993.).

Erdő professzor erre vállalkozik. Műve a témához képest gördülékeny stílusban, Sticklerétől részben eltérő struktúrában mutatja be a források kialakulását, szerkezetét, megjelölve a legjobb kritikai kiadásukat, illetve a legfontosabb szakirodalmat. Terjedelméből fakadóan nem teszi teljesen nélkülözhetővé Stickler könyvét, ám nem is ez a szándéka a szerzőnek.

2. Szerkezetét tekintve a könyv kronologikus, azon belül szisztematikus rendben tárgyalja anyagát négy fejezetre felosztva. A munkát az egyházjog forrásaival kapcsolatos terminológiai megalapozás vezeti be (1-14.). Ezt követi első fejezetként a *ius antiquum* időszakának bemutatása, azaz a Gratianus előtti források számbavétele és jellemzése (15-163.), majd ezután a szerző áttér a klasszikus kánonjog tárgyalására, ami a *Decretum Gratiani*-tól (1140) a Trentói Zsinatig (1563) tart (165-216.). A harmadik fejezet a *trentói egyházjog korát* tárgyalja a kodifikációig (217-235.), végül a negyedik a *kodifikációk korát* ismerteti (237-256.), általános eligazítást nyújtva nemcsak a két kódexről (*Codex iuris canonici, Codex canonum eccle-*

siarum orientalium), hanem az egyéb forrásokról is, azok publikálási helyének megjelölésével, továbbá a részleges egyházjog forrásait is megjelölve Magyarországra való tekintéssel.

A szerző kritikusan válogatja össze a hivatkozásokban megjelenő irodalmat, amelyből, ha nem is teljes, de reprezentatív képet alkothattunk, az egyes források kapcsán a tudományos kutatást foglalkoztató problémákról.

Erdő művének sajátja a könyv elején található terminológiai áttekintést nyújtó bevezetés. Itt a szerző először a jogforrás fogalmát tisztázza (1-2.), amely rövid definitív leírás mögött is érezni lehet a megbújó kortárs jogfilozófiai problémákat. Majd meghatározza, az egyházjogi forrástörténet fogalmát és azt, hogy ehhez milyen módszer alkalmazása szükséges. Az Erdő által követett módszer a forrás- és irodalomtörténet, amelynek tükrében reflektál az adott művek jogi értékére. Erdő ezzel a felfogásával klasszikus iskolát követ, amely lehetővé teszi az egyes kánonjogi gyűjtemények objektív értékelését. A szerző részletes eligazítást ad a kánonjogi gyűjtemények osztályozására (4-10.), melyhez hasonló felosztás Sticklernél is megtalálható, ám a két struktúra nem teljesen fed egymást, arról nem is beszélve, hogy a csoportosításhoz fűzött megjegyzések közérthetőbbé teszik a felosztást, mint azt Stickler tette. A négy fajta felosztásból (jogszabályok jellege, gyűjtemények tekintélye, a gyűjtemények genuinitása, a jogszabályok rendezése) ki kell emelnünk a második csoportot, amely területén a közfelfogásban (de a történeti és jogász közfelfogásban is) nagy zavarokat tapasztalhattunk. Ezt teszi helyre a szerző, amikor meghatározza a magángyűjtemény, a törvénykönyv és a hiteles

gyűjtemény fogalmát (6-7.). Végezetül röviden felvázolja az egyházjog egyes periódusait (10-14.).

Ki kell emelnünk a II. fejezet VII. artikulusában (207-216.), illetve a III. fejezet III. artikulusában (227-229.) tárgyalt zsinati gyűjtemények, szinodális könyvek, és a részleges jog gyűjteményeinek kérdését, amely újdonság Stickler könyvéhez képest és a magyar vonatkozásokat is felsorakoztatja.

Külön méltatást érdemel a *Decretum Gratiani*-ről szóló rész (165-179.), amelyet a szerző avatott műgonddal dolgozott ki a legújabb publikációk és kongresszusok tudományos eredményei alapján (vö. J. Gaudemet, A. Winroth, és R. Weigand kutatásai), így nemzetközi szinten is a kérdés egyik legjobb feldolgozása.

A Római Kúriával foglalkozó alpontról is (III. fejezet IV. 229-235.)

meg kell emlékeznünk, aminek különös értéke a jegyzetekben található bőséges irodalom és forrásmegjelölés.

3. A könyv használatát segíti a XII-XX. oldal szakirodalmi tájékoztatója. A szerkesztő (Rihmer Zoltán) név és címmutatóval, illetve tárgymutatóval látta el a szöveget. Ezzel kapcsolatban azonban egy kritikai észrevételt kell tennünk. Mint már említettük a könyv legfontosabb érdeme, hogy tartalmazza az elmúlt évtizedek új kutatási eredményeit és a legújabb kritikai szövegkiadásokat, amelyeket a szerző a lábjegyzetben jelöl, azonban a mutatók csak a főszöveg anyagát tartalmazzák, amire a szerkesztő fel is hívja a figyelmet. Ám a forráskiadványok visszakérésére, hacsak a szerző nincs külön kiemelve a főszövegben, ezzel nehézkessé válik. Ugyanígy sajnálatos

jónéhány sajtóhiba, melyek közül a legzavaróbb a „birodalom” és a „kronologikus” szavak felcserélése (42. oldal, *d* pont; 106. oldal, első bekezdés).

Összefoglalóan Erdő professzor könyve Stickler bíboros munkájához képest nemcsak a legújabb kutatások eredményeit sorakoztatja fel, hanem új szempontokkal is gazdagítja anyagát, illetve más szisztemába csoportosítja az egyes jogforrásokat. A kötet majdnem minden oldaláról sugárzik a gyakorló, a hatályos egyházjog rendszerét teljesen ismerő kánonjogi gondolkodás. Megjelenését csak üdvözölhetjük, hiszen a magyar teológiai, történeti és jogi alpműveltségéből erőteljesen hiányzó területhez nyújt kézikönyvet, ezzel nagy segítséget adva ezen tudományok elsajátításában, illetve a magyar összehasonlító forrástörténeti kutatások tudományos fejlesztésében.

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

Az 1997 decemberében megjelent egyetemi tankönyv a több jogrendszer összeűtköztetéséből adódó ún. kollízió, az alkalmazandó jog meghatározásának kérdéseit: a hagyományosan „nemzetközi magánjog”-nak nevezett joganyagot tárgyalja. A tankönyv egyetemi hallgatóknak íródott, azonban minthogy a kollíziós jog egészét vizsgálja, a napjainkban hihetetlen fellendülést mutató nemzetközi kereskedelmi jogi viszonyok szempontjából is létfontosságú. A mű ugyanis gyakorlati és elméleti szakemberek számára is ma már elengedhetetlen ismereteket tartalmaz pl. atekintetben, hogy egy gazdasági társaság melyik országban tekintendő honosnak, ami egyben azt is jelenti, hogy a társasági szerződés érvényességét ennek az országnak a jogrendje dönti el. Ugyanígy egy külgazdasági szerződésre alkalmazandó jog kérdésben sem könnyű nemzetközi kollíziós magánjogi ismeretek nélkül választ adni.

A tankönyv alapvetésként a nemzetközi kollíziós problémával, majd a kollíziós magánjog kialakulásának történetével, ezt követően az Általános részzel és a Különös részzel foglalkozik. Az általános részbeli fejtegetések bemutatják a kollíziós tényállást és a szabályozás sajátos: utaló módszerét, a nemzetközi kollíziós magánjog funkcióját és fogalmát, valamint e jogág rendszerét és forrásait. Foglalkozik az Általános rész a jogszabálytan kérdéseivel, valamint a kollíziós szabály alkalmazásával (viszonosság, közrend, stb.).

A Különös rész jogáganként veszi sorra a személyek jogállása, a dologi jog, a kötelmi jog (ezen belül a jogválasztás és az ennek hiányában alkalmazandó jog), valamint a szerződésen kívüli károkozás kérdéseit. A nemzetközi kollíziós öröklési jog, és a családi jog (ezen belül: a házasság, a családi jogállás és a gyámság) kérdéseit a nemzetközi munkajogviszonyok bemutatása zárja. A tankönyv utolsó része nemzetközi eljárási jogi kérdésekkel (joghatóság, nemzetközi polgári eljárásjog, külföldi határozatok elismerése és végrehajtása) foglalkozik.

A munka alapvetően a magyar nemzetközi magánjogi Kódex: az 1979. évi 13.tvr. bemutatására törekszik, azonban emellett gyakori nemzetközi kitekintés, számos elméleti és gyakorlati kérdés, így jogeset és példa vázolása teszi élővé a kollíziós jog bemutatását. A tankönyv tárgymutatót tartalmaz és Függelékben közli a Kódex szövegét.

A munka nemzetközi kereskedelmi és magánjogi (öröklési, családi és munkajogi kérdésekkel foglalkozó) ügyvédek, üzletemberek, és természetesen egyetemi hallgatók számára elengedhetetlen segédeszközként nyújt eligazodást a 20. század végének egyre inkább nemzetközi kereskedelmi centrummá váló Magyarországnak.

LOGOD BT

Kereskedelmi és Szolgáltató Betéti Társaság, 1012 Budapest, Logodi u. 49.; telefon/fax: 175-1490 ill. 214-2453.

SZEMLE

NAGY LÁSZLÓ:

professzor emeritus,

József Attila Tudományegyetem
(Szeged)Újabb lépés az
összehasonlító munkajogi
publikációk területén

(Prugberger Tamás:

Magyar és Európai Munka- és Közszolgálati Jog)*

1. A rendszerváltást követően rendkívül megnőtt az összehasonlító jog iránti érdeklődés. A megelőző évtizedekben az összehasonlító jog a tudománynak eléggé elhanyagolt területe volt. Az Állam és Jogtudományi Intézet és egy - egy egyetemi tanszék keretében talált művelőkre. Az érdeklődés inkább az aktuális és gyakorlatibb területek felé fordult. Mára világossá vált, hogy az összehasonlító jognak az időszerű kodifikációs problémák megoldása, de különösen hazánk jövő fejlődése szempontjából rendkívül nagy gyakorlati jelentősége van. Ezért örömmel kell üdvözölni minden összehasonlító jogi munkát.

Megítélésem szerint az átlagosnál nagyobb fontossága van az összehasonlító jogi kutatá-soknak, elemzéseknek a munkajog és ezen belül is különösen a munkaiügyi kapcsolatok területén. A nyugati piacgazdaságokban a munkajog, de különösen a munkaiügyi kapcsolatok terén a II. Világháborút követően mind az elmélet, mind a jogalkotás és a gyakorlat területén rendkívül gyors és jelentős mértékű fejlődés ment végbe. Ezekről a változásokról a publikációk, a tanulmányutak, a kong-

resszusok vitái alapján csak nagy vonalakban voltak ismereteink, a részletekről, a gyakorlati tapasztalatokról azonban alig volt képünk. Ezt elég jól tükrözték a rendszerváltást követő kodifikáció vitái és egyes létrejött vitatható megoldások, de főképpen a végrehajtás során különösen a munkaiügyi kapcsolatok terén - mutatkozó bizonytalanság és a mai napig is tartó késlekedés pl. a kollektív szerződések kötésénél vagy az üzemi tanácsok működésénél, szerepének megítélésénél. Prugberger Tamás munkája e lemaradás behozásához kíván segítséget adni. Munkája, amely harmadik - bővített - kiadásban jelent meg egyben egy érdekes kísérlet is. A *piacgazdaságok elméleti és gyakorlati megoldásainak ismertetését követően ezeket összeveti a magyar szabályozással* és igyekszik egyben a szerinte helytelen vagy hiányos szabály módosítására, kiegészítésére is javaslatot tenni.

Megjegyzem, a munka tartalma bizonyos mértékig több, mint amit a cím jelez. Több abból a szempontból, hogy nemcsak az európai országokat tárgyalja, hanem minden témával kapcsolatban bemutatja az Egyesült Államok szabályait és gyakorlatát is. Helyesebb lett volna talán a „nyugati piacgazdaságok joga” megjelölést használni. Ez azért is indokolt lenne, mert a munka nem tartalmazza az Európai Unió által létrehozott joganyagot. Ez nyilván nem is fért volna bele a szerzőnek abba a célkitűzésébe, hogy az egyes államok jogát mutassa be.

2. A munka igen terjedelmes, közel 500 oldalnyi. Ezen belül öt részre tagozódik. Az első rész a *munkajogi szabályozás eredete, rendszere és alapelvei* címet viseli és ezen belül két fejezetben a rendszertani kérdé-

sekkel és történelmi tapasztalatokkal, ill. a munkával összefüggő szociális és egyéni alapjogokkal, valamint szabályozási elvekkel foglalkozik. A második rész *munkaiügyi kapcsolatok - kollektív munkajog* cím alatt hat fejezetben a kollektív munkajog rendszerét és célját, majd a koalíciós szervezetek és koalíciós tárgyalások jogát, valamint a kollektív szerződés, az üzemi tanács, üzemi megállapodás, továbbá a kollektív munkaiügyi viták rendezése kérdéseit és végül a munkaküzdalem jogi szabályozását tárgyalja. A harmadik rész az *individális munkaviszonyról* szól. Ennek keretében egy általános bevezetőt követően a munka-jogviszony szereplőivel, a munkajogviszony keletkezésével: a munkaszerződéssel, ennek módosításával, megszűnésével és megszüntetésével, majd a munkáltató és a munkavállalók jogaival és kötelességeivel, a munkaidő, a pihenőidő és a szabadság rendszerével, a munka díjazásával, a munkajogi felelősség rendszerével és tartalmával és az egyéni munkaiügyi viták elbírálásának rendszerével foglalkozik. Ezt a részt a vállalkozási és megbízás jellegű jogviszonyok témájával zárja. A negyedik részt a szerző a *közép és kelet európai volt szocialista országok munkaiügyi szabályozása* átalakítása áttekintésének szenteli és négy fejezetben egy általános bevezetést követően a *munkáltatói és munkavállalói érdekképviseleti szervezetek* rendszerét és jogállásának szabályozását, majd az érdekegyeztetés, a tarifaszerződések, az érdekviták és a munka-küzdalem szabályozását és végül az egyéni munkaviszonyok jogi szabályozása átalakításának főbb irányvonalait tárgyalja. Az ötödik rész az *összefoglaló értékelés* címet viseli és ennek keretében a szerző röviden összegezi részben az *Európai Közösség államai és Nyugat-Eu-*

* Prugberger Tamás: Magyar és Európai Munka és Közszolgálati Jog (a magyar és a közép-európai munka és közszolgálati jog reformja a nyugat-európai államok jogi szabályozásának tükrében, az amerikai megoldásokra is kitékintéssel). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1977. 482.

rópa, ill. az új magyar jogi kodifikáció főbb vonásait. A kötetet német nyelvű összefoglaló, valamint a munkajog szerkezeti sémáit bemutató táblázatok zárják. Az előbbi Ploetz Manfred professzor munkája, az utóbbiakat szintén ő készítette a szerző közreműködésével. Szeretném külön felhívni a figyelmet e táblázatokra, mert nagyon megkönynyíthetik a munkajog egyes intézményei rendszerének megértését és általában a munkajog oktatását.

3. A szerző hatalmas mennyiségű jogszabályi anyagot dolgoz fel. Emellett széleskörű irodalmi anyagra támaszkodik. Igyekszik az elméleti megállapítások, vitás kérdések esetén a tudomány állásfoglalását mindenkor bemutatni. Külön kiemelését kíván az a körülmény, hogy a szerző nagy súlyt fektet arra, hogy minden témával kapcsolatban bemutassa a közszolgáltatásra vonatkozó szabályozást és elméleti megállapításokat. Eddig ilyen összefoglaló kép nem állt rendelkezésünkre a közszolgálati jogviszonyok helyzetéről a nyugati piacgazdaságokban. Erre pedig nagy szükség van, mert mind a tudomány, mind a gyakorlat körében kialakult az a mind egységesebb vélemény, hogy a közalkalmazottakra és a köztisztviselőkre vonatkozó jelenlegi törvények felülvizsgálatra szorulnak és e felülvizsgálat során indokolt lenne egy egységes szabályozást megvalósítani akár a Munka Törvénykönyve, akár egy külön törvény keretében. Ebben jelentős segítséget adhatnak a nyugati piacgazdaságok megoldásai.

4. A szerző – amint már az előbbiekben említettem – nemcsak a nyugati országok szabályait és az ezekhez fűződő elméleti állásfoglalásokat ismerteti, hanem ezeket összeméri a jelenlegi hatályos magyar szabályozással, valamint a hatályos törvény kodifikációja során felmerült, de meg nem valósított javaslatokkal. Ennek kapcsán a szerző számos elméleti megállapítást fogalmaz meg, kritikai észrevételeket, javaslatokat tesz. Ezek felsorolása is meghaladná e cikk kereteit. Ezért

csak arra szorítkozom, hogy – mint egy példaszerűen – néhány, általam fontosnak tartott témára kitérjek.

A szerző a munkajogi kodifikációval kapcsolatban több lényeges megállapítást tesz. Így kifejti, hogy a gazdaságra és a közszolgáltatásra vonatkozó szabályokat, beleértve a kollektív jogviszonyokat is, egységesen a Munka Törvénykönyvében kellett volna rendezni. Mind a gazdaságban, mind a közszolgáltatásban létrejövő munkaviszonyok azonos jellegűek lényegüket tekintve a „függő munka” kategóriájába tartoznak. Ez az álláspont megfelel a magyar munkajogban uralkodó nézeteknek is.

E témához kapcsolódik a szerző álláspontja a munkajog és a polgári jog, ill. a Munka Törvénykönyve és a Ptk. közötti kapcsolatra vonatkozólag. Álláspontja szerint a polgári jog, illetve a Ptk. a munkajog, illetőleg a Munka Törvénykönyve mögöttes területe, ahová mindig vissza lehet és kell nyúlni, ha a munkajog vagy a törvény nem rendelkezik vagy nem kínál megfelelő megoldást. Ennek alátámasztására három indoka is van. Egyrészt vannak olyan jogelvek, rendelkezések, amelyekre a törvény nem tér ki. Másrészt nem is szükséges, hogy kitérjen, mert csak ismétli a Ptk. rendelkezését. Egyszerűbb lenne, ha – elfogadva a polgári jog mögöttes jog jellegét – ilyenkor a Ptk. rendelkezéseit alkalmaznánk. Ezzel kapcsolatban utal harmadik indokként a francia gyakorlatra. Itt ugyanis a többi nyugati országgal ellentétben van Munka Törvénykönyve, de ennek ellenére egy-egy esetben visszanyúlnak a polgári jogi rendelkezésekhez. (A félreértések elkerülése érdekében meg kell jegyezni, hogy a francia szabály nem „valóságos” Munka Törvénykönyve. Hosszas kodifikációs kísérletek után 1972-ben a munkajog egész joganyagát nemcsak a törvény szintűeket – egységes szerkezetbe foglalva Munka Törvénykönyve elnevezés alatt közétették. Ezt évente hivatalosan felülvizsgálják, karbantartják.) A munkajog és a polgári jog kapcsolata mind a tudomány, mind a gyakorlat köreiben vi-

ta tárgya attól az időponttól kezdődően amióta a munkajog önálló jogág jellege napirendre került. Számosan osztják a szerző álláspontját. Én inkább azokhoz csatlakozom, akik szerint a munkajog a polgári jogtól független jogág és ha valamely jogintézmény, vagy elv elméleti megalapozása, vagy jogszabályi rendezése hiányzik, ezt a munkajog keretében kell pótolni. Ennek az álláspontnak a kifejtése meghaladná e cikk kereteit. Itt csak két – inkább gyakorlati jellegű – érvre hivatkozom. A munka világának szereplői számára rendkívül fontos, hogy a jogi szabályozás mindenkor stabil, világos és áttekinthető legyen. Ez nagyon nehezen valósítható meg akkor, ha egy-egy vitás esetben egy másik és általuk nem ismert jogterület szabályait vagy esetleg a jogi szabályozásban vagy a bírói gyakorlatban nem is mindig egyértelműen megfogalmazott elveit kell megkeresniük, alkalmazniuk. Ugyanakkor az is gyakorlati tapasztalat, hogy valamely jogág egy-egy intézménye nem vihető át, nem alkalmazható egy másik jogágban változtatás nélkül. Így pl. van kártérítési felelősség mind a polgári jogban, mind a munkajogban, de a kettő lényegesen eltérő vonásokat mutat.

5. A munkaügyi kapcsolatok tárgyalása során a szerző számos megalapozott kritikai észrevételt tesz a jelenlegi jogi szabályozásra. Helyesen mutat rá, hogy a gyűlekezési és szervezkedési jog érvényesülését továbbbi garanciákkal kellene megerősíteni. Helytelennek tartja, hogy a törvény nem szól a szakszervezeteknek az államtól való függetlenségéről és bár a törvény rendelkezik a szakszervezetet a munkáltatóval szemben megillető jogokról, de e téren inkább a tájékoztatáshoz való jog és az ellenőrzés lehetősége dombozik ki, nem pedig a konkrét érdekvédelem lehetősége. Ezzel összefüggésben is helytelennek tartja a szakszervezetek kifogásolási jogának a szűkítését. Indokolatlannak tartja, hogy fontos kérdések – pl. a sztrájkjog – nem a Munka Törvénykönyvében vannak szabályozva.

A szerző az érdekegyeztetésnek a Munka Törvénykönyvében meghatározott rendszerét több szempontból nem tartja kielégítőnek. Meg kell jegyezni, hogy az „*érdekegyeztetés*” kifejezést tágabban értelmezi, mint a törvény és a hazai gyakorlat. E fogalom alá vonja mind a két, mind a többoldalú tárgyalásokat. A törvény és a gyakorlat viszont a két oldalúakat „*kollektív tárgyalás*” fogalom alatt tárgyalja és az érdekegyeztetés fogalom alá csak a három, ill. a közszolgálat esetében a három és többoldalú tárgyalásokat vonja. A szerző e témakörben több irányban is tesz javaslatokat. Ezekből kettőt emelnék ki.

Az érdekegyeztetés szintjei tekintetében a közszolgálati szabályokban kialakított négy szintű érdekegyeztetést országos, ágazati, területi és települési tartanál általánosan, tehát a gazdaság területén is, bevezetendőnek. E megoldásnak - szerintem - van egy nagyon megfontolandó előnye. Lehetőséget biztosítana a közép- és különösen a kis munkáltatóknál a kollektív szerződésben rendezendő kérdések meghatározására és ezáltal jelentősen hozzájárulhatna az itt foglalkoztatott munkavállalók jogainak és érdekeinek védelméhez és egyben a törvényesség megszilárdításához is.

Változtatandónak tartja a szerző az érdekegyeztetésben való részvételre vonatkozó rendelkezéseket, különösen a szakszervezetek vonatkozásában. Ezzel összefüggésben általánosan és egységesen rendezni javasolja a reprezentativitás kérdését. Elméletileg sem tartja helyesnek ennek az üzemi tanácsi választások eredményéhez való kötését. Más szempontok, helyi érdekek érvényesülnek az üzemi tanácsi tagok megválasztásánál és mások abban az esetben, amikor a munkavállalók arról döntenek, hogy melyik szakszervezet képviselje őket. Ezért helyesnek tartaná, ha a nyugati országok gyakorlatának megfelelően a taglétszám

döntene. Erre vonatkozólag a szakszervezetek közjegyző vagy bíróság előtt tehetnének büntetőjogi felhatalás mellett nyilatkozatot. E javaslatot megfontolandónak tartom, mert a jelenlegi helyzet - véleményem szerint - nemcsak a szakszervezetek szempontjából nem jelent kielégítő megoldást, de az üzemi tanácsok összetétele szempontjából sem, mert a választási kampányban és a választás során is a helyi alkalmasság rovására a szakszervezethez való tartozás válik meghatározó szemponttá. Ez pedig gyengítheti a tanács tagjai közötti együttműködést és a munkáltatóval való kapcsolatot is. A szerző e témával összefüggésben szükségesnek tartaná, hogy a nem reprezentatív szakszervezetek is különösen a közszolgálat területén - szintén részt vehessenek az érdekegyeztetésben.

Nagy teret szentel a szerző az *üzemi tanácsok* témájának. A munka egyéb részeihez képest is rendkívül széleskörű nemzetközi összehasonlítást ad és igen részletesen elemzi az üzemi tanácsok létrehozásával, működésével kapcsolatos kérdéseket. Véleményem szerint ez a munka legjobb része. Itt is számos kritikai észrevételt, javaslatot tesz a szerző. Ezekből csak egyet emelek ki. Ez az üzemi tanács hatáskörének szélesítésére vonatkozik. Ezt három irányban tartaná helyesnek. Egyrészt az Mt. 35. §-ának (2) bekezdésében meghatározott kérdések zömében az üzemi tanácsnak egyetértési jogot biztosítana. Másrészt előírna előzetes vélemény kérést meghatározott gazdasági kérdésekben. Végül pedig szélesítené az együttdöntési jogkört a szociális kérdéseken túlmenően a munkavédelmet, munkakörülményeket érintő kérdésekben is. E javaslatok megvalósítása - úgy gondolom - nemcsak az üzemi tanácsok működését és ekként a munkavállalók érdekvédelmét tenné hatékonyabbá, de hozzájárulna a vállalatok jobb működéséhez is.

6. Még hosszasan lehetne sorolni a szerző által tett elméleti és gyakorlati jellegű észrevételeket, javaslatokat. Az előbbieken csak ízelítőt akartam adni ezekből. Természetes, hogy a szerző észrevételei, javaslatai közül az olvasó nézeteinek megfelelően - egyesekkel egyetért, másokkal nem. Különösen fennáll ez egy olyan fiatal jogág, mint a munkajog esetében és különösen akkor, amikor a politikai és gazdasági rendszerváltás miatt korábbi alapvető elveken, gyakorlaton kell változtatni. Ez a tény azonban nem változtat azon, hogy helyzetünkben rendkívül hasznos minden olyan munka, - köztük a most ismertetett is -, amely gondolatokat ébreszt és a nemzetközi elméleti és gyakorlati tapasztalatokra támaszkodva igyekszik a hazai munkajogi szabályozás és gyakorlat tökéletesítését szolgálni.

Úgy gondolom, nagy szükség lenne az összehasonlító jogi kutatásokat tovább folytatni és elmélyíteni. Ahhoz, hogy a nemzetközi összehasonlítás eredményei alkotóan felhasználhatók legyenek óhatatlanul szükség van a háttér ismeretére, miért alakult ki ilyen és nem más megoldás. Elég itt egy példára hivatkozni. Németországban - amint a szerző is utal rá - minden érdekképviselési szervet megillet a kollektív szerződéskötési képesség, ez nincs reprezentativitáshoz kötve. Ezzel szemben pl. Franciaországban ez csak a reprezentatív érdekképviselési szerveket illeti meg. A különbség nem véletlen vagy valamilyen elméleti spekuláció következménye. Németországban gyakorlatilag nincs szakszervezeti pluralizmus, Franciaországra pedig ez a jellemző. Ezért az egyik helyen szükség van annak eldöntésére, hogy kit illet meg a szerződéskötési jog, a másik helyen erről felesleges lenne rendelkezni. Úgy gondolom, hogy a szerző úttörő jellegű munkája alapot nyújt és talán kedvet is csinál az ilyen jellegű további kutatásokhoz.

Summary

József Szalma The Causality in the Delict Law

The paper considers the concept of causality in theory and practice. The cause is not natural condition of damage, but also a legally justified choice between a set of events with aim to determine essential, adequate and typical cause. These conditions may compete each other and they can be a cumulating. The function of cause is not to point to the responsible person, but to rationalize the measure of responsibility. The author considers the presumption of causality in objective and contractual responsibility and points out the attitude about its refute. Key words: causality, condition, damage guilt, responsibility.

László Kecskés - László Szécsényi: The Direct Effect Directions of Community Law and the Possible Ignorance of them in the Law of European Communities

The direct effect and supremacy of Community Law serves as a basis for the legal system of the European Union. The European Court of Justice properly extrapolates, contrary to the Hungarian Law, the direct effect of Community Law. The study analyses the three most important basic rules of Community Law: prohibition of discrimination, free movement of goods; the right of free settlement. Furthermore, it surveys the possible effects of them on the Hungarian Law. The important question of joining is the chance of divergence. The Community Law makes it possible for the member states under certain circumstances to keep the directions of national law. The legal basis of such chances are discussed in detail by member states.

Piotre Tuleja - Krzysztof Wojticzek: Protection of Vested Rights - the Basic Element of Rule of Law ? Notes on the Polish Constitutional Court's Jurisdiction

The tension between the need of legal change and security in law is one of the major problems in the process of Polish democratic changes. The Constitutional Court's aim is to accomodate the mentioned values with laying down the basic principle of vested rights. The legislator arbitrarily may not abrogate or restrain, parallel to other public organs, the substantive right of the individual or its legal "remainder". In this study the authors survey: the content of this basic principle, the verification of its strength by legal practice and all those functions which are accomplished in the institutional practice. The main aim of admitting the principle was to give guarantee for the individual against actions of the arbitrary power and to lay down the principle of positive change of the legal system. However, the institutional practice is problematical. The solution represented by the Judge of the Constitutional Court allows him a great margin and makes it possible to give voice of his intervention into the political life.

Zusammenfassung

József Szalma Kausalszusammenhang in Schadenersatzrecht

Der Aufsatz enthält eine rechtsvergleichende Analyse (insbesondere in deutschen, französischen und ungarischen Recht) über Begriff des Kausalzusammenhangs in Schadenersatzrecht mit besondere Berücksichtigung auf der Affasungen in der Theorie und Rechtsprechung. Nach diese Analyse der Kausalzusammenhang ist nicht nur natürliche Voraussetzung des Schadens, sondern auch juristisch bewertete Auswahl zwischen einander verbundenen, oder mehrere parallele Ereignissen, mit dem Zweck die überwiegende, adequate der typische Schadens-Voraussetzung zu ersuchen. Diese Schadensvoraussetzung können einander konkurrieren. Die juristische Auswahl zwischen diesen führt zur individualisation des Schadensverantwortunges. Die Schadensvoraussetzungen aber können sich kummulieren /verträten nicht seltsam von mehreren Verursachers/; die Auswahl zwischen diesen führt zur Verteilung des Verantwortunges zwischen Aktören den verschiedenen solchen Voraussetzungen welche für die Schadensfolgen notwendig waren. Der Kausalzusammenhang hat nicht nur die Funktion in dem er erweist nach Person der Verantwortung, sondern auch juristisch rationalisiert die Verantwortung auf den Volgeschaden. Besonderer Problem ist die Vorausssehbarkeit als ein Versuch die Verantwortung nur auf mit Schuld befa(te Schadensfolgen reduzieren. Der Arbeit betrachtet auch die Presumption des Verursachungsverhältnisses beim objektive und kontraktuelle Verantwortung, welche nach ihrer Art in beider Fälle relativ ist.

László Kecskés - László Szécsényi: Unmittelbar geltende Vorschriften de Gemeinschaftsrechts und die Möglichkeiten der Unfolgsamkeit

Die Prinzipien des Vorranges und der unmittelbaren Geltung des Gemeinschaftsrechtes bilden die Grundlage der EG-Rechtsordnung. Die Wirkung des Gemeinschaftsrechtes gegenüber das ungarische innerstaatliche Recht ist aufgrund der Tätigkeit des Europäischen Gerichtshofes gut zu prognostizieren. Der Aufsatz analysiert drei von wichtigsten Grundregem des primären Gemeinschaftsrechtes: die Regel des Diskriminierungsverbots, der Freiheit des Warenverkehrs, und der Niederlassungsfreiheit. Dabei werden die mögliche Wirkungen auf das ungarische Recht betrachtet. Eine der wichtigsten Frage des Beitritts ist die Möglichkeit der Unfolgsamkeit. Das Gemeinschaftsrecht bietet die Möglichkeiten den Mitgliedstaaten, Vorschriften des nationalen Rechts unter bestimmter Voraussetzungen beibehalten zu können. Die Rechtsgrundlagen solcher Möglichkeiten werden detailliert erörtert.

Piotre Tuleja - Krzysztof Wojticzek: Der Schutz der wohlverworbenen Rechten - das schöpferische Element des Rechtsstaates? Bemerkungen über polnische Verfassungsgerichtsbarkeit

Einer der größten Problem der polnische demokratische Übergangsperiode ist die Spannung zwischen der nötigen rechtlichen Änderung und der Anspruch der Rechtssicherheit. Verfassungsgerichtsbarkeit strebt mit dem Niederlegen von Grundsatz des wohlverworbenen Rechten. Die Gesetzgebungsgewalt kann den Subjektivrecht und die Anwartschaft nicht eigenmächtig zurückziehen oder schmälern. Der Aufsatz prüft den Inhalt des Grundsatzes, die Bescheinigung von der Rechtspraxis und die Funktionen, die von dem Grundsatz im Intitutionspraxis erfüllt werden. Die Anerkennung des Grundsatzes hatte der wichtigste Ziel, eine Garantie für dem Einzener gegen der eigenmächtigen Herrschaft zu geben und das Kennzeichen der gutes Rechtssystemänderung aufzustellen. Der Institotionspraxis ist ohne Problemen. Der Verfassungsrichter ist der Ansicht: diese sehr elastische Lösung macht möglich, seine Einmischung ins politische Leben zum Ausdruck zu bringen.

